

Результати
загальнонаціонального
опитування

Українське
покоління Z:
цінності
та орієнтири

Кулев • 2017

Дослідження здійснене за підтримки Фонду ім. Фрідріха Еберта. Зміст дослідження є винятково відповідальністю Центру «Нова Європа» та не обов'язково відображає погляди Фонду ім. Фрідріха Еберта. Забороняється відтворення та використання будь-якої частини цього дослідження у будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання в будь-який інший спосіб без відповідного посилання на оригінальне джерело.

Редактор та координатор проекту:	Катерина Зарембо
Над текстом працювали:	Дар'я Гайдай, Катерина Зарембо, Леонід Літра, Ольга Лимар, Саломе Мінесашвілі, Сергій Солодкий, Ольга Тодорюк, Микола Белєсков, Інна Волосевич, Таміла Коноплицька

Опитування було проведено у липні-серпні 2017 року компанією GfK Ukraine на замовлення Центру «Нова Європа». Вибірка складає 2000 респондентів у віці 14-29 років та є репрезентативною населенню України цієї вікової групи за статтю, віком, регіоном проживання та розміром населеного пункту (без урахування населення АР Крим та непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей). Опитування проведено методом особистого інтерв'ю вдома у респондента. Теоретична похибка не перевищує 2,2%. Окрім кількісного опитування, в межах дослідження також було проведено 4 фокус-групи з молоддю 18-29 років у Львові, Одесі, Харкові та Чернігові.

Зміст

Українське покоління Z: цінності та орієнтири	5
ВСТУП	5
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	7
Турботи та занепокоєння	7
Ставлення до політики	7
Толерантність та дискримінація	8
Мовне питання	8
Європейський Союз	8
Російська агресія в Україні	9
Регіональні розбіжності	9
Портрет учасників опитування	11
МЕТОДОЛОГІЯ ОПИТУВАННЯ	15
Політика та урядування	17
ВСТУП	17
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	18
Інтерес до політики	19
Ставлення до демократії	22
Довіра до державних інститутів	23
Національна ідентичність та мовне питання	27
Зовнішня політика	33
ВСТУП	33
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	35
Довіра до міжнародних організацій	35
Україна у світі: розвиток та вплив	39
Інтеграція України до ЄС	41
Безпека та інтеграція до НАТО	44
Реформи та міжнародна підтримка	48
Українсько-російські відносини	51
ВСТУП	51
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	53
Сприйняття Росії на тлі конфлікту	54
Врегулювання конфлікту між Україною і Росією	58
Роль третіх країн у врегулюванні конфлікту	65
Цінності росіян і українців	68

Освіта та працевлаштування	71
ВСТУП	71
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ:	73
Ставлення до освіти	74
Відповідність освіти ринковій праці	75
Корупція в системі освіти	76
Фактори, важливі для працевлаштування	77
Як молодь обирає роботу?	79
Працевлаштування молоді: реальна картина	79
Добробут та еміграція	83
ВСТУП	83
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	85
Щастя і задоволення життям	86
Страхи та побоювання молоді	89
Прогноз для України	92
Еміграція	93
Шлюб, діти, сімейні плани	97
ВСТУП	97
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	99
Сімейний стан	100
Сімейні плани	101
Стосунки з батьками та житлове питання	105
Виховання дітей	108
Дозвілля та стиль життя	111
ВСТУП	111
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	113
Дозвілля та захоплення	114
Реальні друзі vs віртуальні друзі	119
Користування інтернетом	120
Здоров'я	122
Інтимні стосунки	124
Ціннісні орієнтири молоді	125
ВСТУП	125
КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ	126
Загальні ціннісні орієнтири	127
Релігійність	129
Права людини, толерантність, дискримінація	129
Толерантність до іншого vs толерантність до корупції	133

Українське покоління Z: цінності та орієнтири

Вступ

Всеукраїнське опитування «Молодь України 2017», здійснене Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціологічною компанією GfK Ukraine, є однією з найвсесторонніших спроб зрозуміти та оцінити настрої української молоді не лише за останні роки, але й, можливо, за весь час незалежності України.

Окрім широкого спектру охоплених тем — від родини і дозвілля до зовнішньої політики — це опитування має деякі темпоральні й методологічні особливості. Зосереджуючись на молоді віком 14-29 років, воно є зрізом одночасно кількох поколінь — покоління Y, яке охоплює народжених з початку 80-х до початку 90-х (найстарші опитані в цьому дослідженні народилися у 1987-1988 роках) і покоління Z, тобто тих, хто народився між ранніми дев'яностими та середньою двохтисячними. Хоча ці поколіннєві категорії є універсальними для західного світу в цілому, в українському контексті вони набувають додаткових значень — це і ровесники незалежності, й ті, хто на десятиліття від неї молодший; ті, хто брав участь або був свідком двох революцій української модерної історії (Помаранчевої і Революції гідності), і ті, хто під час обох подій був іще дитиною. Варто зауважити, що в цьому віковому діапазоні станом на 1 січня 2017 року опинилося майже 8 млн. осіб, а це фактично п'ята частина населення країни.

Методологічно це дослідження належить до серії опитувань, які за підтримки Фонду Фрідріха Еберта вже проводилися на Балканах, у країнах

Південного Кавказу та Центральної Азії. Українське дослідження є шістнадцятим з цієї низки. Усі опитування спираються на методологію дослідження «Shell Youth Study», що проводиться у Німеччині з 1953 року. Відповідно, вікова вибірка респондентів становить 14-29 років, а не 14-35 років, як визначає молодь законодавство України. Ця обставина накладає певні обмеження на можливі порівняння та паралелі з попередніми опитуваннями в Україні, однак водночас відкриває можливості для цінних порівнянь та узагальнень між країнами та регіонами-учасниками опитування за методологією «Shell Youth Study».

Ця публікація складається з восьми розділів, присвячених проблемам дозвілля, родини, освіти та працевлаштування, міграції, цінностей молоді, а також ставленню молоді до політичної системи в цілому та зовнішньої політики зокрема, у тому числі, у світлі анексії Криму та війни на Сході України, до українсько-російських відносин. Попри унікальний фокус кожного розділу, деякі теми виявилися наскрізними — до таких, наприклад, належить тема корупції, яку можна було прослідкувати у відповідях молодих людей і щодо міграції, і щодо освіти та працевлаштування, і щодо політичної системи, і щодо цінностей.

Результати цього дослідження, що складалось і з кількісного опитування 2000 респондентів, і з чотирьох регіональних фокус-груп, і з огляду літератури, який дозволив поставити настрої української молоді у загальноєвропейський контекст, є неоднозначними і аж ніяк не чорно-білими. Подекуди молодь України є дуже схожою на своїх однолітків з інших країн Європи — наприклад, у апатії до політики та громадянській пасивності. В інших аспектах, таких як цінності та толерантність, українська молодь залишається носієм скоріше консервативної,

«традиційної» ментальності, в якій одностатеві сексуальні стосунки засуджуються більше, ніж корупція.

Ця публікація має на меті не так оцінити, «добрими» чи «поганими» є настрої та позиції української молоді, як виявити та озвучити їх широкий аудиторії осіб, відповідальних за прийняття рішень: журналістам, науковцям, міжнародним та українським організаціям, що займаються проблемами молоді тощо. Молодь 2017 року буде серед тих, хто прийматиме ключові рішення в державі у 2030 році, а отже, критично важливо вже сьогодні розуміти їхні проблеми, амбіції та наміри.

Нижче ми подаємо ключові знахідки дослідження — ті відкриття та узагальнення, які найбільше привернули нашу увагу. Цей перелік, утім, є тільки «верхівкою айсберга» — нюанси та детальний аналіз шукайте в тематичних розділах.

Ключові висновки:

ТУРБОТИ ТА ЗАНЕПОКОЄННЯ

- **Питання заробітку та забезпечення гідного рівня власного життя є першочерговою турботою молодих людей в Україні**

Економічні питання, необхідність заробити гроші на прожиття — у центрі турбот молодих людей в Україні. Рівень доходу є ключовим пріоритетом при виборі роботи для 96% молодих українців. Саме фінансовий показник визначає, за словами учасників фокус-груп, щасливу країну — тобто таку, яка забезпечує працевлаштування, соціальний пакет, можливість заробляти. Ця позиція не дивує, враховуючи, що лише 1% респондентів зазначили, що вони мають все «для гідного рівня життя». Кожен п'ятий (21%) респондент зізнався, що грошей вистачає тільки на оплату комунальних рахунків та їжі, а половина молодих українців (53%) мають достатньо грошей, щоб купити одяг та взуття, проте не більш дорогі речі на кшталт телевізора або холодильника.

- **Молоді українці найбільше бояться війни та корупції, однак з останньою готові миритися**

Серед найбільших страхів українців — корупція (37%) та війна у регіоні чи у світі (36%), серйозні проблеми зі здоров'ям (34%) та соціальна несправедливість і безробіття (32%). Відповідно, список вимог української молоді до уряду очолює боротьба зі злочинністю та корупцією — 70% респондентів вважають, що уряд повинен займатися передусім цим. Другу та третю сходинку в списку вимог до уряду обіймають економічне зростання та розвиток (68%) і скорочення безробіття (66%).

При цьому лише третина українців вважає, що хабарництво ніколи не можна виправдати. У ставленні до цього питання очевидні також регіональні відмінності: тоді як на Півночі критично негативно до хабарництва ставляться понад 50% опитаних, у Києві таких 19%, на Сході України — 15%. Як зазначив один з учасників фокус-груп, корупція і хабарництво присутні в житті більшості українців з дитинства, що і формує толерантність до цього явища.

СТАВЛЕННЯ ДО ПОЛІТИКИ

- **А(н)тупам'яття до політики як гріх для національного єднання**

Українська молодь здебільшого не цікавиться політикою. Найцікавішою для української молоді є політика України на загальнонаціональному рівні: тих, кому дуже цікаво та скоріше цікаво — 13% від усіх опитаних. Бути політично активним важливо лише для кожного п'ятого українця. Щодо політичних лідерів, то рівень недовіри до них серед молоді є рекордним — їм абсолютно не довіряють і скоріше не довіряють три чверті молоді України (74%).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ

- **Найнижчий рівень толерантності серед молоді до наркозалежних, колишніх ув'язнених, ромів та сексуальних меншин.**

При цьому 90% респондентів ніколи не зазнавали дискримінації щодо себе ані за політичні переконання, ані за мову спілкування, ані за

сексуальну орієнтацію, ані за віросповідання, ані за соціальну активність чи етнічне походження. Дискримінації за економічним становищем та віком інколи зазнавали 16% та 13% респондентів відповідно, при цьому понад 80% не зазнавали ніколи. Важливо, що варіант відповіді «часто» в питанні про досвід дискримінації щодо всіх включених в опитування ознак, обирало не більше 1% респондентів.

МОВНЕ ПИТАННЯ

- **Українська мова є переважною мовою спілкування молоді. Ані на Сході, ані на Заході молоді не вважає мову спілкування перешкодою для національного єднання**

Загалом по Україні половина молодих людей говорить вдома українською мовою (50%), третина — російською (30%) і близько однієї п'ятої — і російською, і українською (18%). Поза сім'єю цей баланс дещо посувається в бік білінгвізму (25%). Ці результати вказують на те, що **частка молоді, яка використовує українську як основну мову спілкування, зростає**: ще в 2010 році вжиток української мови в сімейному колі становив 30%, а поза сім'єю — 23%¹. При цьому мовне питання не стоїть на заваді національному єднанню. Це підтвердили як фокус-групи, так і кількісне опитування: тільки 5% молоді в Україні будь-коли в житті зазнавали дискримінації на підставі мови, якою вони спілкуються. Прикметно, що 65% молоді вважає, що досконало володіє українською мовою (на Сході та Півдні таких 51%), тоді як знавцями російської мови вважають себе тільки 49% молодих українців.

¹ Diuk, N. *Youth as an Agent for Change: the Next Generation in Ukraine*. Demokratizatsiya. Spring 2013, Vol. 21 Issue 2, p. 189.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

- **Молодь України захоплюється Європейським Союзом, але не довіряє йому**

Абсолютна більшість української молоді — 60% — вважає, що Україна має вступити до Європейського Союзу (на думку майже половини молодих українців, це призведе до економічного розвитку України). Так вважає абсолютна більшість в усіх регіонах України, окрім Південного та Східного, де такої думки дотримується переважна більшість — 42% і 33% відповідно. Порівнюючи Україну та Європейський Союз за цілою низкою показників політичної системи та рівня життя, молоді українці надають ЄС перевагу в усьому, а особливо — у питанні економічного добробуту, де розбіжність в оцінках для України та ЄС становить 60%. При цьому лише третина молоді (29%) довіряє ЄС, 28% не довіряє і 31% — ані довіряє, ані не довіряє. Як показали фокус-групи, частково ця недовіра виводиться з переконання, що на Україну в ЄС не чекають, а членство є скоріше мрією, аніж досяжною метою.

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ В УКРАЇНІ

- **Більшість молодих українців вважає, що саме Росія несе відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України**

61% молодих українців вважають, що саме Росія несе відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України. На Україну таку відповідальність покладають лише 5%. Однак варто зауважити, що саме на Півдні й Сході кількість тих, хто не відповів на це запи-

тання фактично рекордна — 51% і 58% відповідно. Можна припустити, що люди там можуть оминати обговорення певних тем для уникнення конфліктів. Провокувати мовчання може, звісно, й проста розгубленість: люди тривалий час симпатизували Росії й не знають, як до неї ставитися після подій останніх років.

РЕГІОНАЛЬНІ РОЗБІЖНОСТІ

- **Північ — новий Захід**

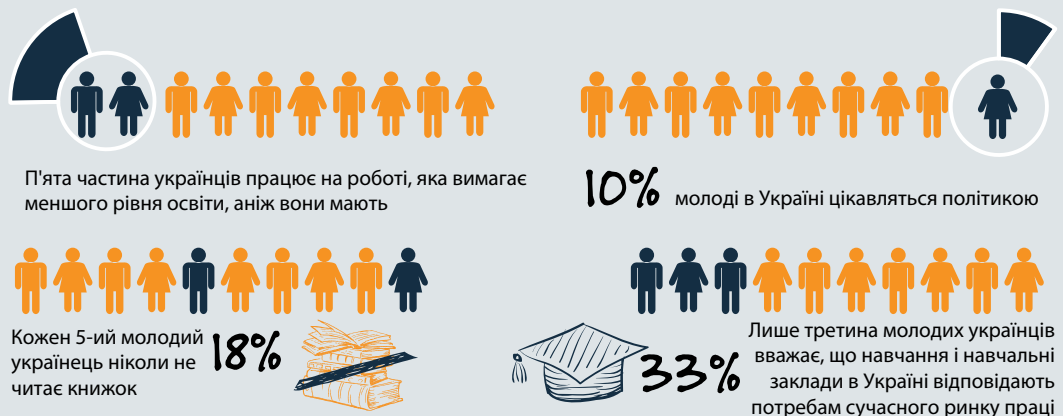
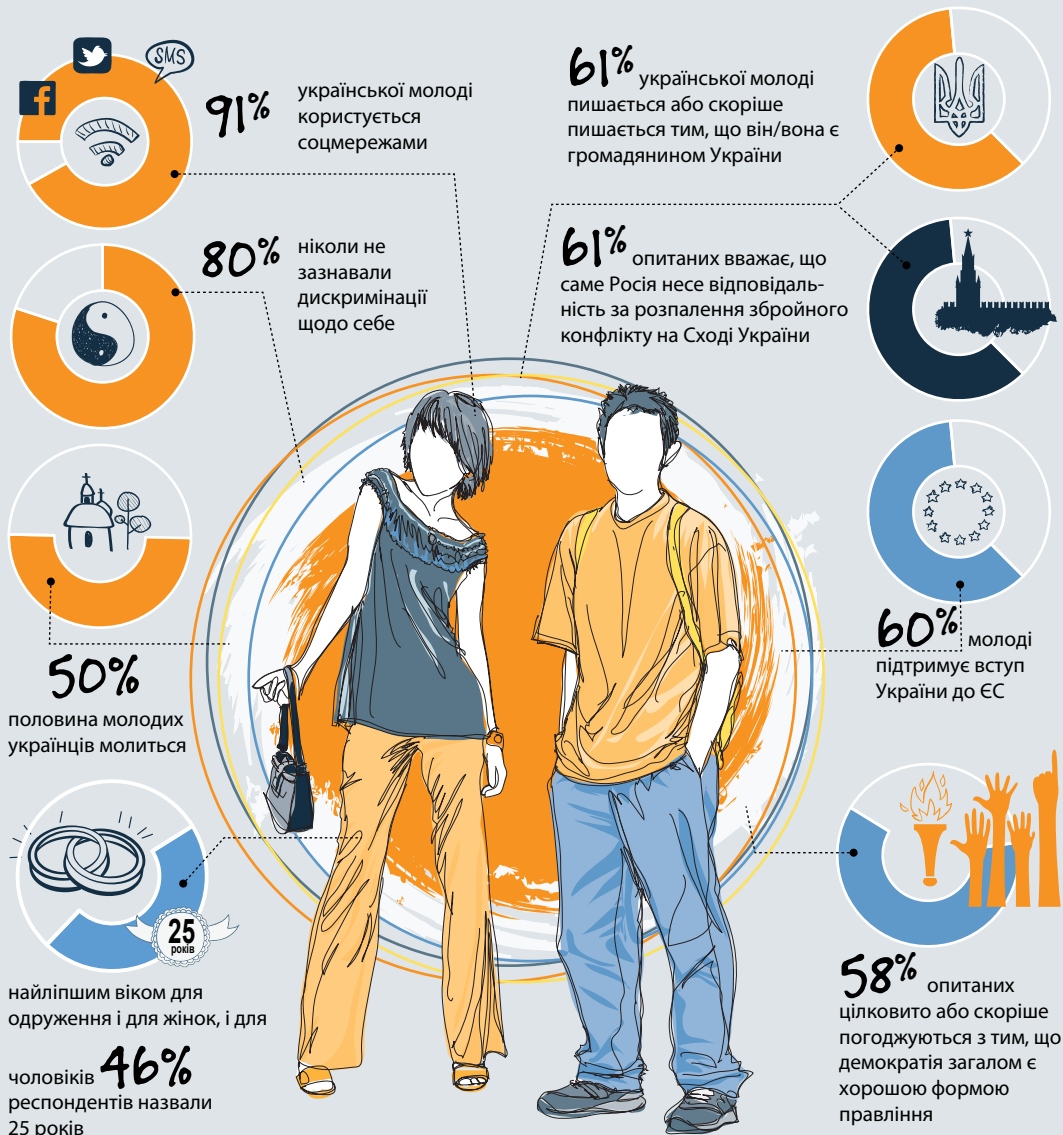
У відповідях на численні питання молоді Півночі виявилися більш «прозахідною», «проєвропейською», «проукраїнською» та «антиросійською», аніж молоді Заходу, — регіону, який традиційно вважали таким, що найбільше з усіх поділяє зазначені погляди. Так, на Півночі більше, ніж на Заході, не підтримують анексію Криму Росією (85% проти 77%) та переконані, що російську агресію проти України не можна виправдати нічим (70% проти 50% тих, хто абсолютно погоджується з цією тезою). На Півночі й на Заході найбільше тих, хто повністю бачить себе європейцем (40%). Мешканці Півночі вважають себе кращими знавцями української мови, ніж «західняки» — 82% проти 74% тих, хто вважає, що досконало володіє українською. Також у обох регіонах виявляють найбільшу нетолерантність до корупції та ухилення від сплати податків (понад половина мешканців Півночі проти близько третини опитаних у Західному регіоні).

- **Молодь Сходу менш щаслива, ніж їхні однолітки в інших регіонах**

Молодь Сходу виразно відрізняється від інших регіонів, і ця відмінність не є ані іде-

ологічного, ані мовного характеру. **На Сході критично нижчий рівень щастя** — і йдеться далеко не тільки про ті сфери життя, на які вплинув збройний конфлікт. Так, молоді Сходу найменш задоволена своїм сімейним життям — таких лише половина (51%) у порівнянні, приміром, з 77% на Заході. Молодь Сходу найменше задоволена якістю освіти в Україні — приблизно на 10% менше, ніж в інших регіонах; найменше задоволена життям загалом, а також має найменше оптимізму щодо власного майбутнього: тільки 54% очікують покращення свого життя в майбутньому, тоді як на Півдні таких 62%, а в інших регіонах — від 70% до 86%. Щодо загальної ситуації в країні, її покращення очікує лише третина молоді Сходу (на Півдні таких 46%, тобто майже половина).

ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

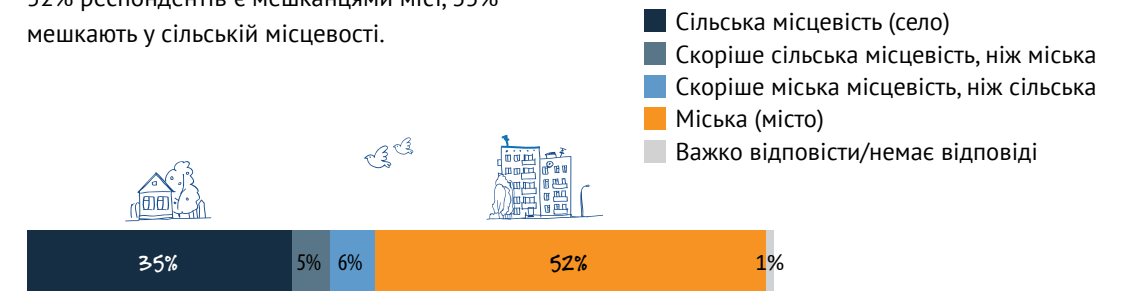

ПОРТРЕТ УЧАСНИКІВ НАШОГО ОПИТУВАННЯ ТАКИЙ:

• Місце проживання

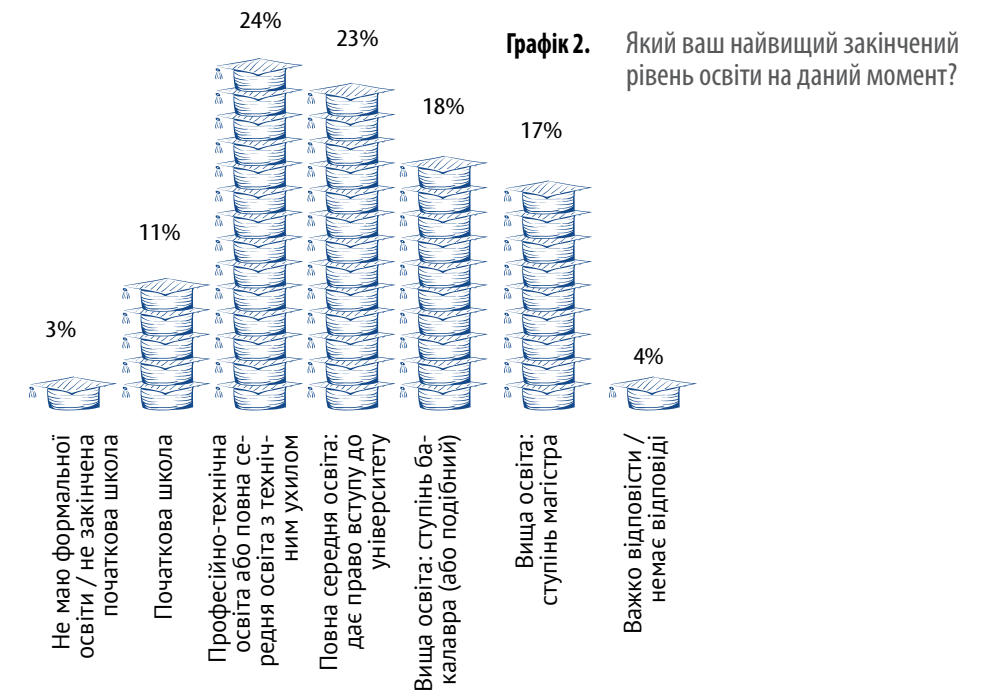
Графік 1. Як би ви описали місце, де ви живете?

52% респондентів є мешканцями міст, 35% мешкають у сільській місцевості.

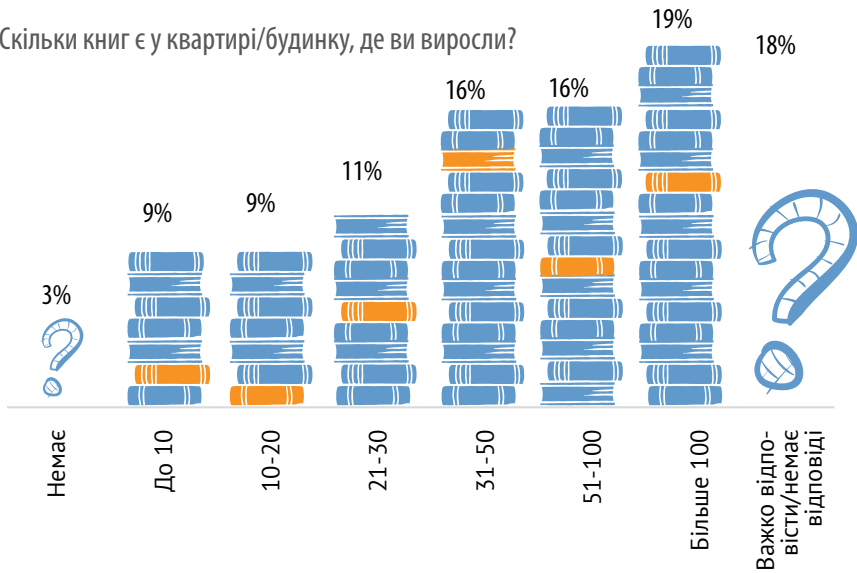
• Рівень освіти та культурний капітал

60% респондентів на момент опитування не проходили жодного навчання, 36% зазначили, що на момент опитування продовжують навчатися. При цьому найвищий здобутий рівень освіти респондентів коливався від початкової школи до завершеної вищої освіти. Найбільше респондентів із завершеною вищою освітою мешкає у Києві, на Півночі та на Заході — приблизно кожен п'ятий опитаний.

Ми також запитали, скільки книжок мали респонденти у себе вдома (місці, де вони вирости). З'ясувалося, що кожен п'ятий молодий українець (19%) має вдома понад 100 книжок (найбільше таких виявилось у столиці – третина опитаних), ще третина (31%) – від 31 до 100 книжок. Третина молоді має вдома менше тридцяти книжок, а 18% не змогли відповісти на це питання

Графік 3. Скільки книг є у квартирі/будинку, де ви вирости?

• Працевлаштування

Ситуація з працевлаштуванням молоді виглядає так: понад половина молоді має роботу на повний або неповний день, а майже 40% не працюють, при цьому три чверті тих, хто не має роботи, її не шукають (28% усіх респондентів). У старшій віковій групі (25-29 років) частка непрацевлаштованих менша, серед них: 6% – у пошуку роботи і 12% не працюють і активно не шукають роботу.

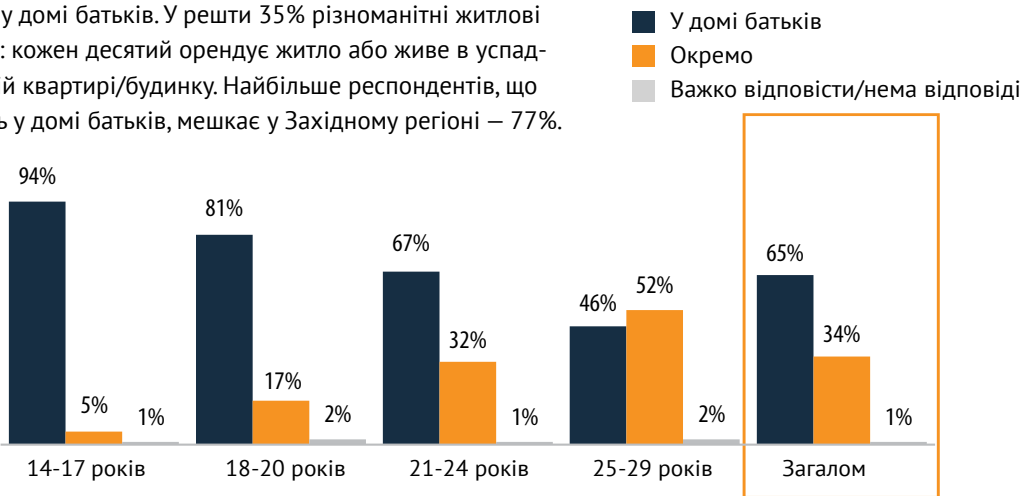
Графік 4. Стан працевлаштування молоді

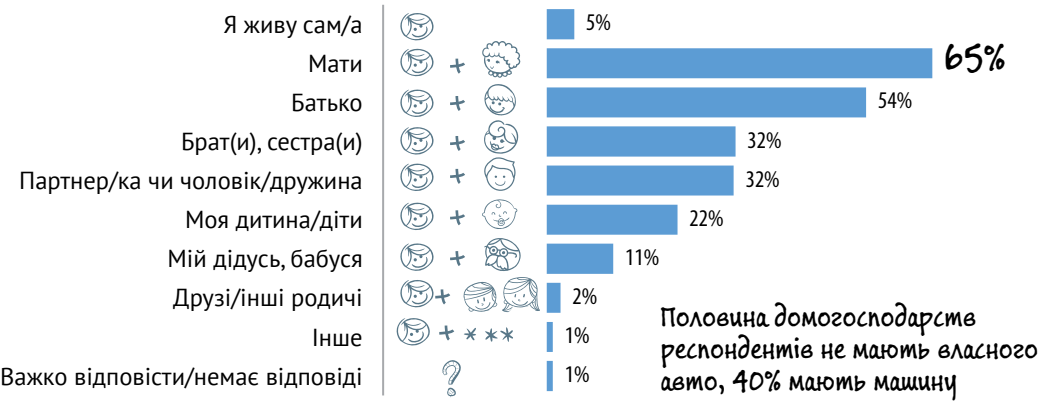
• Житлова ситуація

Переважає більшість учасників опитування – 65% – мешкають у домі батьків. У решти 35% різноманітні житлові умови: кожен десятий орендує житло або живе в успадкованій квартирі/будинку. Найбільше респондентів, що живуть у домі батьків, мешкає у Західному регіоні – 77%.

Графік 5. Де ви мешкаєте?

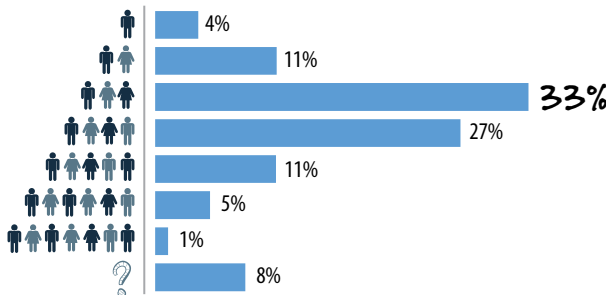
Графік 6. Хто з нижче названих осіб проживає разом з вами в одному домогосподарстві?

Половина домогосподарств респондентів не мають власного авто, 40% мають машину

Водночас лише 5% опитаних живуть самі. Понад половина респондентів живе з батьками, третина – з чоловіком/дружиною або партнером/партнеркою. Найчастіше – у випадку 60% молоді – кількість осіб у домогосподарствах респондентів становить 3-4 особи.

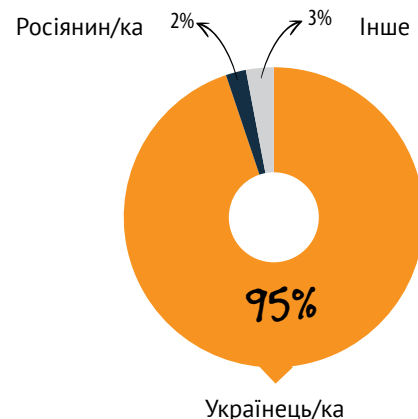
Графік 7. Скільки всього людей проживає у вашому домогосподарстві?

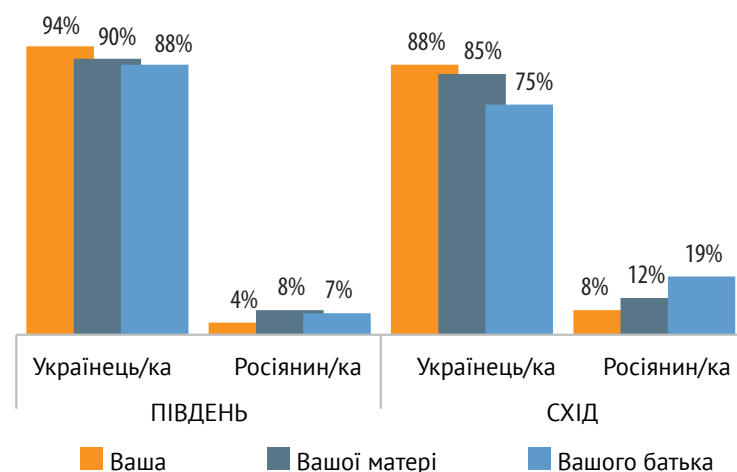
• Національність та мовна ситуація

Абсолютна більшість опитаної молоді назвала себе українцями за національністю — 95% (на Півдні таких 94%, на Сході — 88%), росіянами — тільки 2% (на Півдні — 4%, на Сході — 8%). При цьому тільки 86% респондентів мають громадянство України (на Півдні — 87%, на Сході — 90%). Прикметно також, що на Сході та Півдні є молоді люди, які вважають себе українцями навіть попри те, що їхні батьки — росіяни за національністю.

Графік 8. Яка ваша національність?

Графік 9. Якою є національність...

Мовна ситуація є строкатишою. Так, у Північному, Західному та Центральному регіонах мовою домашнього спілкування є переважно українська (73%, 93% та 53% відповідно), тоді як у Києві, Південному та Східному регіонах переважає російська (50%, 63% і 84% відповідно). Поза сім'єю (у навчальному закладі, на роботі, з друзями) тенденція зберігається скрізь, окрім Києва: тут зростає відсоток тих, хто спілкується обома мовами (46%). Загалом по Україні половина молодих людей говорить вдома українською мовою (50%), третина — російською (30%) і близько однієї п'ятої — і російською, і українською (18%). Поза сім'єю цей баланс дещо посувається в бік білінгвізму (25%).

Візуалізацію мовної ситуації див. стор. 30-31.

МЕТОДОЛОГІЯ ОПИТУВАННЯ

Опитування проведено у липні-серпні 2017 року. Вибірка складає 2000 респондентів у віці 14-29 років та є репрезентативною населенню України цієї вікової групи за статтю, віком, регіоном проживання та розміром населеного пункту (без урахування населення АР Крим та непідконтрольних територій Донецької та Луганської області). Опитування проведено методом особистого інтерв'ю вдома у респондента. Теоретична похибка не перевищує 2,2%. Окрім кількісного опитування, в межах дослідження також було проведено 4 фокус-групи з молоддю 18-29 років у Львові, Одесі, Харкові та Чернігові.

Обласний склад регіонів наступний:

Західний:

Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області

Київ: місто Київ

Північний:

Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська області

Східний:

Донецька, Луганська, Харківська області

Центральний:

Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська області

Південний:

Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області

Ця сторінка була навмисно залишена порожньою

Політика та урядування

Вступ

Попри те, що молодь часто називають «агентом змін»², особливо в контексті демократичної трансформації в посткомуністичних державах на кшталт України, її спроможність привносити суспільні та державні зміни не слід сприймати як даність. Скоріше, ставлення молоді до політики та політичних інститутів, а також їхні взаємини мають стати предметом ретельного й постійного дослідження.

Так, незважаючи на те, що молодь була активним учасником трьох українських революцій в сучасній історії (Революція на граніті 1990 року, Помаранчева революція 2004 року і Революція гідності 2013-2014 років), слід зазначити, що молоді українці виявляються найбільш електорально пасивною групою в Україні, що підтверджується значним зниженням явки на парламентських виборах 2014 року, порівняно з виборами 2012 року, серед осіб віком 18-29 років³. Молодь України також демонструє найнижчі показники довіри до інституцій та уряду, навіть у порівнянні з ровесниками з інших країн пострадянського простору, включно з Росією та Азербайджаном: так, у 2010 році українська молодь продемонструвала різке падіння рівня довіри до Президента, Верховної

² Diuk, N. *Youth as an Agent for Change: the Next Generation in Ukraine*. *Demokratyzatsiya*. Spring 2013, Vol. 21 Issue 2, p. 179-196.

³ Volosevych, I. *Ukraine: Results of the Revolution of Dignity. How have the country and the people changed*. August 2016. <http://voxukraine.org/2016/08/31/pre-and-post-war-ukraine-en/>.

Ради та політичних партій (понад 70% молоді абсолютно або скоріше їм не довіряли)⁴.

Варто зазначити, що, хоч результати опитування в Україні й указують на рекордні показники недовіри та апатії української молоді до політики, така тенденція є характерною й для інших країн. Так, Глобальний звіт ООН про молодь показав, що «зниження явки виборців є довгостроковою тенденцією, адже зі зміною поколінь молодь дедалі рідше бере участь у виборах». Встановлено, що явка виборців зменшувалася з 1980-х років майже в усіх демократичних країнах, і що ця тенденція стосується саме молоді⁵. Опитування громадської думки у багатьох країнах світу показують, що рівень підтримки демократії з боку молоді також знижується: лише 42% молодих людей у Франції та Польщі і 45% в Італії вважають демократію найкращою формою правління⁶. Молоді люди відіграють важливу роль не лише в повстаннях проти диктаторів, але й у приведенні до влади рухів, що тягнуть до популізму: так, саме молоді виборці підтримали партію «Сіріза» на виборах у Греції в січні 2015 року та фактично зробили Джеремі Корбіна лідером лейбористської партії у Великій Британії⁷.

⁴ Diuk, N. *Youth as an Agent for Change: the Next Generation in Ukraine*. Demokratizatsiya. Spring 2013, Vol. 21 Issue 2, p. 192-193.

⁵ Blais, A. «Political participation», in *Comparing Democracies: Elections and Voting in the 21st Century*, 3rd ed., Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris, eds. (London, Sage Publications Ltd., 2010), p. 168. Cited from UN World Youth Report «Youth Civic Engagement». 2016. P. 68. http://www.unworldyouthreport.org/images/docs/un_world_youth_report_youth_civic_engagement.pdf

⁶ TUI Stiftung. *Young Europe 2017 – The Youth Study of TUI Foundation*. <https://www.tui-stiftung.de/en/media/young-europe-2017-the-youth-study-of-tui-foundation/>

⁷ Safi, M. *Have Millennials Given Up on Democracy? The Guardian*. March 18, 2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/18/have-millennials-given-up-on-democracy>

У цьому розділі показано ставлення української молоді до політики та демократії, наведено паралелі між різними віковими групами та регіонами України, а також зіставлено ситуацію в Україні з тенденціями в інших країнах.

Ключові висновки:

- Українська молодь не довіряє політичним лідерам більше, ніж особам іншої національності, віросповідання чи політичних поглядів. Цілковиту недовіру до політиків висловила майже половина опитаних (49%), тоді як аналогічний показник для людей з іншими політичними переконаннями — 22%, іншим віросповіданням — 19%, іншою національністю — 13%.
- Молодь України здебільшого не цікавиться політикою. Найбільший інтерес для української молоді становить політика України на загальнонаціональному рівні: тих, кому дуже цікаво та скоріше цікаво — 13% від усіх опитаних.
- Молодим людям в Україні також складно визначити, які політичні погляди їм ближчі — праві чи ліві: 38% опитаних відмовилися відповідати або обрали опцію «важко відповісти». Відносна більшість (37%) вважає, що тяжіє усе ж таки до «правих» поглядів, однак, оцінюючи низку тверджень, респонденти продемонстрували виразні нахили до лівих поглядів щодо економічної рівності та ролі держави в забезпеченні добробуту громадян.
- Тільки 7% опитаних вважають, що інтереси молоді скоріше добре або дуже добре представлені в українській політиці.

► Телебачення усе ще переважає інтернет як ключове джерело інформації для української молоді (60% проти 50%), при цьому молодь надає перевагу українським телепрограмам (49%), а не російським (2%) чи західним (1%). Навіть на Сході та Півдні України російське телебачення популярне лише серед 4% та 1% молодих людей відповідно.

- Приблизно однакова частка молоді — близько половини — вважає, що демократія є хорошою формою правління і водночас підтримує тезу щодо необхідності «сильної руки» для керівництва Україною.
- Насамперед молодь очікує від уряду боротьби зі злочинністю та корупцією (70%), забезпечення економічного зростання та розвитку (68%) та скорочення безробіття (66%).
- Абсолютна більшість молодих людей — 65% — цілком погоджується або скоріше погоджується, що молодь має отримати більше можливостей, щоб її голос звучав у політиці, однак самі вони йти в політику не готові (лише 4% респондентів висловили бажання займатися політичною діяльністю).
- Локальна та регіональна ідентичності української молоді є сильнішими за національну: 73% опитаних повною мірою бачать себе як мешканці свого міста, 69% — як жителі свого регіону й лише 66% — як громадяни України. Водночас, визначаючи свою національність, молодь України практично одностайна: 95% опитаних вважають себе українцями, 2% — росіянами.
- Молодь України залишається різномовною: у Північному, Західному та Центальному регіонах мовою спілкування є переважно

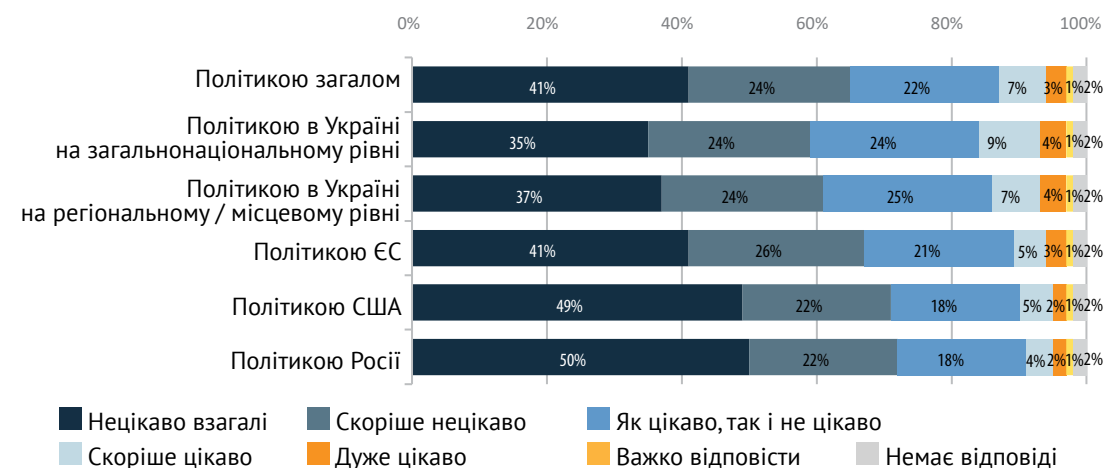
українська, у Києві, Південному та Центальному регіонах переважає російська. У порівнянні з опитуваннями попередніх років, зростає частка молоді, яка використовує українську як основну мову спілкування. Тільки 5% опитаних будь-коли в житті зазнавали дискримінації за мовною ознакою.

- 65% молоді вважає, що досконало володіє українською мовою (на Сході та Півдні таких 51%), тоді як знавцями російської мови вважає себе тільки 49% молодих українців.

ІНТЕРЕС ДО ПОЛІТИКИ

Молодь України здебільшого не цікавиться політикою. Так, 65% молодих людей не цікавляться взагалі або скоріше не цікавляться політикою. Із віком ця тенденція зменшується: серед респондентів вікової групи 14-17 років 55% узагалі не цікавиться політикою, тоді як серед вікової групи 25-29 років таких лише 36%. Утім, жоден із запропонованих тематичних фокусів внутрішньої та зовнішньої політики (політика України на загальнонаціональному рівні, політика України на регіональному рівні, політика ЄС, США або Росії) не викликає значного інтересу у молодих людей: варіант відповіді «дуже цікаво» набирає не більше 5% у всіх зазначених випадках. Найцікавішою для української молоді є політика України на загальнонаціональному рівні: тих, кому дуже цікаво та скоріше цікаво — 13% від усіх опитаних. Тільки 7% респондентів вважають, що інтереси молоді скоріше добре або дуже добре представлені в українській політиці (в анкеті не надавалося визначення «інтересів молоді», кожен респондент тлумачив його на власний розсуд).

Графік 1.1. Наскільки ви цікавитеся політикою?

Ганна, 22 роки, Одеса:
«Мені нудно, нецікаво читати [про політику], тому що там немає нічого доброго. Якщо мені родичі, друзі розказали у двох словах — все, мені цього достатньо, я і так знаю, що там нема нічого доброго».

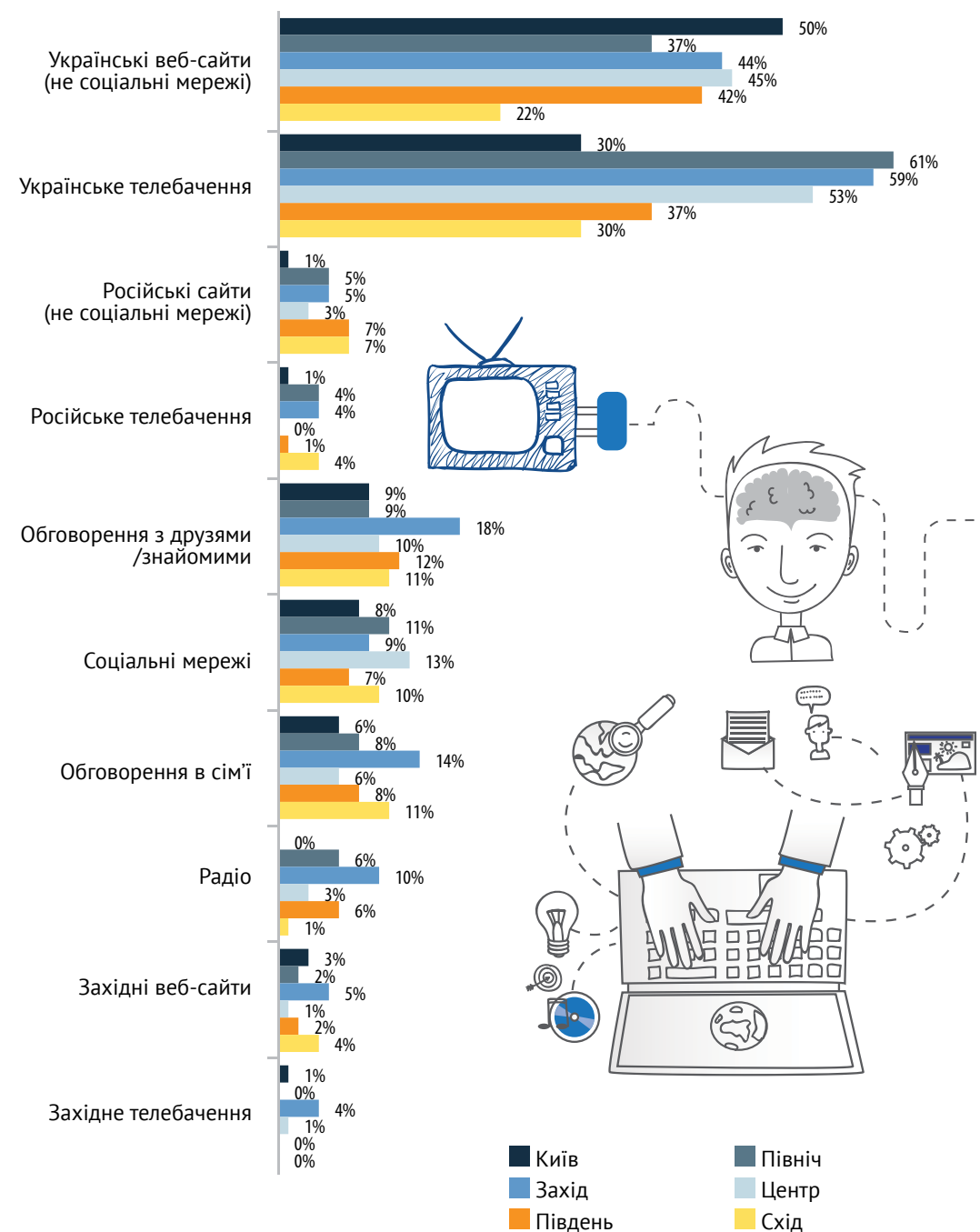
Олександр, 29 років, Харків:
«Тут, напевно, не вийде не цікавитися [політикою]. ... Вони [молодь] вважають, що не стежать, хоча ті самі соцмережі: у стрічці новин іде інформація, на Укрнеті, бігборди, газети. Вони вкладають у вуха все».

Свою обізнаність у політиці молоді люди оцінюють відповідно: 56%, тобто більше половини опитаних, абсолютно або скоріше не погоджуються з тезою «Я багато знаю про політику». Щодо джерел інформації про політичні події, то інтернет (50%) поки що поступається телебаченню (60%); винятком

є Київ, де інтернет як джерело інформації переважає. Результати попередніх опитувань засвідчують, що телебачення поові здає позиції ключового ЗМІ, адже ще в 2010 році телебачення було основним джерелом для 90% (!) молоді⁸. Наступні за популярністю джерела — розмови з друзями (21%) та обговорення в сім'ї (15%), а також соцмережі (12%). Радіо та щоденні газети взагалі не користуються увагою молоді — вони є джерелом знань про політику тільки для 7% і 4% молодих людей. Водночас **вплив російського телебачення та інтернет-сайтів на українську молодь мінімальний**: приміром, 49% респондентів дивляться українське телебачення і тільки 2% — російське. Навіть на Сході та Півдні України зберігається істотна різниця: українське телебачення там популярне серед 30% і 37% молоді відповідно, тоді як російське — лише серед 4% і 1%.

⁸ Diuk, N. Youth as an Agent for Change: the Next Generation in Ukraine. Demokratizatsiya. Spring 2013, Vol. 21 Issue 2, p. 189.

Графік 1.2. Яке ваше основне джерело для отримання інформації про актуальні політичні події? (можна було обрати більш ніж одну відповідь)

СТАВЛЕННЯ ДО ДЕМОКРАТІЇ

58% опитаних цілковито або скоріше погоджуються з тим, що демократія загалом є хорошою формою правління, а 49% – що політична опозиція необхідна для здорової демократії. Однак одночасно 51% підтримують тезу щодо необхідності «сильної руки», яка б керувала Україною для суспільного блага (тут респонденти могли мати на увазі як диктатуру, так і сильного демократичного лідера на кшталт Маргарет Тетчер чи Конрада Аденауера). Цікаво, що, усупереч стереотипам, цю тезу найбільше підтримує молодь Півночі (63%) і найменше – Сходу (38%).

Учасники фокус-груп виявилися переважно скептично налаштованими щодо демократії, вбачаючи розбіжність між теоретичним визначенням демократії та реальним станом справ.

Христина, 27 років, Чернігів:
«Ніби-то в одних країнах демократія прекрасна, а в інших – не дуже прекрасна насправді. Ну, складно прив'язуватися до визначення, коли у головах багатьох бардак».

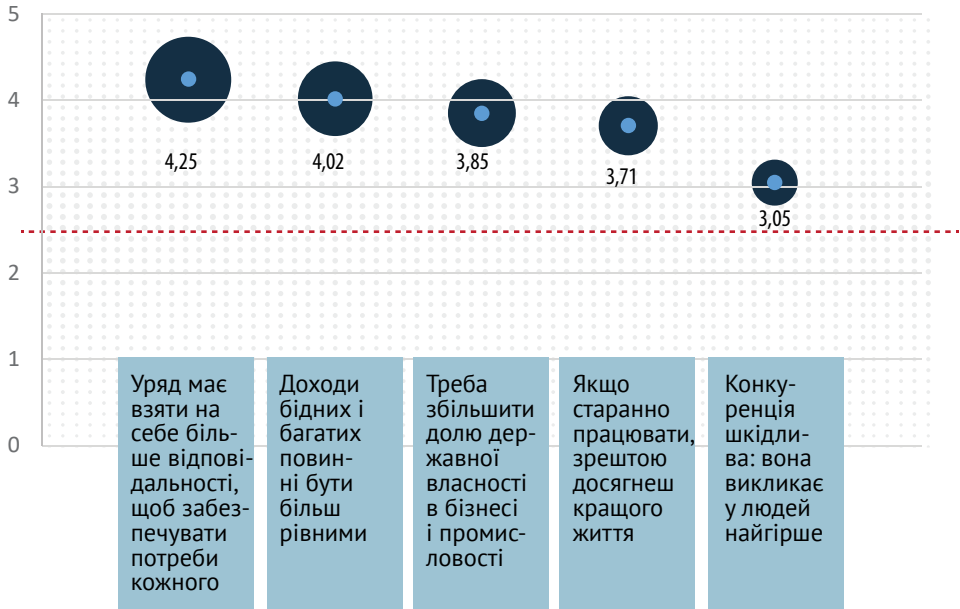
Юлія, 25 років, Одеса:
«В теорії – так [демократія – найкращий спосіб урядування – прим. ред.], але це в тому випадку, коли уряд адекватний і насправді враховує думки громадян і дізнається про цю думку через голосування. А так самої назви замало».

Українська молодь оцінює стан демократії в Україні на «трієчку»: найпоширенішою відповіддю на питання «Наскільки ви

задоволені станом демократії в Україні загалом за 5-бальною шкалою, де 1 – «дуже незадоволений», а 5 – «дуже задоволений»?» відносна більшість (38%) обрала варіант «3». Демократія також не увійшла до переліку топ-3 найважливіших суспільних цінностей української молоді, натомість до трійки увійшли економічний добробут громадян (28%), працевлаштування (21%) та безпека (16%).

Щодо лівих та правих політичних поглядів у головах молоді існує суперечність та невизначеність. Запитання «Як би Ви розташували свої погляди на шкалі від 1 – «табір лівих» до 10 – «табір правих»?» поставило більшість респондентів у глухий кут: 38% опитаних відмовилися відповідати або обрала опцію «важко відповісти», ще 37% обрала пункт від 6 до 9, таким чином засвідчуючи тяжіння до правих поглядів. Однак, оцінюючи низку тверджень, респонденти продемонстрували виразні нахили до лівих поглядів щодо економічної рівності та ролі держави в забезпеченні добробуту громадян: 72% опитаних цілковито або скоріше погоджуються з тим, що уряд має взяти на себе більше відповідальності, щоб забезпечувати потреби кожного, 65% вважають, що доходи бідних і багатих повинні бути рівнішими і 53% – що частку державної власності в бізнесі та промисловості треба збільшити. Та все ж більшість української молоді підтримує ідею меритократії: 54% цілковито або скоріше погоджуються з тим, що якщо старанно працювати, зрештою можна досягти кращого життя.

Графік 1.3. Наскільки ви погоджуєтесь із представленими твердженнями? (де 1 означає, що ви абсолютно не згодні з твердженням; 5 означає, що ви повністю згодні з твердженням)

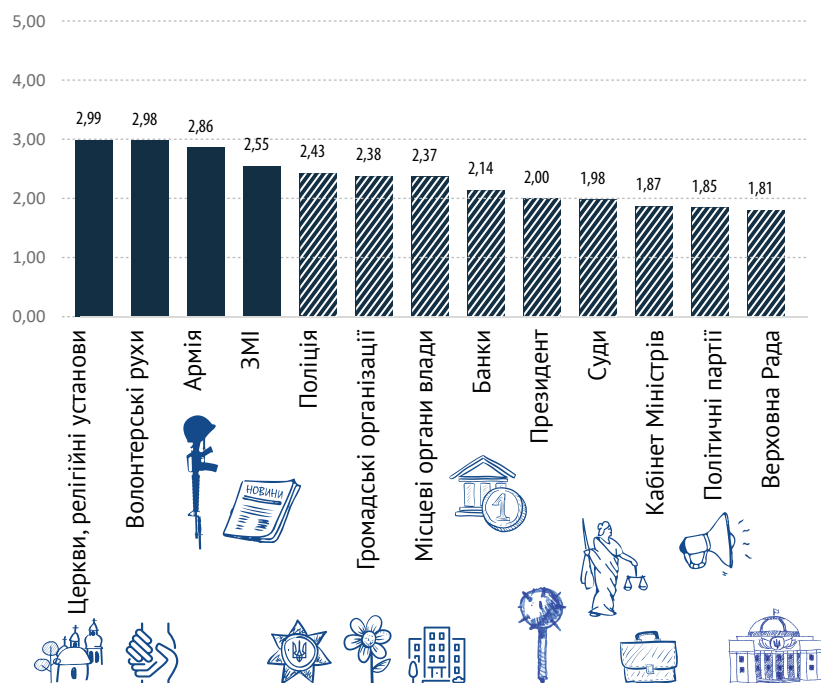

ДОВІРА ДО ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ

Як показують попередні опитування щодо настроїв української молоді, рівень довіри до інститутів державної влади критично низький. Регіональні відмінності полягають у тому, хто недовіряє більше: тоді як у Києві Президенту, Верховній Раді та Кабінету Міністрів не довіряє близько третини опитаних, на Півночі таких – близько половини. На Півночі показник абсолютної недовіри до цих трьох інститутів є навіть більшим, ніж на Сході України – там він коливається від 41% до 46%. Відповідаючи на запитання, наскільки вони довіряють вказаним особам/установам за 5-бальною шкалою, де 1 – повна недовіра, а 5 – повна довіра, найнижчі показники довіри молоді отримали Верховна Рада (1,81), політичні партії (1,85), Кабінет Міністрів (1,87), суди (1,98) та

Президент (2) (див. Графік 1.4). Найбільше молодь довіряє церкві (2,99), волонтерським рухам (2,98) та армії (2,86), хоча й тут жодному з цих інститутів не вдалося подолати середньої позначки у 3 бали на загальнонаціональному рівні, тобто наблизитися до позначки «4» («скоріше довіряю») та «5» (повністю довіряю). Також українська молодь не довіряє політичним лідерам більше, ніж особам інших політичних переконань, віросповідання та національності (довіра до яких є низькою – див. розділ «Ціннісні орієнтири молоді») – абсолютну недовіру їм висловили 49% української молоді, тобто майже половина.

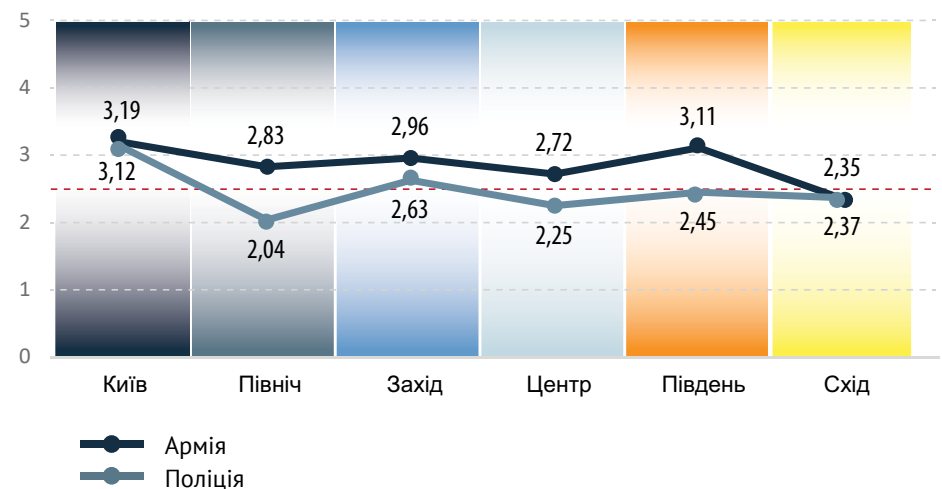
Графік 1.4. Наскільки ви загалом довіряєте вказаним нижче особам/установам за 5-бальною шкалою, де 1 — повна недовіра, а 5 — повна довіра?

Прикметним є регіональний розподіл у ставленні молоді до силових структур — армії та поліції (графік 1.5). Так, рівень довіри до армії у Південному, традиційно опозиційно налаштованому до центральної влади, регіоні (3,11) майже такий самий, як у Києві, де армія користується, згідно з опитуванням, найвищою довірою (3,19). Найнижчий рівень довіри до армії спостерігаємо у Східному регіоні (2,35). Щодо поліції, у якій, як відомо, з 2015 року триває гучна реформа, то позначку довіри у 3 бали вона пододала тільки у Києві, тоді як у Північному регіоні довіра до поліції становить усього 2,04 бали.

Щодо пріоритетних завдань для уряду, то список вимог української молоді очолює боротьба зі злочинністю та корупцією — 70% респондентів вважають, що уряд повинен займатися передусім цим. Прикметно, що молоді люди засвідчили наявність корупції навіть у власному середовищі: 62% української молоді обрали варіант «цілком погоджуюся» або «скоріше погоджуюся», відповідаючи на запитання, чи існують, на їхню думку, випадки, коли оцінки та іспити у вищих навчальних закладах в Україні можна купити. Серед учасників фокус-груп є значна частка осіб, що стикалися з хабарництвом на власному досвіді, зокрема в системі освіти і під час працевлаштування.

Графік 1.5. Наскільки Ви загалом довіряєте вказаним нижче особам/установам за 5-бальною шкалою, де 1 — повна недовіра, а 5 — повна довіра?

Марія, 22 роки, Чернігів:

«Хочу сказати, що так, конкретно у мене вимагали от саме за оцінку. Так, вимагали. Причому я прийшла один раз, у мене вимагають. Я категорично нічого не давала. Другий раз приходжу — те саме. Я не знаю, я разів п'ять, напевно, ходила, але я нічого не давала».

Отримання або давання хабара та ухилення від податків (якщо є така можливість) молодь оцінює скоріше негативно, хоча й не відкидає цілком: на запитання, чи можна виправдати такі дії, за 10-бальною шкалою, де 1 означає «ніколи», а 10 — «завжди», ці два феномени набрали 4,01 і 3,91 бали відповідно. Найбільше молоді, яка абсолютно не толерує корупцію, мешкає на Півночі (там 53% висловили думку, що хабарництво ніколи не можна виправдати), у Києві та Сході тільки 19% і 15% молоді відповідно займають таку категоричну позицію.

Наступні за пріоритетністю в очікуваннях молоді щодо дій уряду — економічні питання: економічне зростання та розвиток (68%), скорочення безробіття (66%), забезпечення прав і свобод людини та соціальне забезпечення і соціальний розвиток для всіх (по 61%). Натомість молодь порівняно менше (52%) очікує від уряду зміцнення силових структур та національної безпеки (на Сході таких узагалі тільки 36%), і навіть збереження природного середовища є для української молоді пріоритетнішим, ніж безпека (57%).

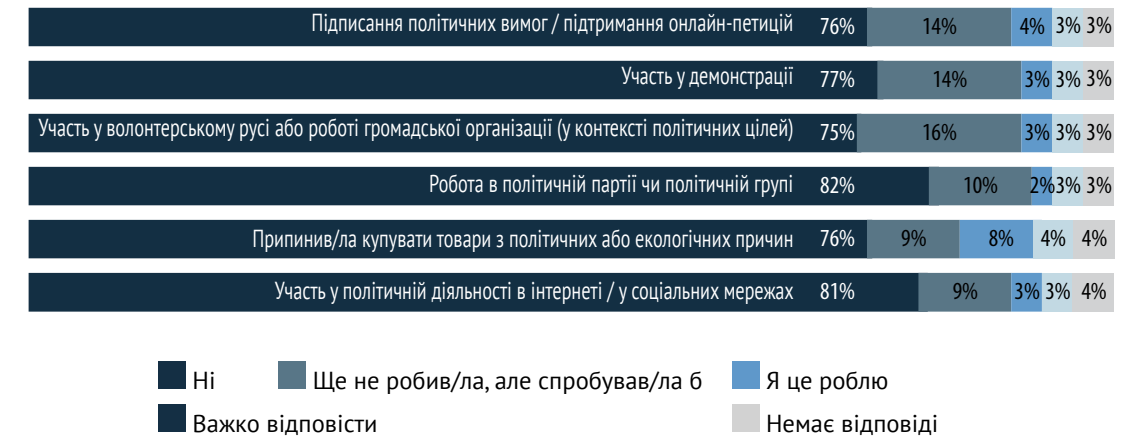
Графік 1.6. Якою мірою український уряд має зосередитися на реалізації цих завдань у першу чергу?

На останніх парламентських виборах дві третини молодих людей, які на той момент мали право голосу, брали участь у голосуванні (45% опитаних), одна третина — не брала (21%), 25% ще не мали право голосу. Загалом серед молоді, яка під час проведення опитування мала право голосу, 56% голосувало б на виборах до Верховної Ради, якби вони відбулися зараз. Найбільшим таке бажання є у молоді Півночі (78%), найменшим — Півдня (40%) та Сходу (42%). Окрім того, 61% опитаних цілковито або скоріше погоджуються з тим, що голосування є обов'язком кожного громадянина в демократичному суспільстві.

Юлія, 25 років, Одеса:
«Немає сенсу голосувати, вони все одно поставлять кого треба і перекрутять голоси так, як їм вигідно. У нас абсолютно нема уряду, нема правоохоронних органів».

Христина, 27 років, Чернігів:
«Ну, молоді не розуміє, що в цьому знаходиться хороший інструмент, як змінити політику. Тобто ми своїм голосом можемо вирішити все. Вони цим не користуються. Ну, в мене багато знайомих говорять: "Та я просто поставив галочку там, де сподобалося"».

Щодо голосу молоді у політиці, то 65% опитаних цілком погоджуються або скоріше погоджуються, що молоді мають отримати більше можливостей, щоб їх голос звучав у політиці, а 54% — що політики не зважають на позицію молоді. При цьому більшість опитаних не готові самі займатися політичною діяльністю: відповіді «зовсім ні» та «скоріше ні» обрали 67% опитаних, і лише 4% обрали варіант «з радістю». Жоден респондент з вибірки не засвідчив власної участі в політичній діяльності.

Графік 1.7. Чи вдавалися ви до якогось зі способів участі у політичній діяльності?

Щодо інших способів висловити свою політичну позицію — підписання політичних вимог та онлайн-петицій, участі у демонстраціях, участі у волонтерському русі або роботі громадської організації й «політичної діяльності в інтернеті та соцмережах» — не більше 4% молоді вдається до подібних заходів. Винятком є лише бойкотування товарів з політичних та екологічних причин: 8% опитаних підтвердили, що коли-небудь робили це. Таким чином, з усіх способів висловлення своєї політичної позиції українській молоді найбільш притаманний «консьюмеристський активізм», тобто висловлення позиції через економічну дію або бездіяльність, хоча прихильників і цього способу небагато. Загалом чверть молодих українців (24%) засвідчила, що для них дуже важливо та скоріше важливо брати участь у громадянських ініціативах (без уточнення, яких саме).

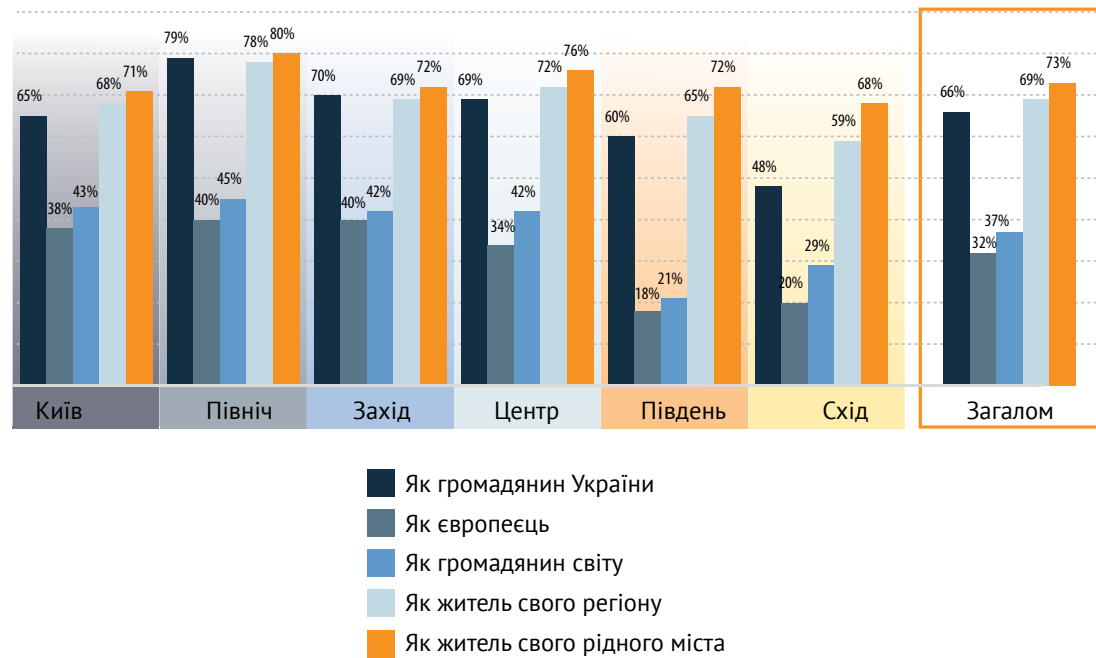
Громадський активізм непопулярний серед української молоді. Так, тільки 6% опитаних засвідчили, що займалися будь-якою волонтерською діяльністю протягом останнього року, 92% — не займалися. Ті, хто

займається волонтерством, найчастіше роблять це у власних навчальних закладах (26%) та громадських ініціативах (32%).

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА МОВНЕ ПИТАННЯ

Опитування виявило, що локальна та регіональна ідентичності української молоді є сильнішими за національну. Так, 73% опитаних повною мірою бачать себе як мешканці свого міста, 69% — як жителі свого регіону і 66% — як громадяни України⁹. Найбільше відчувають свою громадянську приналежність у Північному (79% тих, хто обрав варіант відповіді «бачу повною мірою») та Західному (70%) регіонах, найменше — на Сході (48%)

⁹ Варто відзначити, що подібні тенденції більшої самоідентифікації з локальним регіоном, аніж з країною загалом, властиві і іншим державам — наприклад, Британії (Easton M., «UK is becoming 'more local and global'», BBC, 7.04.2014 <http://www.bbc.com/news/uk-26885743>)

Графік 1.8. Частка респондентів, які повною мірою бачать себе як... (регіональний розподіл)

Лише 61% української молоді пишається або скоріше пишається тим, що він/вона є громадянином України. 54% молоді повною мірою або скоріше бачать себе громадянами світу. Щодо європейської ідентичності, то тільки 32% молоді України повною мірою почуваються європейцями. Самовизначення як громадянина світу та європейця найбільш поширене серед молоді Києва та Західної України, найменше – на Сході та Півдні.

Цікаво, що відповідаючи на запитання щодо ставлення до розпаду Радянського Союзу, 34% молодих людей не дали відповіді або не змогли визначитися, такий же відсоток опитаних ставиться до цієї події позитивно або дуже позитивно.

Прикметно, що в питанні національної ідентичності спостерігаємо два протилежні феномени: молодь напрочуд однорідно відчуває свою національну ідентичність, і водночас продовжують існувати регіональні мовні розбіжності. Так, 95% опитаних вважають себе українцями, 2% – росіянами. Навіть на Сході України тенденція зберігається: 88% респондентів вважають себе українцями і 8% – росіянами. На Півдні це співвідношення становить 94% і 4% відповідно. При цьому тільки 86% респондентів мають громадянство України (на Півдні – 87%, на Сході – 90%). Прикметно також, що на Сході та Півдні є молоді люди, які вважають себе українцями навіть попри те, що їхні батьки – росіяни за національністю. Ці результати збігаються

з результатами нещодавнього опитування Інституту Горшеніна, яке виявило: що молодшими є респонденти, то частіше вони позиціонують себе як українці¹⁰.

Цікаво також, що молоді українці розділилися приблизно на дві рівні групи щодо ставлення до тези «Справжні громадяни – це ті, у кого тече кров людей цієї країни», тобто визначення громадянства за етнічною, а не політичною ознакою. 35% і 36% молоді відповідно погоджуються і не погоджуються з цією тезою, ще 30% зайняли серединну позицію або не змогли дати відповідь на це питання. Прикметно, що на Сході найменше тих, хто погоджується з визначенням громадянства за етнічною ознакою – там 60% не погоджуються з цією тезою, погоджуються – тільки 13%.

Питанням, яке чи не найбільше розрізняє українську молодь регіонально, є мова: опитування виявило виразні регіональні розбіжності. Так, у Північному, Західному та Центральному регіонах мовою домашнього спілкування є переважно українська (73%, 93% та 53% відповідно), тоді як у Києві, Південному та Східному регіонах переважає російська (50%, 63% і 84% відповідно). Поза сім'єю (у навчальному закладі, на роботі, з друзями) тенденція зберігається скрізь, окрім Києва: тут зростає відсоток тих, хто спілкується обома мовами (46%). Загалом по Україні половина молодих людей говорить вдома українською мовою (50%), третина – російською (30%) і близько однієї п'ятої – і російською, і українською (18%). Поза сім'єю цей баланс дещо посувається у бік білінгвізму (25%). Ці результати вказують на те, що **частка молоді, яка використовує**

українську як основну мову спілкування, зростає: ще в 2010 році вжиток української мови в сімейному колі становив 30%, а поза сім'єю – 23%¹¹. Прикметно, що 65% молоді вважає, що досконало володіє українською мовою (на Сході та Півдні таких 51%), тоді як знавцями російської мови вважає себе тільки 49% молодих українців.

Важливо, що молоді люди – учасники фокус-груп в різних регіонах зазначили що, попри певні стереотипи щодо українсько-російського мовного розподілу в Україні та можливе упереджене ставлення до мовців «мови меншості» у відповідному регіоні, мовне питання не стоїть на заваді національному єднанню в Україні. Тільки 5% молодих українців будь-коли в житті зазнавали дискримінації за мовною ознакою.

“ **Святослав, 25 років, Львів:** «Все залежить від людини. Якщо людина адекватно з тобою спілкується російською мовою, то чому ти маєш відповідати неадекватно через те, що вона російськомовна? Я б не сказав, що це добре».

“ **Модератор:** Чи впливає наявність двох мов на рівень єднання нації?

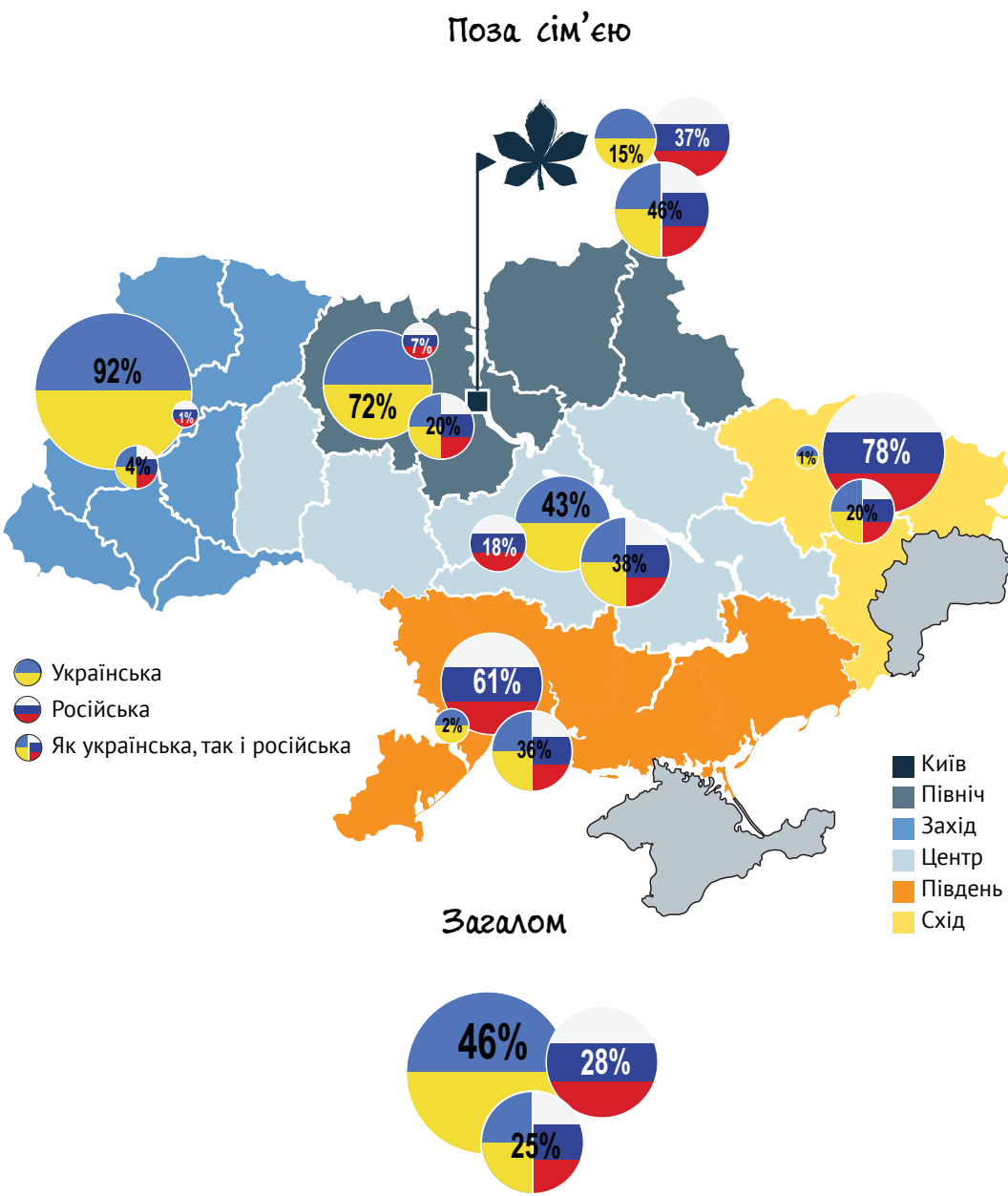
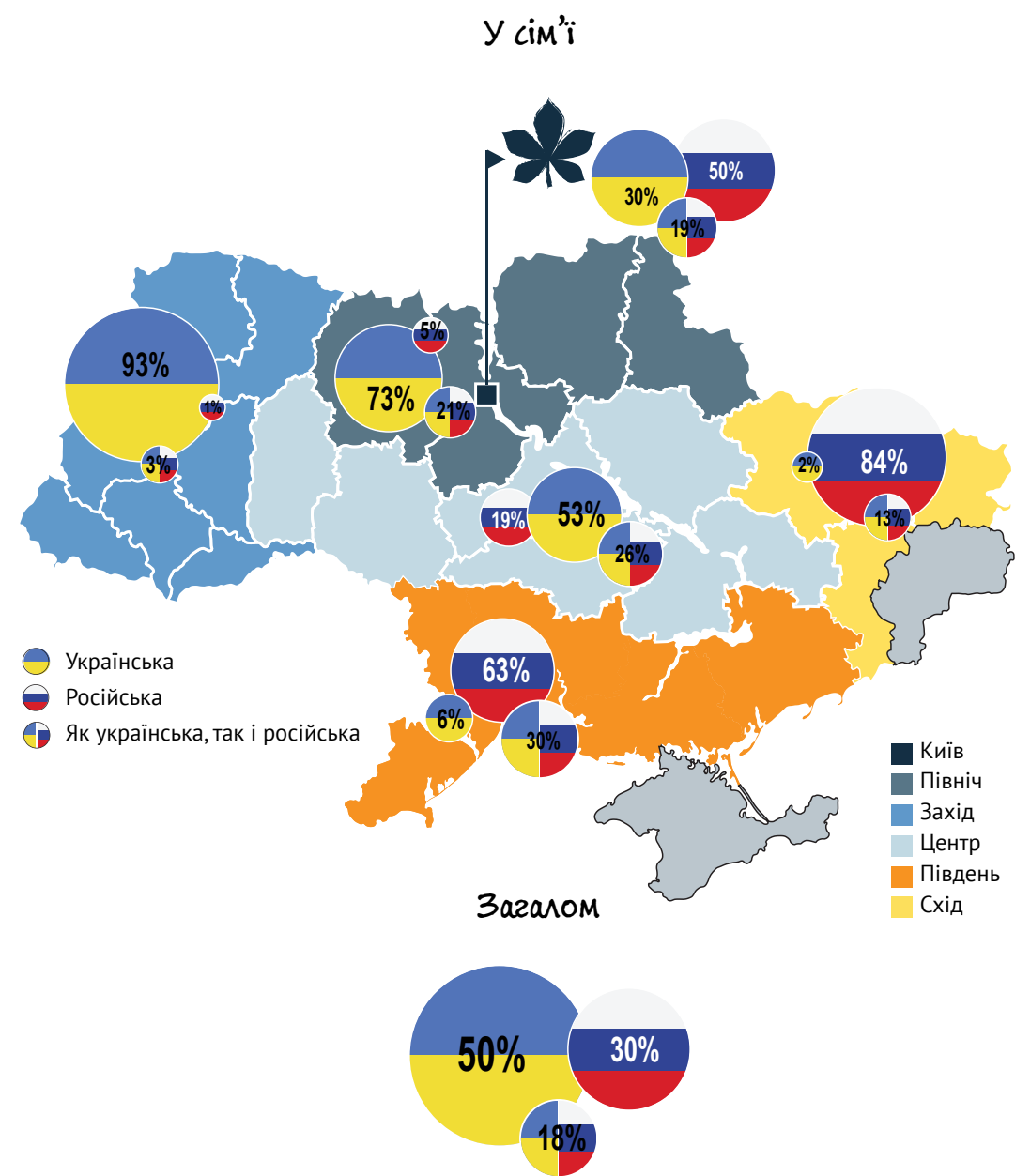
“ **В'ячеслав, 23 роки, Харків:** Якщо на рівень, то ні.

“ **Євгенія, 18 років, Харків:** Мені здається, що це політична іграшка.

¹⁰ Інститут Горшеніна. «Українське суспільство та європейські цінності». 2017. С. 7.

¹¹ Diuk, N. Youth as an Agent for Change: the Next Generation in Ukraine. Demokratizatsiya. Spring 2013, Vol. 21 Issue 2, p. 189.

Графік 1.9. Карти мовного розподілу*

* Кольорова символіка для позначення мови спілкування стосується виключно мови спілкування респондента, а не громадянства чи національної ідентичності.

Висновок

Результати опитування виявили значний рівень апатії української молоді щодо політики — молоді люди нарікають на брак представлення своїх інтересів у політиці та не довіряють політичним партіям та інститутам державної влади, але водночас вони не готові ані самі займатися політичною діяльністю, ані навіть просто цікавитися політичними подіями. Українська молодь є менш політично активною, ніж, приміром, її однолітки у державах Центральної та Східної Європи: так, в Україні в загальнонаціональних виборах 2014 року взяли участь 45% молоді, у Польщі цей показник становив близько 60%, в Угорщині — трохи більше 50%, у Чехії — понад 70% і у Словаччині — трохи менше 80%¹². Відповідно, в Україні цілком імовірно може продовжуватися «зачароване коло» політичної неучасті: «Якщо молоді люди не голосують, то їхня думка не враховується політиками, що призводить до ще більшого розчарування серед молодих громадян»¹³.

Щодо інших способів виявити політичну позицію, наприклад, у громадській діяльності, то й тут активність української молоді є низькою — так, тільки 6% опитаних засвідчили, що займалися будь-якою волонтерською діяльністю протягом останнього року.

Важливо, однак, не поспішати з тривожними висновками щодо політичної апатії молодих людей. Наукові дослідження наголошують на тому, що не варто приміряти на дітей дорослі

визначення громадянства та політичної активності — не варто забувати, що частина учасників опитування дійсно є дітьми. Певна «апатія» до політики серед молоді може також бути формою супротиву та навіть свого роду протестом¹⁴, який виявиться пізніше.

Щодо національної ідентичності молодих українців, то тут результати нашого аналізу є скоріше позитивними — 95% учасників визначають свою національність як українці. Регіональні мовні відмінності залишаються, однак частка молоді, яка використовує українську як основну мову спілкування, зростає.

¹² Radu B.M. & Vegh Z., eds., *Frontiers of Democracy: Embedding Democratic Values in Central and Eastern Europe*. Center for European Neighbourhood Studies, 2017. P. 46.

¹³ UN World Youth Report «Youth Civic Engagement». 2016. P. 78. http://www.unworldyouthreport.org/images/docs/un_world_youth_report_youth_civic_engagement.pdf

¹⁴ Tereshchenko, A. Ukrainian youth and civic engagement: unconventional participation in local spaces, *Journal of Youth Studies*, 2010, 13:5, 597-613, P. 597. DOI: 10.1080/13676261.2010.487518

Зовнішня політика

Вступ

Зовнішня політика залишається одним з ключових аспектів розвитку України. Як і в багатьох інших країнах, зовнішня політика ґрунтується на внутрішньому порядку денному. Внутрішня й зовнішня політика Києва зазнала змін внаслідок Революції гідності (також відомої як Євромайдан) 2014 року, попиту на реформи та європейську інтеграцію, а також російської агресії проти України.

Зовнішня політика Києва була неоднозначною впродовж більшої частини історії незалежної України. Одним із основних принципів зовнішньої політики була так звана «багатовекторність» — термін, винайдений колишнім президентом Леонідом Кучмою. Багатовекторність полягала у тому, що оскільки Україна розташована між Росією та ЄС, то вона має уникати вибору будь-якої з цих двох сторін¹⁵. Після п'яти років прозахідної політики, що її було запроваджено після Помаранчевої революції, багатовекторна зовнішня політика повернулася в часи президентства Віктора Януковича.

Тоді багатовекторна політика також зазнала невдачі, і навіть більше — спровокувала ізоляцію України. Зовнішня політика Януковича призвела до погіршення відносин як з ЄС (а також США), так і з Росією. Однак, слід зазначити, що багатовекторна політика не стала успішною не лише через помилки України, але насамперед через нездатність Росії прийняти будь-яку незалежну політику України, яка б суперечила інтересам

¹⁵ V. Yermolenko. Ukraine's Return to a Multi-Vector Policy, *Euobserver*, <https://euobserver.com/opinion/28650>

Росії. У російському наративі щодо України переважають спроби віднайдення внутрішніх причин «української кризи», а також обґрунтування російської агресії та невдач української політики¹⁶.

Відмова Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС спричинила масові протести та внутрішню політичну кризу, що призвела до зміни режиму після спроби жорстокого придушення протесту з боку держави. В контексті зовнішньої політики Революція гідності означала не лише поворот до ЄС. Євромайдан став поворотним моментом для України, він засвідчив підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції, а також ліквідував дихотомію ЄС-Росія¹⁷.

Утім, проєвропейська політика України не означає, що добрі відносини України з ЄС у цілому, державами-членами та США є гарантованими, так само, як і безумовна підтримка офіційного Києва з боку партнерів України. Нещодавнє дослідження¹⁸ показало, що іноземні спостерігачі бачать низку проблем для зовнішньої політики України, головними з яких вони вважають внутрішні виклики (реформи та боротьба з корупцією), конфлікт з Росією та відсутність чіткої зовнішньополітичної стратегії.

Рівень підтримки в процесі подолання цих проблем та модернізації України серйозно залежатиме від спроможності офіційного Києва імплементувати Угоду про асоціацію з ЄС, а також розробити надійну та послідовну політику, спрямовану на стабілізацію та розвиток. Віро-

гідність успішного виконання Україною взятих на себе зобов'язань залишиться високою, якщо українці та громадянське суспільство, включно з молоддю, зосередять свою увагу на політичних елітах та примусять їх довести до логічного завершення обіцяні реформи. На відміну від інших країн регіону, особливо Росії, молоді люди в Україні «залишаються більш незалежними від старших поколінь, є наріжним каменем демократичних рухів і закликів до змін, що завершуються протестами, виборами та революцією»¹⁹. Ба більше, успіх також залежатиме від того, наскільки молоді люди зможуть інституціоналізувати свою участь у процесі прийняття рішень, оскільки в минулому це було проблемою²⁰.

Попередні опитування підтвердили, що більшість молоді України орієнтується на ЄС²¹. Наведений нижче аналіз демонструє детальнішу картину. Попри те, що ЄС залишається єдиною загальноновизнаною моделлю розвитку, здатною мобілізувати підтримку та принести довгоочікувані зміни, молодь України має багато претензій до ЄС, але ще більше — до України.

Це дослідження також показало, що, хоч українська молодь і цікавиться зовнішньою політикою України та міжнародною політикою, погляди молодих українців часто виявляються суперечливими та реактивними, подібними до поглядів їхніх старших співгромадян. У певних випадках молоді люди є дуже політизованими, у інших — демонструють нерозуміння та плутанину думок, і подекуди поляризуються

¹⁶ *The Crisis in Ukraine: Root Causes and Scenarios for the Future. Valdai Discussion Club. Moscow, 2014, http://vid-1.rian.ru/valdai/ukraine_eng.pdf*

¹⁷ *I. Solonenko. Ukraine's EU-Russia Dilemma: the Essence of the Choice, in Unrewarding Crossroads? The Black Sea Region amidst the European Union and Russia, <http://sofiaplatform.org/wp-content/uploads/2015/06/unrewarding-crossroads.pdf>*

¹⁸ *A. Getmanchuk, K. Zarembo et al. Ukraine's Foreign Policy Audit. Recommendations for Foreign Policy Strategy. Institute of World Policy, 2016, <http://iwp.org.ua/eng/public/2214.html>*

¹⁹ *T. Kuzio. Ukraine is Not Russia: Comparing Youth Political Activism. SAIS Review vol. XXVI no. 2 (Summer–Fall 2006), http://www.taraskuzio.com/International%20Relations_files/RussiaUkraineYouth.pdf*

²⁰ *N. Diuk. Youth as an Agent for Change: the Next Generation in Ukraine. National Endowment for Democracy, <http://www.ned.org/docs/179-196-Diuk.pdf>*

²¹ *Youth of Ukraine — 2015. Ministry of Youth and Sport of Ukraine, United Nations Ukraine, GfK, https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_EN.pdf*

навіть у межах однієї спільноти (доведено фокус-групами). Результати цього дослідження є цінним джерелом для розуміння зовнішньополітичних орієнтацій молоді та їхнього бачення курсу, яким має йти Україна.

Ключові висновки:

- Абсолютна більшість молодих людей (60%) вважають, що Україна повинна вступити до ЄС. Прихильників членства в ЄС більше, ніж опонентів, у всіх регіонах України.
- Навіть на Сході України більшість респондентів (23%) погоджується з припущенням, що членство в ЄС принесе економічний розвиток, протилежної думки дотримуються 19% опитаних.
- Відносна більшість респондентів (38%) вважає, що серйозних аргументів проти членства України в ЄС немає.
- Кожен третій молодий українець хоче бачити свою країну в НАТО. 19% не підтримують вступ України до Альянсу, 21% займають нейтральну позицію, а 22% взагалі не змогли відповісти.
- Половина респондентів вважає, що ЄС складає достатніх зусиль для реформування України, і діяти має саме українська влада.
- Серед української молоді немає домінуючої позиції щодо довіри до ЄС: частки тих, хто довіряє, тих, хто не довіряє, та «невизначених» є майже рівними (29%, 28% та 31% відповідно).
- Хоча рівень довіри до західних міжнародних організацій на Сході України залишається

низьким, ЄС має найвищий показник серед усіх (15%).

- Більше половини (52%) молодих українців погоджуються або скоріше погоджуються з твердженням, що національні інтереси України є недостатньо захищеними на міжнародній арені.
- Відповідно до сприйняття респондентів, у ключових сферах Україна помітно програє ЄС. Найприкметнішою відмінністю є економічний добробут, який у випадку України позитивно оцінили 9% респондентів, тоді як для ЄС цей показник позитивно оцінюють дві третини молодих українців, тобто різниця складає майже 60%.
- Спостерігаємо високий рівень розчарування ситуацією в усіх ключових сферах, що мають значення для комфортного, вільного та самодостатнього життя в Україні; однак, як це не парадоксально, молоді українці є досить позитивними у своїх прогнозах на майбутнє.

ДОВІРА ДО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

• Європейський Союз

Попри поширену думку про те, що українська молодь підтримує ЄС, результати опитування демонструють, що частка молоді, яка повністю довіряє ЄС (7%) або скоріше довіряє (22%), досягає 29% і приблизно дорівнює частці тих, хто взагалі не довіряє (13%) або скоріше не довіряє (15%) — разом таких 28%. Найчастіше (31%) респонденти заявляють про нейтральне ставлення до ЄС. Ці дані дозволяють сформувати три чіткі, більш-менш рівномірно представлені групи: 29% скоріше довіряють або повні-

стю довіряють; 28% повністю не довіряють або скоріше не довіряють; 31% займають нейтральну позицію.

Поділ думок між трьома групами показує, що українська молодь не має консolidованого підходу до ЄС і натомість демонструє подвійне ставлення. Варто зазначити, що на відміну від рівномірного розподілу відповідей у гендерному аспекті, в регіональному вимірі варіанти варіюються. Найбільше довіряють ЄС у Києві – 46% (15% повністю довіряють та 31% скоріше довіряють), і це спростовує популярний міф про те, що саме на Заході (9% повністю довіряють, 26% скоріше довіряють) більшість підтримує ЄС. Найменше довіряють ЄС на Сході (5% повністю довіряють, 10% скоріше довіряють), де 46% не довіряють ЄС (23% скоріше не довіряють, 23% повністю не довіряють). Інші три географічні регіони (Північ, Центр і Південь) демонструють досить рівні результати з точки зору довіри або недовіри до ЄС. Однією з особливостей, яку варто підкреслити, є варіа-

тивність відповідей залежно від віку респондентів: що старша група, то менше її представники довіряють ЄС. Відповідно, загальна частка респондентів, які не довіряють або скоріше не довіряють ЄС, становить: 20% у віковій групі 14-17 років, 26% у групі 18-20 років, 29% у групі 21-24 роки та 31% у групі 25-29 років. Це явище важко пояснити на основі наявних даних, однак можна припустити, що така поведінка пов'язана із накопиченням життєвого досвіду. Можливо також, що молодші вікові категорії більш проєвропейськи налаштовані.

• Організація Об'єднаних Націй

Ставлення до ООН серед молодих українців є досить поляризованим. Як і у випадку довіри до ЄС, найбільша група серед української молоді (32%) є нейтральною до ООН. Частка тих, хто довіряє або скоріше довіряє ООН, становить лише 23%, тоді як частка тих, хто не довіряє або скоріше не довіряє ООН, досягає 29% респондентів. Цікаво, що в трьох регіонах

України частка респондентів, які абсолютно не довіряють ООН, є досить високою порівняно з іншими регіонами: взагалі не довіряють ООН 16% опитаних у Центрі, 18% – на Півночі та 22% – на Сході. Єдиний регіон, де частка молодих людей, які взагалі не довіряють ООН, є нижчою за 10%, – це Київ, де лише 7% абсолютно не довіряють цій організації. Загалом, найнижчий рівень підтримки демонструє Схід: 22% взагалі не довіряють, а 26% скоріше не довіряють ООН. Це можна пояснити тим, що Схід України найбільше постраждав від російської агресії, а ООН сприймають як міжнародну інституцію, що відповідає за мир, і тому нездатність досягти сталого припинення вогню на Донбасі певною мірою пов'язують із безсиллям ООН у контексті забезпечення миру на Сході України.

• Організація з безпеки і співробітництва в Європі

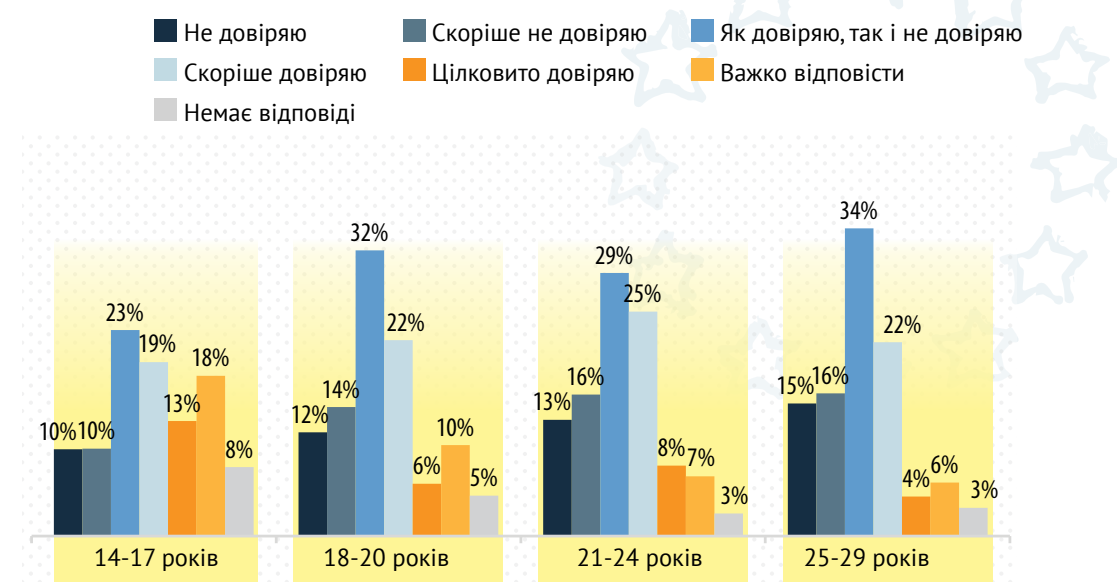
Якщо у випадках ЄС та ООН розподіл думок є значною мірою збалансованим, а нейтральне ставлення – найпоширенішим, у випадку ОБСЄ переважають негативні погляди (37%). Наступною за чисельністю групою (після тих, хто не довіряє або скоріше не довіряє ОБСЄ) є «нейтралісти», які складають 27%, тоді як частка тих, хто скоріше довіряє або повністю довіряє ОБСЄ, становить найменше – 19%. Ставлення до ОБСЄ є досить негативним у всіх вікових категоріях; також великою несподіванкою стало те, що найменше довіряють ОБСЄ на Півночі (35% взагалі не довіряють і 32% не довіряють), а не на Сході, як у випадку ООН та ЄС. Цікаво, що ОБСЄ найбільше довіряють на Півдні України (повністю довіряють 8%, а скоріше довіряють 18%), тоді як в інших регіонах рівень підтримки коливається між 9% та 21%. Досить промовистим є той факт, що лише 5% респондентів повністю довіряють і 8% скоріше

довіряють ОБСЄ на Сході – у регіоні, де ОБСЄ є найбільш представленою і зосередженою у форматі Спеціальної моніторингової місії. Як і у випадку з ООН, невдоволення тривалим конфліктом на Сході є основною причиною поганого іміджу ОБСЄ, попри всі зусилля організації, спрямовані на врегулювання конфлікту. Також те, що Росія входить до складу ОБСЄ, може також принаймні частково бути причиною підозрілого ставлення до цієї організації.

• Північноатлантичний альянс

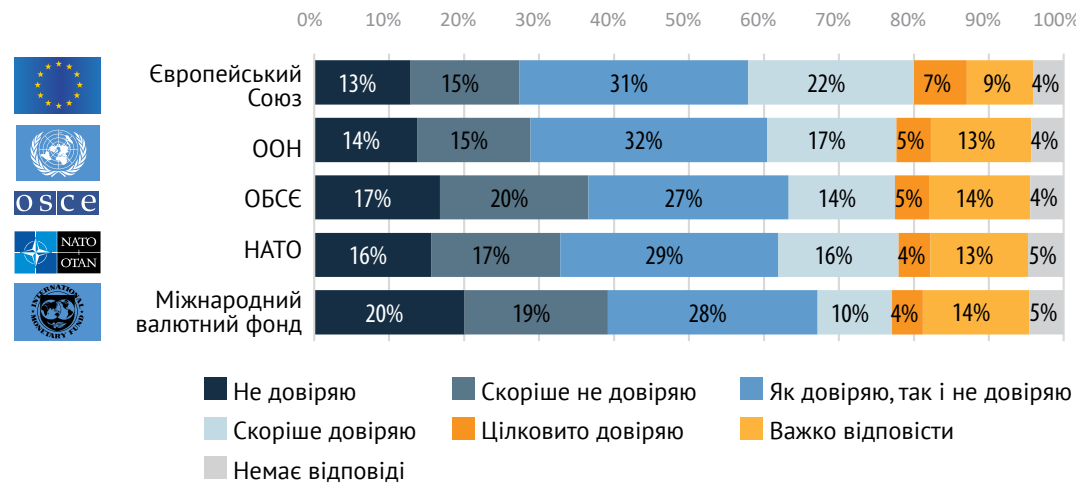
Кожен третій серед молодих українців взагалі не довіряє або скоріше не довіряє НАТО (33%). Лише 4% повністю довіряють, а 16% – скоріше довіряють Альянсу, тоді як 29% лишаються нейтральними. З іншого боку, серед молоді більше прихильників вступу України в Альянс: 33% проти 19%, які це не підтримують (детальніше про це нижче). Ба більше, Україна заявила про готовність вступити до НАТО, і цей крок є складовою стратегії офіційного Києва щодо інтеграції до західного світу. Таку незначну довіру НАТО можна пояснити тим, що багато українців мали певні очікування щодо більшої підтримки з боку Альянсу після початку російської агресії. Серед інших можливих причин – відмова НАТО надати Україні План дій щодо членства під час Бухарестського саміту 2008 року. Проте, головним джерелом недовіри, скоріше за все, є нестача інформації та знань про НАТО. Молоді люди часто оперують фактологічно неправильними або серйозно викривленими аргументами.

Графік 2.1. Наскільки ви загалом довіряєте Європейському Союзу

Олександр, 29 років, Одеса:
Я довіряю, тому що там все у законі прописано. Якщо в будь-якій країні починається конфлікт, туди надсилають усі війська. Але у нас такого немає.

Графік 2.2. Наскільки ви загалом довіряєте міжнародним організаціям

Юлія, 25 років, Одеса:
«Я абсолютно не довіряю НАТО, тому що наша країна не може на нього впливати. Їм керують, як-то кажуть, спільно різними країнами, і якщо, наприклад, впустити НАТО до нашої країни, це значить, що всі наші молоді хлопці у разі якогось конфлікту НАТО будуть зобов'язані... ну, деякі, ті, що військові, будуть зобов'язані воювати за це НАТО, за цю країну. Нам і так вистачає тих конфліктів, що у нас є. З огляду на те, що молодь тікає з нашої країни, я вважаю, що ні до чого доброго це не призведе. Я дуже проти цього».

• Міжнародний валютний фонд

МВФ лишається організацією, про яку молодь знає або недостатньо, або взагалі нічого. Молоді українці досить рідко обговорюють питання, пов'язані з МВФ, а якщо й роблять це, то, як правило, у досить негативному контексті, оскільки в українському публічному

дискурсі МВФ часто зображується в негативних тонах. Рівень повної довіри до МВФ становить 4%; якщо додати 10% респондентів, які скоріше довіряють МВФ, то вийде 14%, що є найнижчим показником. Натомість рівень недовіри становить 39% (20% повністю не довіряють, 19% скоріше не довіряють), і це свідчить про те, що молоді українці скептично ставляться до МВФ, тоді як майже кожен третій респондент (28%) демонструє нейтральне ставлення до Фонду, а майже кожен другий не може визначитись або взагалі не може відповісти. У регіональному розрізі результати також виглядають цікавими: лише в Києві рівень недовіри до МВФ становить 16%, тоді як у всіх інших регіонах ставлення до фонду є набагато негативнішим, в 58% (загальна частка респондентів, які повністю не довіряють або скоріше не довіряють МВФ) у Північному регіоні. Відповідно до фокус-груп, основним джерелом недовіри до МВФ є не діяльність самого Фонду, а те, як український уряд витрачає кошти МВФ, а також роздуми про те, скільки поколінь українців будуть змушені розплачуватися за поточні запозичення.

Намалія, 28 років, Львів:
«Вони не просто дають. Вони створюють вимоги, під які вони дають. І якщо ми гроші позичаємо, їх потрібно коли-небудь віддавати. В мене таке враження, що наші діти і внуки будуть віддавати ці гроші. І ми постійно будемо винні. Якщо ми будемо постійно винні, вони скажуть: «Можливо, ресурсами». Я негативно ставлюсь до влади, яка неправильно користується тими грошима. Не до самого МВФ, а до того, як користуються».

Валентина, 29 років, Одеса:
«Спільний капітал може допомогти грошима, якщо комусь важко, або у когось тяжкі часи, але на користь собі».

УКРАЇНА У СВІТІ: РОЗВИТОК ТА ВПЛИВ

Більше половини (52%) молодих українців погоджується або скоріше погоджується з твердженням, що національні інтереси України є недостатньо захищеними в контексті зовнішньої політики. Лише 8% респондентів згодні або скоріше згодні з тим, що офіційний Київ належним чином захищає національні інтереси на міжнародній арені. При цьому молодь очікує, що ситуація зміниться в майбутньому. Відповідно до сприйняття респондентів (40%), міжнародне значення України зростатиме в найближчі декілька років. Лише 11% не погоджуються з цим твердженням, тоді як інші ставляться до нього нейтрально (27%) або не можуть відповісти (21%).

Христина, 27 років, Чернігів:
«Ми не хочемо брати досвід, припустимо, сусідніх країн, які починали підійматися з якоїсь руїни, з якогось мінімуму. Тобто ми не беремо їхній досвід, тому що ми «розумні», ми все знаємо».

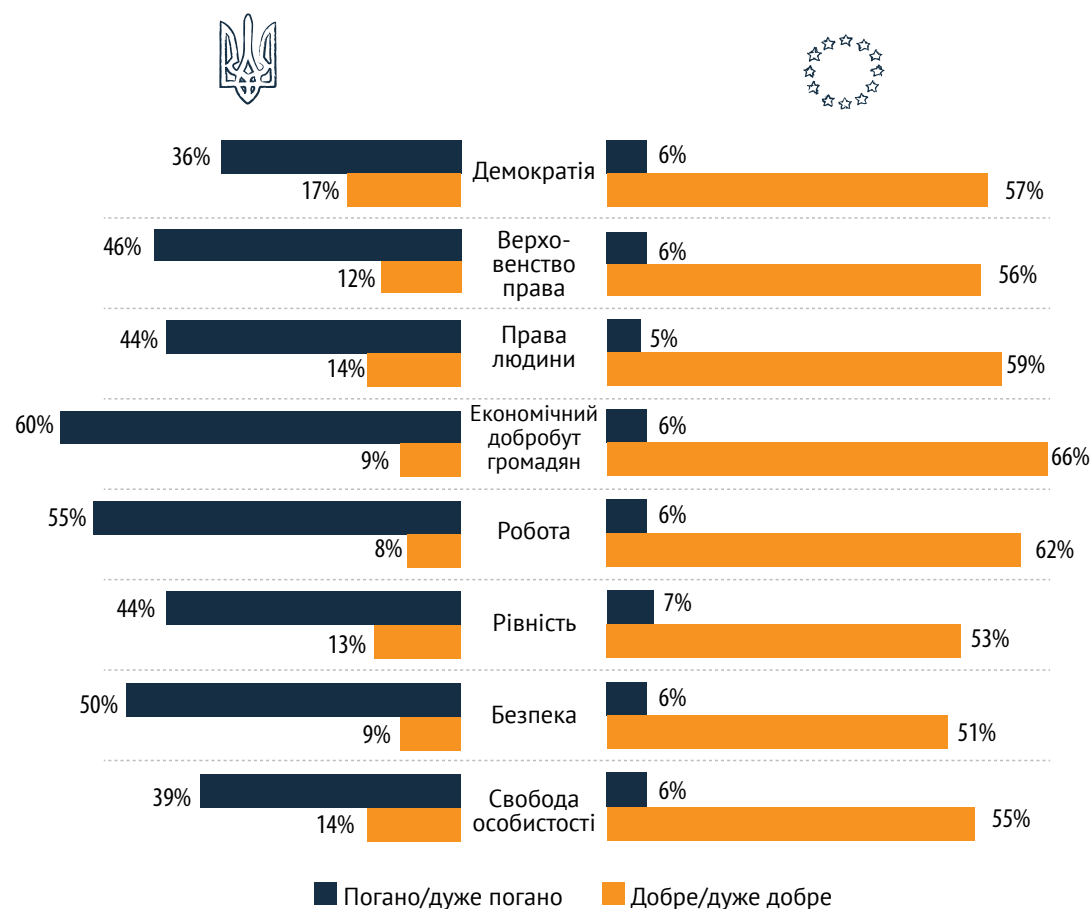
Поточна ситуація в Україні не виглядає привабливою порівняно з ЄС. Для того, щоб зрозуміти це, варто подивитися на сприйняття молодими людьми різних сфер життя в Україні та в ЄС. Опитування показує, що в ключових сферах Україна впевнено програє ЄС. 17% респондентів оцінили стан демократії в Україні як добрий або досить добрий, порівняно з 57% у випадку ЄС. Лише 1% опитаних вважає, що рівень демократії в ЄС є дуже поганим, порівняно з 12% у випадку України. Щодо питання верховенства права, різниця є навіть більшою. Лише 1% українців вважає, що ситуація з верховенством права у ЄС є дуже поганою, і ще 5% вважають ситуацію поганою. Своєю чергою, у випадку України 21% респондентів вважають ситуацію дуже поганою, а 25% – поганою (разом – 46%). Варто підкреслити розподіл результатів на регіональному рівні. Всі регіони вважають стан верховенства права поганим або дуже поганим, а рівень підтримки цього твердження коливається від 22% до 51%, за винятком Північної України. На Півночі 75% молодих українців негативно оцінюють ситуацію, що, безумовно, є значною різницею, порівняно з рештою регіонів. Також слід підкреслити різницю залежно від віку: молодші респонденти менш критично налаштовані щодо ситуації з верховенством права в Україні.

Вероніка, 26 років, Харків:
«Як на мене, економічне зростання все ж таки почнеться. Ми не можемо падати вічно, це неможливо. Може, не через десять років, може, через п'ятнадцять. Але воно буде не одразу, я впевнена (...) Я думаю, що Україна почала нарешті виходити на зовнішньополітичну арену як самостійна держава. Це неодмінно вплине на нас. Я не можу пояснити, але це буде позитивна реформа».

Щодо прав людини, 59% оцінюють ситуацію в ЄС як добру або досить добру, порівняно з 14% у випадку України. Результати в інших сферах також виглядають невтішними для України та позитивними для ЄС. Так, ситуацію із зайнятістю в ЄС позитивно оцінюють 62% респондентів, порівняно з 8% у випадку України. Аналогічні оцінки спостерігаємо й у питанні рівності, де ЄС отримує 53% підтримки, а Україна — лише 13%. Серед інших сфер — безпека, яку в Україні сприймають позитивно лише 9% респондентів, у той час як ЄС має 51% підтримки. Подібно виглядає ситуація у питанні індивідуальної

свободи. Однак найочевидніша різниця полягає в оцінці економічного добробуту. Сумарна позитивна оцінка для України складає 9%, тоді як економічний добробут ЄС позитивно оцінюють дві третини молодих українців, тобто розрив між ЄС та Україною становить 60%. До того ж, економічний добробут є ключовою сферою, однією з найважливіших для молодого покоління (28% серед 8 варіантів відповіді).

Графік 2.3. Наскільки добрим або поганим є стан вказаних нижче принципів та цінностей в Україні та у ЄС загалом

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄС

На відміну від слабкої довіри до ЄС, інтеграційний проект демонструє кращі показники серед молоді України в контексті потенційного членства у Союзі. Подібно до старших співвітчизників, молодь України вважає, що місце їхньої батьківщини — у ЄС. Переважна більшість (60%) вважає, що Україна має вступити до ЄС. Проти членства виступають 12%, тоді як 24% не змогли визначитись. У всіх регіонах України прихильників членства в ЄС більше, ніж опонентів. На Сході 33% молоді підтримують вступ України до ЄС, 18% не підтримують, тоді як на Півдні 42% проти 17% відповідно. Прикметно, що 41% респондентів на Півдні і 49% на Сході не змогли дати відповідь на це питання. Втім, головною проблемою, на думку молоді, є те, що членство в ЄС є бажаним, але нереалістичним, адже ЄС не демонструє бажання прийняти Україну до свого складу.

Олександр, 29 років, Одеса:
«Я вам кажу, ми не та країна, яка може увійти [до ЄС]».

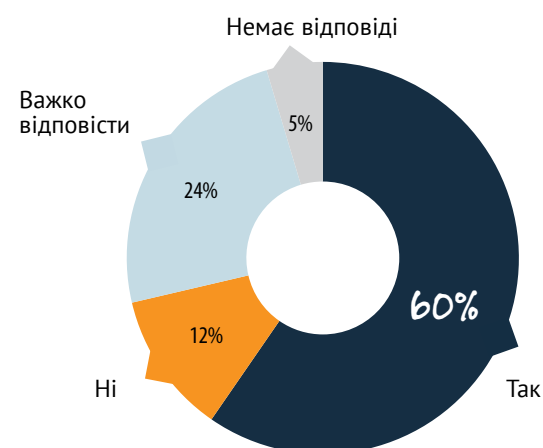
Валентина, 29 років, Одеса:
«І Євросоюз не так хоче, щоб ми приєдналися. Тобто, можна зближуватися, але вступити ми все одно не зможемо, це нереально. Але так, можна зближуватися, можна тримати на нього курс».

Євгенія, 18 років, Харків:
«Це вигідно, просто якби це не тягнулося так довго. Зрозуміло, що потрібен час».

Олександр, Харків:
«У будь-якому разі, зараз усе так працює, що країни об'єднуються заради досягнення якихось цілей, а оскільки у нас за спиною — Росія, ми не можемо рухатися туди, нам однозначно потрібно до когось пристати».

Дмитро, 29 років, Чернігів:
«Ну, я в цілому підтримую, але нас не візьмуть».

Графік 2.4. Чи повинна Україна вступити в Європейський Союз?

Молодь України вважає, що членство їхньої країни в ЄС потенційно має чимало переваг. Більшість респондентів (49%) вважає, що членство в ЄС принесе економічний розвиток, тоді як 16% не поділяють цієї думки. Слід підкреслити, що на Півночі та на Заході дві третини опитаних підтримують цю гіпотезу. Найцікавіші дані надходять зі Сходу, де більшість респондентів (23%) погоджується з цим припущенням, а 19% — не згодні з ним. Економічний розвиток також пов'язують з вищим рівнем життя (52%) та кращими можливостями для працевлаштування

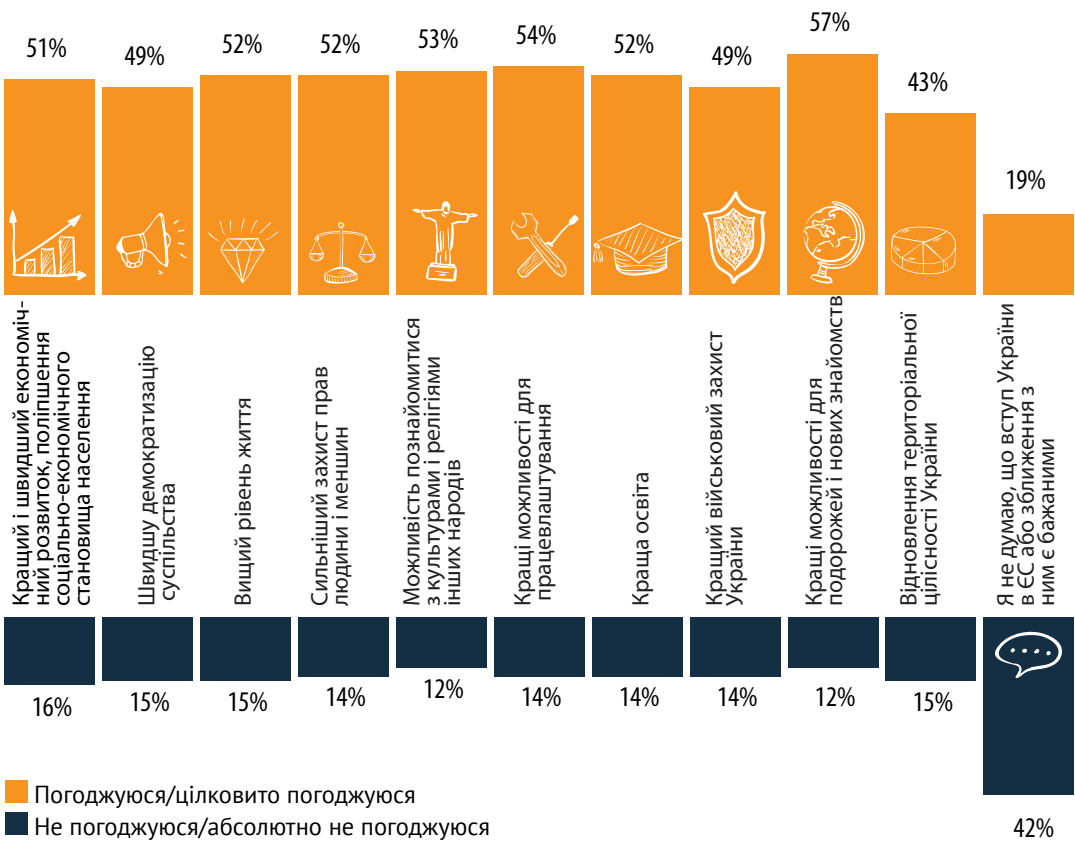
Українське покоління Z: цінності та орієнтири

(54%). У контексті відповідального державного керівництва половина (49%) учасників опитування погоджується з тим, що членство в ЄС призведе до швидшої демократизації суспільства. Трохи більше (52%) респондентів вважає, що членство України в ЄС допоможе захистити права людини та меншин. Культурний аспект також має сильні позиції: 52% очікують зростання рівня освіти, а 57% – кращих можливостей для подорожей та нових знайомств. У контексті безпеки половина респондентів (49%) очікує поліпшення військового компоненту безпеки України; проте очікування того, що членство в ЄС призведе до відновлення територіальної цілісності України, є менш поширеними (43%).

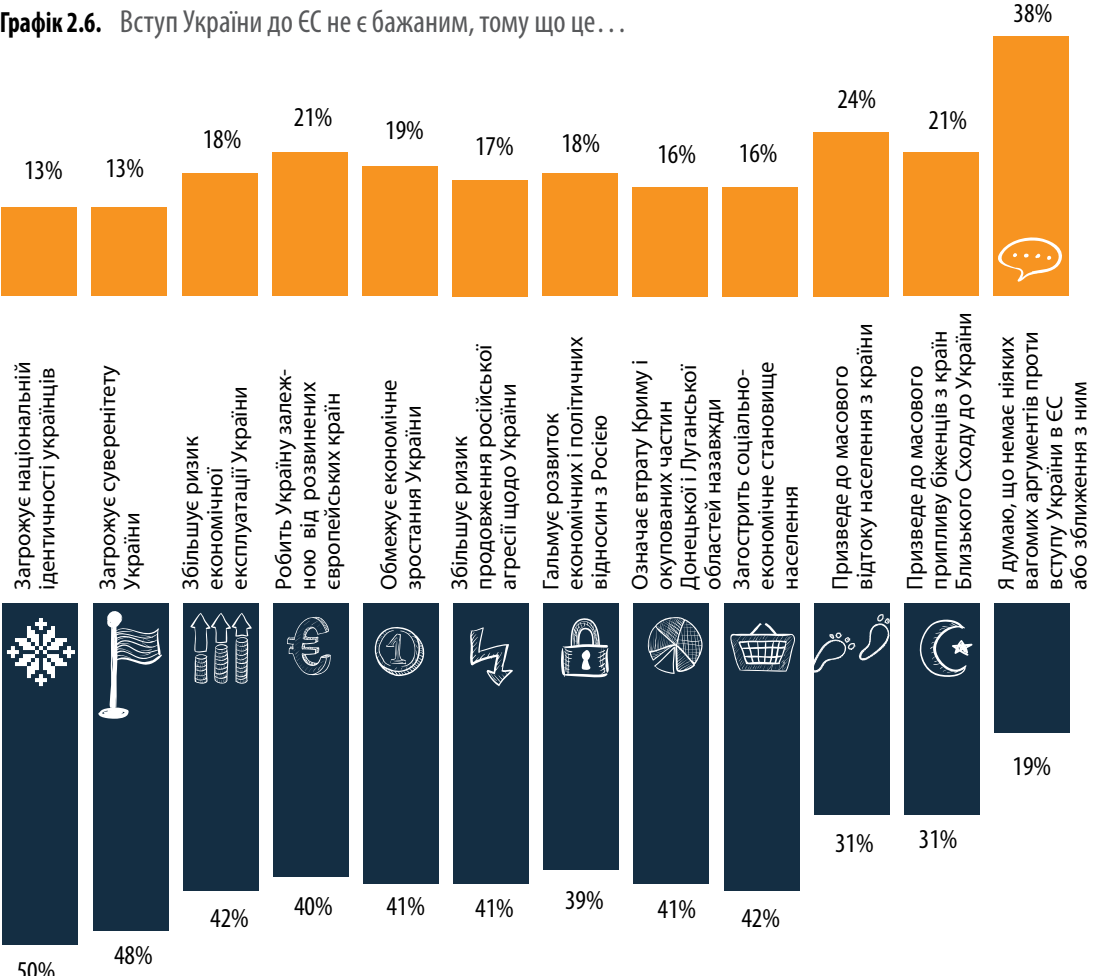
Валентина, 29 років, Одеса:
Я собі так це уявляю, що там є спільна економіка. Головна мета, мабуть, саме така. У Євросоюзі є розвинені країни, і хотілося б дотягнутися до їхнього рівня. Але нам до них ще далеко, і ми, звісно, не відповідаємо [їхнім вимогам]. Хотілося б дотягнутися до цього рівня хоча б трошечки.

Результати опитування демонструють, що молоді українці сподіваються на членство України в ЄС: 49% вважають, що Україна має отримати перспективу членства (10% не підтримують цього твердження). Вони вважають ЄС джерелом

Графік 2.5. Оцініть аргументи за приєднання/зближення України з ЄС. Вступ України до ЄС є бажаним через те, що створить такі переваги для України:

Графік 2.6. Вступ України до ЄС не є бажаним, тому що це...

натхнення та моделлю для подолання труднощів повсякденного життя пересічних українців. З іншого боку, респондентів запитали про можливі недоліки, пов'язані з членством України в ЄС. Сприйняття ЄС є досить позитивним навіть у контексті оцінки потенційних недоліків, що значною мірою віддзеркалюють відповіді на запитання про переваги членства в ЄС. Відносна більшість респондентів (38%) не бачить серйозних аргументів проти членства України в ЄС, тоді як частка тих, хто має протилежну думку, становить 19%. Водночас, одним з найбільших побоювань, пов'язаних із членством в ЄС, є масова еміграція населення з країни: 24% підтримують цю думку

(9% повністю погоджуються, 15% скоріше погоджуються), 31% – не погоджуються або скоріше не погоджуються. Цікаво зазначити, що у порівнянні з іншими регіонами перспектива масової еміграції найбільше турбує мешканців Києва: 32% погоджуються з цим припущенням, а 32% – не погоджуються. Серед інших побоювань, пов'язаних з членством в ЄС – масовий приплив біженців з Близького Сходу до України (21% погоджуються, 31% – не згодні). Перспектива залежності України від країн ЄС в економічному, політичному і культурному плані турбує 21% молодих людей, тоді як 40% не поділяють цих побоювань. Серед найменш проблемних питань – загроза національній

ідентичності України та ризик втрати суверенітету (лише 13% погоджуються з цими твердженнями). Дивує, що українська молодь продемонструвала високий рівень прискіпливості та скепсису під час детальних обговорень та дискусій у фокус-групах. Ще більш тривожним є той факт, що побоювання молодих українців базуються на фальшивих аргументах, що їх масово поширює російська пропаганда з 2013 року. Фокус-групи продемонстрували декілька показних прикладів такої дезінформації.

Ганна, 22 роки, Одеса:
«Не знаю, які там тонкощі, але знаю, що це коли декілька країн разом щось вирішують, радяться між собою. Як на мене, їм там не дуже добре, тому що я чула, що Греція взагалі покинула Євросоюз. (...) Вони нас використовуватимуть. У нас не буде жодних пільг, тому що ми ніхто. Ми будемо останньою літерою абетки. Наші продукти ніхто не купуватиме, а їхні завозитимуться за космічні гроші, адже у нас не буде жодної можливості десь підзаробити, ми не зможемо навіть це купити. Плюс комунальні послуги будуть захмарними».

Олександр, 29 років, Одеса:
«Так, у нас тарифи будуть зростати, як у Євросоюзі, — це зрозуміло, а зарплати і все інше залишаться на тому ж рівні. Тобто Євросоюз усе підлаштовує під свої стандарти, але він не підлаштовує під свої стандарти наші зарплати. (...) [У] нас підприємства на них не орієнтуються. Ми не зможемо продавати мотори «Січ», які продавали Росії. У них немає таких літаків. У нас усі підприємства були орієнтовані не на Захід. Навіть у Херсоні я знаю бавовняні на Казахстан. Все це було орієнтовано на Радянський Союз. Ми під Євросоюз, під євростандарти взагалі не орієнтовані. Навіть розміри рейок. Як завозити?»

Христина, 27 років, Чернігів:
«Як можна довіряти Євросоюзу? Якщо ми туди вступимо, станемо сировинною базою, і нас повністю зруйнують. Я не дуже їм довіряю».

БЕЗПЕКА ТА ІНТЕГРАЦІЯ ДО НАТО

Кожен третій молодий українець хоче бачити свою батьківщину членом НАТО, тоді як 19% не підтримують членства України в Альянсі, 21% демонструють нейтральне ставлення до цього питання, а 22% не змогли відповісти. На відміну від питання щодо членства в ЄС, ставлення до НАТО не є однорідним, а поділ є глибшим, особливо на регіональному рівні. Схід (13%) та Південь України (22%) продемонстрували дуже низький рівень підтримки членства в НАТО — навіть попри те, що підтримка НАТО у цих регіонах зросла з 2014 року. Цікаво, що саме в цих регіонах частка тих, хто не зміг визначитись або не зміг відповісти, сягає однієї третини респондентів, і це дозволяє припустити, що мешканці цих регіонів отримують недостатньо інформації про НАТО. До того ж, на Сході й Півдні найменше тих, хто вважає, що членство в НАТО зупинить російську агресію проти України, тоді як інші регіони демонструють більшу впевненість у цій тезі.

Загалом, на національному рівні членство в НАТО сприймають як позитивний крок. Серед переваг, що впливають з членства в НАТО, є зміцнення безпеки України (46% тих, хто поділяє цю думку, проти 14% тих, хто не поділяє); сприяння врегулюванню конфлікту з Росією (39% проти 17%); сприяння залученню додаткових іноземних інвестицій (41% проти 14%); модернізація української армії (46% проти 12%); допомога в припиненні російської агресії (38% проти 17%).

Святослав, 26 років, Львів:
«Я думаю, що це позитивно, якщо Україна вступить [до НАТО — прим. ред.]. По-перше, з'являться інтернаціональні бригади, які можуть розміститись на нашій державі по лінії розмежування. Якби ми вступили, можливо, вони по-іншому б реагували на загрозу для нас. Це нова техніка, нова система якогось управління, не застаріла, корупційна. Може, поміняються кадри. Тобто це позитивні зміни, гірше вже не буде».

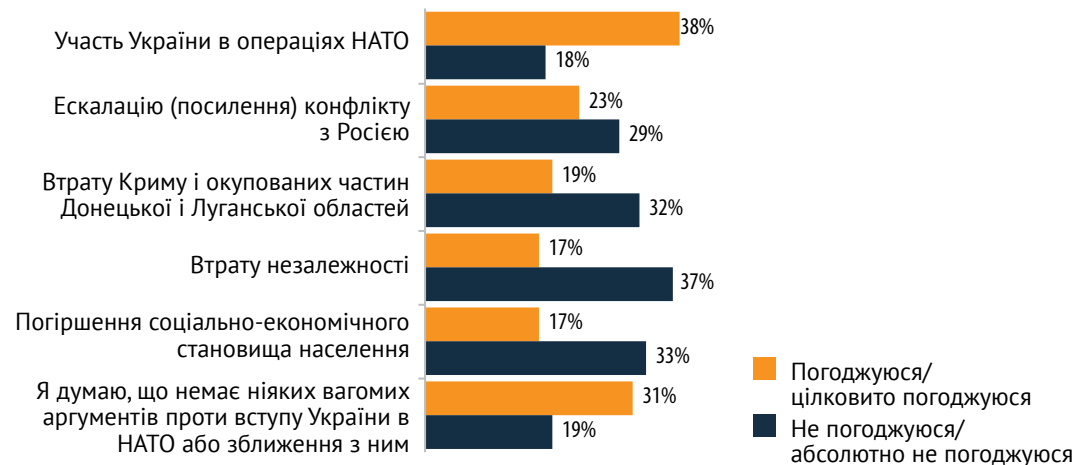
Дмитро, 29 років, Чернігів:
«Тому що це військово-політичний, знову ж таки, союз. Відповідно, якщо ми зможемо розвинути до стандартів НАТО, нас туди візьмуть, це тоді буде дійсно визнання України як світової держави, а не як регіональної якоїсь недодержави. Відповідно, вже тоді наші представники будуть представлені у НАТО, і ми матимемо армію сучасного зразка. І прецедентів на кшталт Криму у нас не може бути, тому що тоді у нас працюватиме принцип «один за всіх».

Дані щодо сприйняття недоліків членства в НАТО створюють певну плутанину, особливо за умови оцінки цих даних разом з задекларованими перевагами членства в НАТО. Так, молодь готова до вступу до НАТО через наведені вище причини, але ті ж самі респонденти не хочуть, щоб Україна приєднувалася до Альянсу, оскільки це змусить її брати участь в операціях НАТО (38% проти 18%). Водночас респонденти вважають, що вступ України до НАТО не призведе до ескалації конфлікту з Росією (лише 13% підтримують це твердження, а 19% не погоджуються з ним). До того ж, молоді люди вважають, що членство в НАТО не призведе до втрати окупованих територій, втрати незалежності або погіршення соціально-економічної ситуації. Загалом 31% респондентів вважають, що однозначних аргументів проти вступу України до НАТО немає (19% вважають, що такі аргументи існують). Найпопулярнішим аргументом, зафіксованим під час детальних інтерв'ю, було побоювання, що українці будуть змушені брати участь у конфліктах третіх сторін.

Графік 2.7. Оцініть аргументи за приєднання/зближення України з НАТО. Приєднання є бажаним, бо...

Графік 2.8. Оцініть аргументи проти приєднання/зближення України з НАТО.
Приєднання/зближення України з НАТО не є бажаним, оскільки це означає...

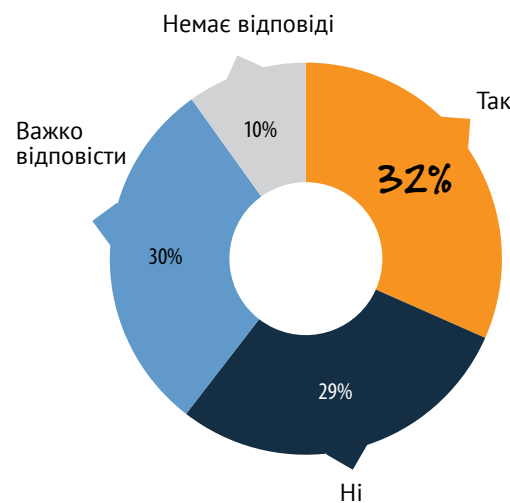

Валентина, 29 років, Одеса:
«Ну, не хочеться брати участь у якихось інших конфліктах збройних».

Ганна, 21 рік, Одеса:
«Які тебе взагалі не стосуються».

Із нейтральним статусом України пов'язані деякі особливо заплутані міркування щодо державної безпеки. Думки щодо цього питання є досить поляризованими: 32% респондентів вважають, що Україна має стати нейтральною державою, а 29% з цим твердженням не погоджуються. Водночас, 30% демонструють нейтральне ставлення до цього питання, а 10% не змогли відповісти. Залишається незрозумілим, чому більшість респондентів підтримує членство в НАТО, якщо водночас частина цих людей підтримує нейтральний статус (хоча ми не знаємо достовірно, чи це ті ж самі люди). Ця проблема посилюється тим, що нейтральний статус є взагалі неприйнятним у випадку України, оскільки може стосуватися лише сторони, яка не бере участі у конфлікті, тоді як Україна наразі є жертвою російської агресії.

Графік 2.9. Чи ви підтримуєте ухвалення нейтрального статусу України?

Цікаво, що більшість молодих людей (54%) виступає проти вступу до будь-якого економічного проекту під егідою Росії, тоді як частка тих, хто виступає проти військового союзу України з Росією, є навіть більшою і досягає 57%. Такі показники є прямим наслідком російської агресії проти України. Ба більше, Росія, яку ще кілька років тому розглядали в якості гаранта безпеки, втратила м'яку силу та вплив на Україну.

Зміцнення безпеки також є важливою темою для молоді. Відновлення ядерного статусу є суперечливим питанням, оскільки 19% підтримують його, тоді як 20% виступають проти. Варто зауважити, що найвищий рівень підтримки цієї ідеї демонструє Київ (45%). Це питання широко обговорюється в українському суспільстві, адже відмовившись від ядерного арсеналу, Україна не отримала компенсації. Світові лідери надали гарантії безпеки для України, але не підтримали їх належним чином. Приклад України також є серйозним ударом по зусиллях з боротьби проти розповсюдження ядерної зброї, і саме тому молоді українці демонструють змішані почуття щодо ядерного статусу своєї батьківщини.

Юлія, 22 роки, Одеса:
«Так, звісно. Зрозуміло, це небезпечно, і я думаю, що це не призведе ні до чого доброго. Зважаючи на нашу владу і все, що з нею пов'язано, її [ядерну зброю] може будь-хто, як-то кажуть, захопити. І знову ж таки, чим менше цього у світі, тим безпечніше».

Сергій, 18 років, Одеса:
«Я вважаю, що це, як мінімум, демонструє силу держави. Якби у певний період Україна не віддала ядерну зброю, ми б зараз диктували свої умови. Нас би побоювалися. Так, зараз усі бояться США, Росії та Північної Кореї, тому що вони мають ядерну зброю».

В'ячеслав, 23 роки, Харків:
«Якби у нас була ядерна зброя, Путін подумав би тричі, що не варто лізти до людей з таким само менталітетом, які можуть випадково натиснути кнопку».

Вероніка, 26 років, Харків:
«У нас почалися б фінансові проблеми».

Олександр, 29 років, Харків:
«Нас би ізолювали».

РЕФОРМИ ТА МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА

У контексті впливу ЄС на процес реформ в Україні респонденти переважно стають на бік ЄС та критикують український уряд. Половина опитаних вважає, що ЄС докладає достатньо зусиль для реформування України, і тому саме офіційний Київ має зробити більше. Цю негативну тенденцію підтримує думка (36%) про те, що ЄС має припинити фінансову підтримку України, тоді як 30% вважають, що фінансування має продовжуватись. Окрім того, 45% респондентів вважають, що ЄС має припинити давати Україні гроші, оскільки ці гроші в будь-якому разі будуть розкрадені керівною елітою. Поза тим, 51% учасників опитування вважають, що ЄС має посилити тиск на керівництво держави. Водночас 54% вважають, що ЄС та країни-члени

Союзу мають більш відкрито протистояти Росії, а 56% вважають, що ЄС має проявити більший інтерес щодо захисту українських кордонів та надати українській армії летальну зброю.

Також молоді люди очікують від ЄС політичних стимулів: 55% вважають, що процес реформування можна простимулювати перспективою членства в ЄС. Водночас вони вважають, що ЄС має підтримати громадянське суспільство, яке теж впливає на реформи (57%), а також надати належну підтримку молодим талантам (65%) та програмам обміну (62%). Лише 9% погоджуються з твердженням, що ЄС має припинити підтримувати Україну через те, що майбутнє України — в союзі з Росією, тоді як 49% не погоджуються з твердженням, що допомогти Україні не може ніхто.

Графік 2.10. Що має зробити ЄС для прискорення реформ в Україні?

Висновок

Поляризація, плутанина у думках та прагнення змін — ці слова найкраще описують ставлення молоді до зовнішньої політики України. Українська молодь стоїть на боці України стосовно багатьох питань, але водночас лишається розчарованою скромними результатами у просуванні реформ та національних інтересів України у світі.

Не в останню чергу, це є результатом швидкої зміни стратегії зовнішньої політики внаслідок російської агресії та викликів, що їх ставить перед державою цей конфлікт. На цьому тлі ЄС, який колись був лише одним із декількох потенційних напрямків, стає єдиним можливим вибором. Саме ЄС є єдиною організацією, здатною підтримати Україну на тернистому шляху до модернізації.

Порівняно з українським суспільством загалом, молодь України має чітке ставлення до міжнародних організацій. Можна стверджувати, що українська молодь має подвійне ставлення до західних організацій: вона підтримує ЄС та членство України в цій організації, коли йдеться про конкретні переваги, але водночас ставиться до західних міжнародних організацій з обережністю.

Однією з особливостей, які варто підкреслити, є погляди молоді зі Сходу України, що є фронтом конфлікту, спровокованого Росією. Так, східні області демонструють низький рівень підтримки всіх міжнародних організацій, однак результати є досить різноманітними. Так, сумарний рівень довіри до НАТО та МВФ становить 9%, тоді як найвищий рівень довіри демонструє ЄС (сумарно 15%). Це дозволяє припустити, що ЄС має шанс стати міжнародною організацією, якій довіряють мешканці всіх регіонів України.

Однак, якщо йдеться про членство України в ЄС, більшість респондентів, у тому числі на Сході, думають, що це призведе до економічного розвитку. Ба більше, переважна більшість (38%) вважає, що проти членства України в ЄС серйозних аргументів не існує. Саме через це ЄС виглядає в очах молоді як трансформаційна та модернізаційна модель і навіть до певної міри джерело натхнення в очах молодого покоління.

Українська молодь вважає, що їхня батьківщина заслуговує на більше, ніж має сьогодні. Спостерігаємо високий рівень розчарування поточною ситуацією в усіх сферах, важливих для комфортного, вільного та самодостатнього життя в Україні. Проблеми у таких сферах, як верховенство права, демократія, економічний добробут, можливості для працевлаштування, тощо, є особливо помітними в порівнянні з ЄС або зі сприйняттям того, що відбувається в ЄС. Водночас, попри критичне ставлення до поточного стану справ, українська молодь впевнено дивиться у майбутнє: більшість вважає, що Україна відіграватиме значно більшу роль на міжнародній арені.

НАТО розглядається як єдина організація, здатна зміцнити безпеку України та надати належну підтримку, необхідну для протидії та зупинки російської агресії. Українці підтримують НАТО в усіх можливих аспектах, за винятком участі української армії в операціях Альянсу. Така реакція може мати багато пояснень, зокрема й те, що Україна не може відправляти війська за кордон у той час, коли сама веде війну з агресором. Молоді українці вважають НАТО єдиною ефективною моделлю для вирішення проблем безпеки. Саме тому питання щодо нейтрального статусу або поновлення ядерного статусу розколюють українську молодь. Також

існує значна частка тих, хто не зміг визначитись (до третини респондентів у деяких випадках), що може вказувати на брак інформації та обізнаності щодо цього питання серед молоді.

Дані щодо підтримки реформ свідчать про глибоку недовіру до уряду України та незадоволеність низьким темпом реформування країни. Окрім того, недовіра є настільки глибокою, що значна частина респондентів вважає, що ЄС має посилити тиск на політичні еліти, а також припинити фінансову допомогу, адже ці гроші все одно будуть розкрадені. На думку української молоді, фінансування ЄС варто децентралізувати і спрямувати на підтримку молодих талантів, програм обміну, неурядових організацій, тощо.

Українсько-російські відносини

Вступ

Воєнні дії на Сході України — одна з п'яти найбільших проблем, які турбують сьогоднішню українську молодь на рівні з такими викликами як стан економіки (63%), загальне падіння рівня життя населення (60%), проблема працевлаштування (52%), корупція та некомпетентність влади (51%)²². Очевидно, що чинник конфлікту між двома країнами має й матиме великий вплив на формування політичних орієнтирів молодшої частини українського суспільства. І вона, до того ж, досить чисельна: наше опитування охоплює громадян України віком від 14 до 29 років включно — станом на 1 січня 2017 року таких у державі було майже 8 млн. осіб, а це фактично п'ята частина країни.

Події останніх років, які особисто зачепили частину молоді, охопленої опитуванням, — події Євромайдану, анексія Криму, Антитерористична операція на Сході України, вимушене переселення через воєнні дії на Донбасі — не могли не відбитися на їхньому сприйнятті відносин з Росією. Соціологічне опитування, проаналізоване Центром «Нова Європа», віддзеркалює настрої, які вже впливають, а в подальшому ще більше впливатимуть на внутрішньо- й зовнішньополітичні пріоритети України.

²² Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді. Київ, 2016. Дослідження проведене Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» на замовлення Міністерства молоді та спорту України. http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjen-nya_2016.pdf

Росія до недавніх пір належала до найбільш відвідуваних країн (40%), інші країни мали суттєвий відрив за показником молодих візитерів з України (Польща — 28%, Туреччина — 13%, Єгипет — 8%, Німеччина — 7%)²³. Пізнання Росії українською молоддю, таким чином, відбувається через протилежні за своєю суттю явища та події: на когось впливає спілкування з родичами в сусідній країні, на когось — перебування на лінії зіткнення на Донбасі, на інших — і перше, і друге. Ймовірно, саме тому, відповідаючи на більшість запитань, приблизно третина опитуваних обирала серединну позначку, уникала абсолютного схвалення або абсолютного негативного ставлення.

Це соціологічне опитування показує, наскільки складною є картина настроїв української молоді: нинішнє дослідження до певної міри спростовує спрощені уявлення, що «Схід і Південь — проросійські», а «Захід — проєвропейський і проамериканський». У певних питаннях, звісно, існують розбіжності між українцями різних регіонів, однак вони не настільки драматичні, аби на цій підставі говорити про суспільний розкол у державі. Ба більше, частина питань, які стосуються відносин України й Росії, поєднує позиції Сходу і Заходу. І спільним знаменником є загальне критичне ставлення до російської агресії, зокрема до анексії Криму.

До цього ж висновку у 2015 році дійшла Британська Рада, яка організувала опитування української молоді: «Анексія Криму Росією і конфлікт у Донецькій і Луганській областях може на перший погляд свідчити про правоту прихильників теорії про зіткнення цивілізацій. Але глибший погляд на ставлення й думки дозволяє зрозуміти, що Україна — набагато складніше суспільство, ніж його намагаються

зобразити, урізавши це уявлення до спрощених поділів...»²⁴ До слова, це соціологічне дослідження показало, що молодь вважає російське вторгнення найбільшим викликом для розвитку України (59%).²⁵

Десять років тому соціологи констатували, що українське суспільство все ще не позбулося відчуття «належності до колишньої радянської держави». Дослідники припускали, що вивільнення від цього відчуття відбуватиметься в міру зміни поколінь²⁶. Якраз нинішнє опитування може свідчити про те, що молодь дедалі більше позбавлена тягаря ностальгії за Радянським Союзом. Якщо загальноукраїнські опитування свідчать про те, що значна кількість українців, старших 35 років, досі жалкують про розпад СРСР, то опитування молоді показує протилежний тренд. Так, опитування соціологічної групи «Рейтинг» у 2017 році продемонструвало, що за Радянським Союзом жалкує кожний третій респондент з вікової категорії 36-50 років, а число носіїв ностальгії серед тих, кому за 50 ще вище — фактично половина (49%)²⁷. Наше опитування доводить, що лише 13% молоді негативно ставиться до розпаду СРСР, що відповідає і результатам опитування групи «Рейтинг», в якому 14% вікової групи 18-35 років жалкують про розпад. Ще цікавіша тенденція — що молодший респондент, то тяжче йому було взагалі висловлювати свою позицію щодо історичної події 1991 року.

²⁴ *Hopes, Fears and Dreams. The views of Ukraine's next generation, page 9, Survey conducted by GfK 29 November — 8 December 2014.* http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/hopes_fears_and_dreams.pdf

²⁵ Там само, с.19.

²⁶ Балакірева, О. М., Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві, Український соціум №2, 2007. http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/1_evs_wvs_US_2_2007.pdf

²⁷ Україна у фокусі: соціологічні виміри. Терміни проведення: 22-31 травня 2017 р. Стор. 46. http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_v_fokuse_sociologicheskije_izmereniya.html

Це опитування, тим часом, виявило тренд на уникнення відповіді, особливо характерний для респондентів Південного, а ще більше Східного регіону. Так, на Сході майже 60% не дало відповіді на запитання: «Хто несе більшу відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України?» Раніше з цим явищем стикалися дослідники, які проводили соціологічне дослідження серед внутрішньо переміщених осіб. «Переселенці мовчать, бо бажають швидше злитися з середовищем, не відчувати свою інакшість. Заради цього вони готові придушити в собі гідність, пожертвувати власним світобаченням, системою цінностей. Але це не означає, що люди відмовляються від цього назавжди. Це ситуація «затриманої дії»²⁸, — дійшли думки соціологи. Імовірно, що респонденти побоюються з якихось причини давати відповідь, попри анонімний характер опитування.

Соціологи, які брали участь у опитуванні, зазначають, що тенденція мовчання на Сході й Півдні почала проявлятися давно. На їхню думку, люди можуть справді побоюватися говорити на політичні теми (серед імовірних причин — тривога через близькість до лінії фронту: «А раптом вторгнення?»); «А що як Росія завоює інші області, а десь будуть зафіксовані мої висловлювання?»). Саме в цих регіонах, пояснюють соціологи, найбільша поляризація точок зору, а тому люди можуть оминати обговорення певних тем для уникнення конфліктів. Провокувати мовчання може, звісно, й проста розгубленість: люди тривалий час симпатизували Росії й не знають, як до неї ставитися після подій останніх років.

²⁸ Міхеєва О., Серєда В., Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. 2014-2015. Стор. 9-50. <http://peace.in.ua/wp-content/uploads/2016/02/умш-велика-книга.pdf>

Ключові висновки:

- Більшість молодих українців (65%) упевнені, що Україна й Росія перебувають у стані війни.
- Абсолютна меншість респондентів вважає санкції щодо Росії марними чи безпідставним: так, варіант «санкції потрібно було зняти вже давно» обрало 2%, а опцію «санкції не мали бути запроваджені взагалі» поділяють лише 3% опитаних.
- 60% опитаних вважають, що російську агресивну політику щодо України не можна нічим виправдати.
- Більшість молодих українців вважає, що саме Росія несе відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України — загалом йдеться про 61%. На Україну таку відповідальність покладають лише 5%.
- Більшість молодих українців — 56% — вважає, що конфлікт із Росією можна вирішити тільки в тому випадку, якщо Росія поверне Крим, а її військові формування залишать Донбас.
- Лише 8% погодилися, що Росія робить достатньо для врегулювання конфлікту з Україною. 58% молодих українців із цим не погоджуються.
- Більша частина української молоді не відчуває симпатії до тих людей, які ведуть боротьбу з українськими збройними силами в Східній Україні. Загалом не підтримують таку боротьбу 62% опитаних.
- Лише 15% молодих українців вважають, що Захід робить достатньо для врегулювання конфлікту, 38% опитаних більш критично оцінюють роль західних держав.

²³ Там само, с. 54.

- Лише 13% молодих людей негативно ставляться до розпаду СРСР. Водночас все-таки помітний тренд на схвальне сприйняття цієї події, позаяк 34% ставляться до цього факту позитивно, нейтральний варіант обрали 19%.
- 58% респондентів Східного регіону не змогли відповісти, хто несе більшу відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України. Із тих, хто дав відповідь, 22% назвали Росію, 13% — Україну.
- Опитувані з різних регіонів виявили своєрідну єдність, оцінюючи твердження про те, що у виникненні конфлікту між Україною і Росією винуваті лише політики — звичайні громадяни тут ні до чого. Погоджуються з цією думкою у цілому від 41% на Заході до 74% у Києві; при цьому на Сході підтримують таку інтерпретацію виникнення конфлікту 45%, у Центрі — 52%, на Півдні — 59%, на Півночі — 62%.

СПРИЙНЯТТЯ РОСІЇ НА ТЛІ КОНФЛІКТУ

Більшість молодих українців (65%) упевнені, що **Україна і Росія перебувають у стані війни**. Не погоджуються з цим твердженням лише 4%. При цьому на Півночі України такої думки дотримується абсолютна більшість — майже 80%, на Сході ця цифра значно менша — 35%. На Сході найбільше тих, хто не згоден з оцінкою про те, що Україна і Росія воюють — 9%, у інших регіонах показник не дотягує і до 5%.

Більшість молоді вважає, що **російську агресивну політику** щодо України не можна нічим виправдати — 60% (див. графік 3.1). Лише 6% допускають, що існують певні підстави, які агресію виправдовують. На Сході України найбільша розпорошеність думок з цього

приводу: так, третина респондентів вважає неприйнятними якісь виправдання, 19% обрали нейтральну позицію, яка передбачає, що інколи виправдальні причини існують, 17% вірять в те, що політику Росії можна виправдати. Найбільше на Сході й тих, хто вагався з відповіддю — 34% респондентів не дали відповіді взагалі.

Учасники фокус-групи здебільшого виправдовували дії Росії тим, що мешканці Криму чи окупованих територій могли самі виступати за відокремлення від України. Виправдання сепаратистських настроїв лунало й щодо інших регіонів (в Одесі розмірковували про автономію свого міста, а також про відхід Західної України до Польщі). Досить часто лунала думка про те, що винуваті однаково політики і в Росії, і в Україні, бо, мовляв, за цим стоять «великі гроші», «вигода», тощо.

Юлія, 25 років, Одеса:
«Крим ніколи не був нашим. Це незалежна Республіка Крим, вони захотіли приєдналися до України, вони захотіли — від'їжджалися. Так, можливо, трохи додали голосів, але у будь-якому випадку мені чомусь так здається, що хоча б половина мешканців були швидше за те, аби їм підняли ті ж зарплати і рівень життя».

Олександр, 29 років, Одеса:
«Якщо в нас відійде Західна Україна до Польщі, якщо люди житимуть краще, то чому б і ні?.. Так рівень життя зростає. Що люди завжди будуть мучитися? Але я — українець».

Ганна, 22 роки, Одеса:
«А я хочу, аби Одеса від усіх відокремилася, була окремо. Мене інші міста взагалі не хвилюють. От Одеса і все!»

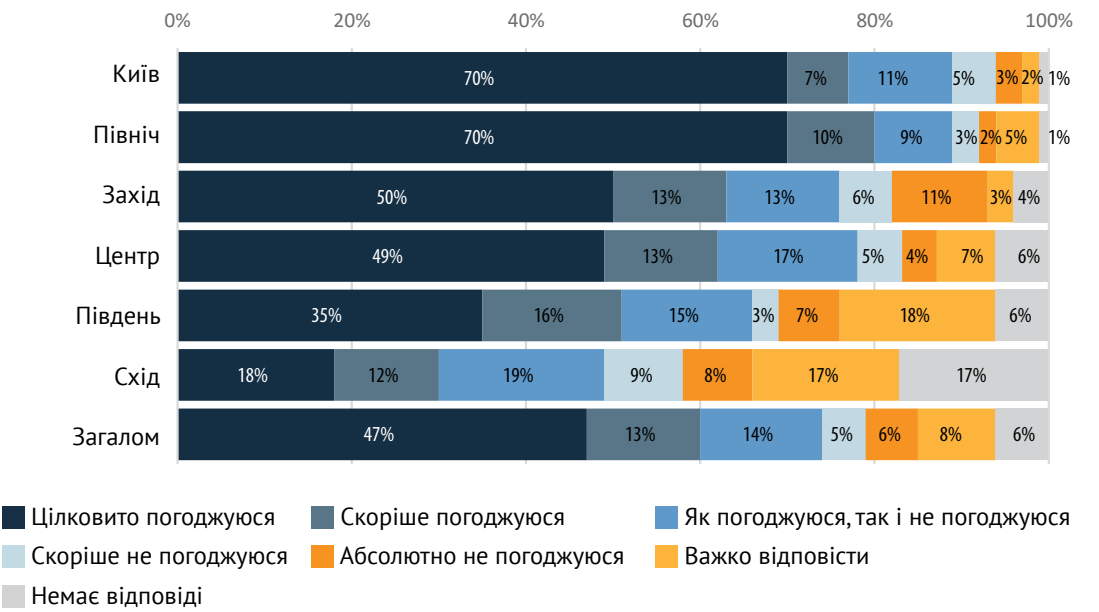
Назар, 26 років, Львів:
«Там є і елементи громадянської війни, тому що там є такі люди, які так само воюють, які живуть на Донбасі, місцеві громадяни».

Намалія, 28 років, Львів:
«Я вважаю, що війна вигідна нашій владі і політичній верхівці Росії. На цій війні багато списується грошей, винищується український молодий прошарок, тобто молоді люди, які могли б створювати сім'ї, жити нормально. Але вони не можуть».

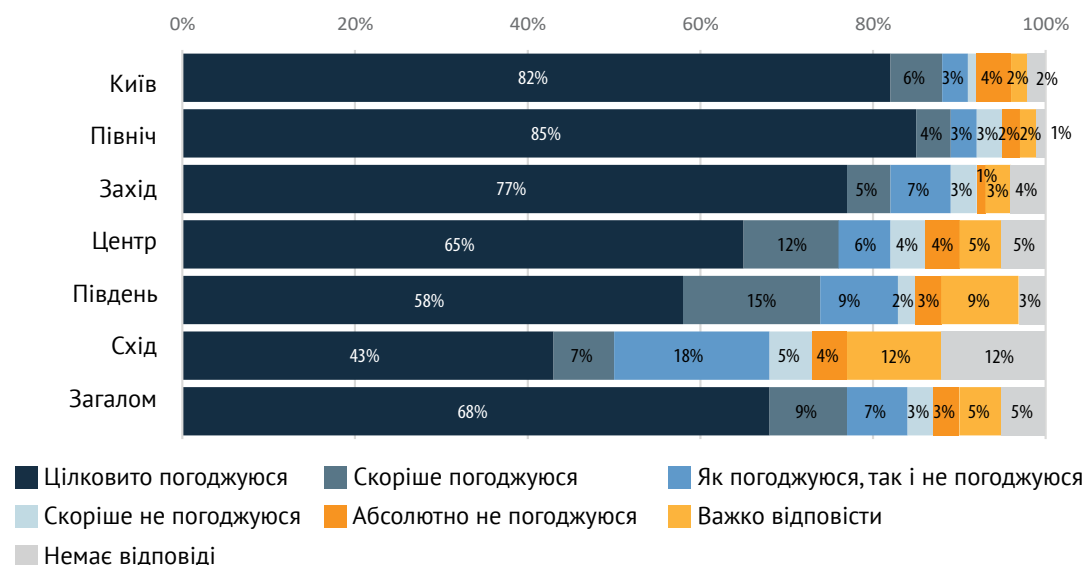
Абсолютна більшість молодих українців **не підтримує анексію Криму Росією** — йдеться загалом про 68% (див. графік 3.2). Варто зауважити, що більшість запитань нашого опитування отримували доволі розпорошені відповіді, що демонструвало

значний плюралізм, багатоманітність думок. Тому така однотайність в оцінці тези про анексію Криму претендує на виняткову увагу. Абсолютно не погодилися з цим лише 3%. Існує незначна розбіжність у регіональних настроях, однак ця різниця ніяк не впливає на основний тренд. Так, наприклад, на Сході обрали варіант «цілковито погоджуюся» 43% опитаних, проте це зовсім не означає, що інша половина сприймає позитивно анексію Криму: лише 4% опитаних Східного регіону не погодилися з твердженням «Я не підтримую анексію Криму Росією». 18% респондентів зі Сходу обрали нейтральну позицію (серединну оцінку «3»). У Південному регіоні ставлення до протиправного вчинку Росії більш визначене — цілковито не підтримують анексію Криму 58%. Побив рекорд, між тим, Північний регіон, де повністю підтримало запропоновану тезу 85% респондентів (на Заході таких виявилось дещо менше — 77%).

Графік 3.1. Чи погоджуєтесь ви з твердженням: «Російська агресивна політика щодо України не може бути виправдана»?

Графік 3.2. Чи погоджуєтесь ви з твердженням: «Я не підтримую анексію Криму Росією»?

Більшість українців солідарні в тому, що Росія чинить несправедливо, забираючи землі українців. Погодилися з цією тезою у цілому 67%, не погодилися лише 9%. Характерно, що справедливими такі дії готові вважати приблизно однаково у всіх регіонах – і на Заході, і Сході таких 11%.

Напевно, саме через відчуття несправедливості більшість українців вважає необхідним **продовження санкцій щодо Росії**, поки не відновиться справедливість. Так, кожен третій молодий українець переконаний, що санкції проти Росії потрібно зберігати доти, доки Україна не відновить територіальну цілісність (див. графік 3.3). Абсолютна меншість респондентів вважає інструмент санкцій марним чи безпідставним: так, варіант «санкції потрібно було зняти вже давно» обрали 2%, а опцію «санкції не мали бути запроваджені взагалі» поділяють лише 3% опитаних. Гендерної різниці у відповіді на це

питання немає за невеликим винятком: варіант «ніколи» удвічі частіше обирали чоловіки, ніж жінки – 7% проти 4%²⁹. Кожен десятий (12%) молодий українець вважає, що санкції можна зняти у прив'язці до мінського процесу, тобто коли Росія виконає відповідні вимоги щодо врегулювання ситуації на Донбасі. Так само кожен десятий опитаний (11%) допускає, що санкції можна зняти, коли Путін відмовиться від влади. 7% переконані, що санкції не можна скасовувати, допоки Москва не поверне Крим. Загалом помітний тренд на схвальне ставлення української молоді до санкційної політики. Її перегляд без відновлення Україною територіальної цілісності може спричинитися до гострого розчарування молодих людей (хоча такі настрої характерні й для старших вікових груп українського суспільства).

²⁹ За незначними виключеннями, розбіжностей поглядів щодо інших питань відповідно до статі респондента не було виявлено.

Графік 3.3. Коли Захід повинен зняти санкції щодо Росії?

Цікавим є регіональний розріз відповідей на санкційне питання. Так, з-поміж усіх регіонів на Півночі найчастіше обирали популярну опцію про алгоритм «спочатку відновлення цілісності України, потім скасування санкцій» – 53%. Досить популярним на Півночі (15%) також виявився варіант про відхід від влади Путіна як передумови перегляду обмежувальних заходів; до цієї тези пристали також 18% молоді Центрального регіону. У Києві найбільше (порівняно з іншими регіонами) допускають, що достатньо виконання Мінських угод – 22% опитаних. Варіант «ніколи» виявився найпопулярнішим у Західному регіоні (11%), для порівняння у Східному регіоні цю опцію поділяють лише 2% молодих людей. У Східному і Південному регіонах найбільша кількість тих, хто негативно ставиться до санкцій щодо Росії, але кількість цих респондентів

надзвичайно низька – так, у Південному регіоні лише 3% вважають, що санкції варто було скасувати вже давно. 10% респондентів Східного регіону вважають, що санкції не мали бути запроваджені взагалі. Помітно, що вихідцям Східного регіону було найтяжче відповідати на це запитання. Досить низький рівень підтримки спостерігався фактично щодо кожного із запропонованих варіантів: за прив'язку скасування санкцій до територіальної цілісності висловилися лише 10% (хоча в інших регіонах цей показник сягає від 27% на Півдні до 53% на Півночі). Майже половина опитаних зі Східного регіону обрали, натомість, варіанти «важко відповісти» або «немає відповіді» – 20% і 29% відповідно.

Більшість українців схильні вважати, що Росія має забагато **впливу в світі**. Так, цілковито

з цим погоджується кожен п'ятий молодий українець, ще майже стільки ж (17%) просто погоджуються. Серединний варіант «3» обрала майже третина опитаних — 26%. Не погоджуються з цією думкою у цілому 19%.

Соціологічні опитування в Росії вже протягом тривалого часу демонструють критичне ставлення росіян до країн Заходу — йдеться в цілому про понад 70% громадян Росії, які записують до ворожого табору США, Німеччину, Японію, Велику Британію³⁰. У Росії зростає також кількість тих, хто вважає, що варто дистанціюватися від Заходу: торік таких було 31%, а до 2013 року — вдвічі менше³¹. У той же час 54% росіян досі вважають, що їхня країна має зміцнювати взаємовигідні зв'язки з країнами Заходу. На цьому тлі цікаво подивитися на сприйняття молодих українців: чи згодні вони з тим, аби Росія позиціонувала себе як протилежність Заходу? Фактично 30% не згодні з таким твердженням. Цілковито погоджуються лише 10%. Як бачимо, серед українців немає жорсткого бінарного сприйняття «Росія проти Заходу»; чимала кількість українців вірить у взаємодію двох сторін. Цікаво, що респонденти на Півночі України, які переважно дуже критично ставляться до Росії, найбільше не згодні (36%) з тим, аби Росія і Захід протистояли одне одному. Навіть на Сході і Півдні ці показники значно менші: 12% і 11% відповідно.

³⁰ «Опрос Левады: более 70% считают Запад противником России», Би-Би-Си (российская служба), 21 жовтня 2014, http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/10/141021_rm_levada_us_russia_survey

³¹ «Общественное мнение-2016». Опитування Левада-Центру (Росія), Москва, 2017. Стор. 226. <https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2017/02/OM-2016.pdf>

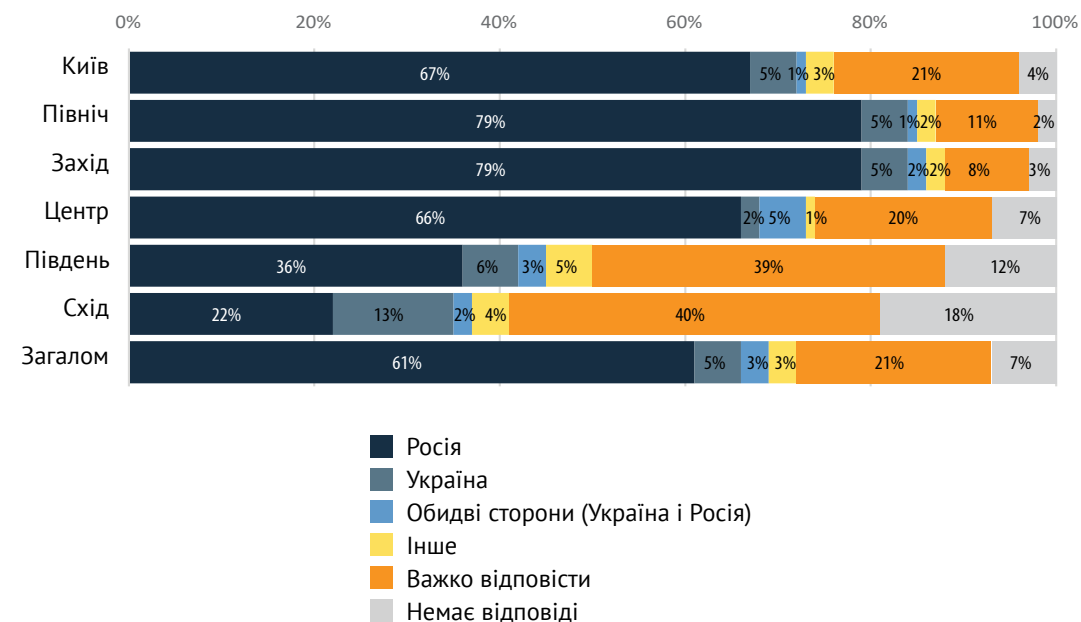
ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ МІЖ УКРАЇНОЮ І РОСІЄЮ

Більшість молодих українців (61%) вважає, що саме Росія несе **відповідальність за розпалення збройного конфлікту** на Сході України (див. графік 3.4). На Україну таку відповідальність покладає лише 5%. Чимало опитаних не змогли відповісти на запитання: 21% виявилось важко відповісти, а 7% не мали відповіді. На Півночі та Заході вважають винуватою Росію майже 80%, на Півдні та Сході цей показник значно менший — 36% і 22%, де, утім, не схильні покласти відповідальність і на Україну (таких лише 6% респондентів на Півдні і 13% опитаних на Сході). Однак варто зауважити, що саме на Півдні й Сході кількість тих, хто не відповів на запитання фактично рекордна — 51% і 58% відповідно.

Серед опитаних досить популярна думка, що конфлікт між Україною і Росією вигідний політичним елітам — причому дуже часто відповідальність покладають саме на українську владу. Таке пояснення було властивим для фокус-груп у різних регіонах країни. Для пояснень конфлікту опитувані часто вдаються до конспірології, домислювання: «можливо, існує домовленість», «склалося враження, що Крим здали — програли, як у покер». Часто один і той самий респондент губиться у власних інтерпретаціях: спочатку покладає повну відповідальність за конфлікт на Україну, а потім згадує про невідомих найманців на окупованих територіях, що фактично заперечує висловлену перед цим думку.

В'ячеслав, 23 роки, Харків:
«Усі винуваті. Уряд України, уряд Росії. По факту вони заробляють колосальні бабки, а пацани гинуть, без рук, без ніг приїхав назад. Утилізація російської зброї колосальні бабки коштує».

Графік 3.4. Хто несе більшу відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України?

Ганна, 22 роки, Одеса:
«Винуватий український уряд. Вони ділять владу: де чий регіон, район. Владу між собою ділять: де б побільше заробити грошей і взяти потім без труднощів».

Олександр, 29 років, Харків:
«Мені здається, що це геополітика. Одна сторона НАТО, інша сторона Росія. А ми посерединці. Теліпаємося».

Христина, 27 років, Чернігів:
«Уряд України, мабуть, винуватий. Коли перша хвиля пішла по Криму, мені здалося, що його взагалі, як у покер, програли. Ось був, і нема. Здача. Пасування повне. Ну, можливо, вплив Росії був. Напевно, не можливо, а точно, тому що, можливо, були якісь домовленості, і зараз є якісь домовленості».

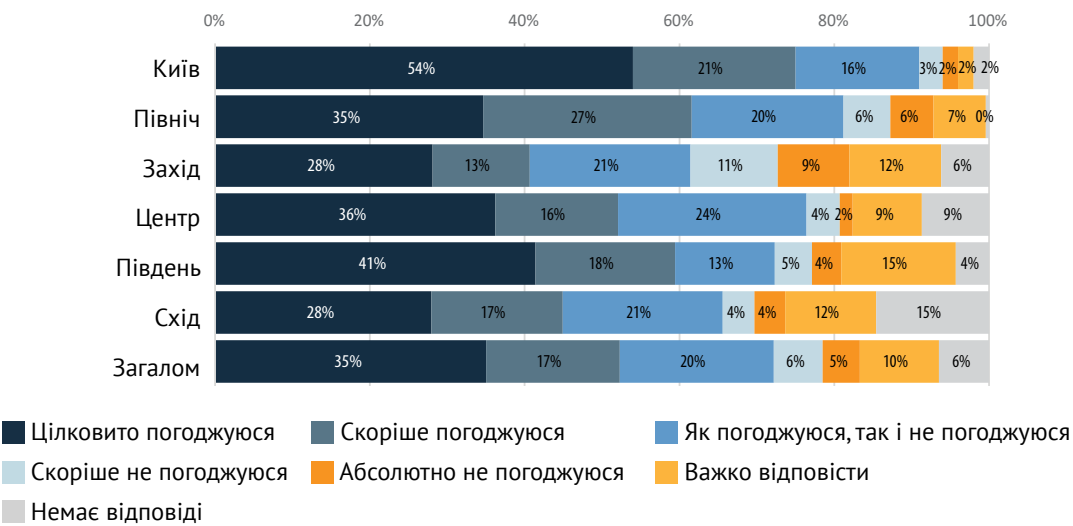
Юлія, 25 років, Одеса:
«Українська влада повинна відповідати за регіони. Це ж не за один день сталося, щось там організовувалось, влада, значить, все знала, а тому ця влада вже не є владою. Це все гра політики. Знову ж таки до нас звідти (з окупованих територій. — Авт.) приїжджали гості і особисто розповідали, що там є найманці, які навіть не спілкуються. Хто їх наймає і за що наймає — цього ніхто не знає. Місцеві цього не знають... Важко щось сказати, але жорстка рука, думаю, може всіх приструнити».

Кирило, 21 рік, Харків:
«Потрібно зробити щось із людьми, які відмивають на війні гроші. Закінчаться гроші — закінчиться війна».

«Дмитро, 29 років, Чернігів:
«США взагалі, по-моєму, ні до чого. До чого тут США? Я думаю, що винувата пряма агресія Росії. Звичайно, винувата і Україна також».

Тим часом, опитувані з різних регіонів виявили своєрідну єдність, оцінюючи твердження про те, що у виникненні конфлікту між Україною і Росією **винуваті лише політики** — звичайні громадяни тут ні до чого. Погоджуються з цією думкою в цілому від 41% на Заході до 74% у Києві; при цьому на Сході підтримують таку інтерпретацію виникнення конфлікту 45%, у Центрі — 52%, на Півдні — 59%, на Півночі — 62%. Це той рідкісний випадок, коли Захід і Схід справді разом, позаяк результати фактично ідентичні. Це ж саме стосується Півдня і Півночі, чий результат не лише не має якоїсь відмінності, характерної для інших

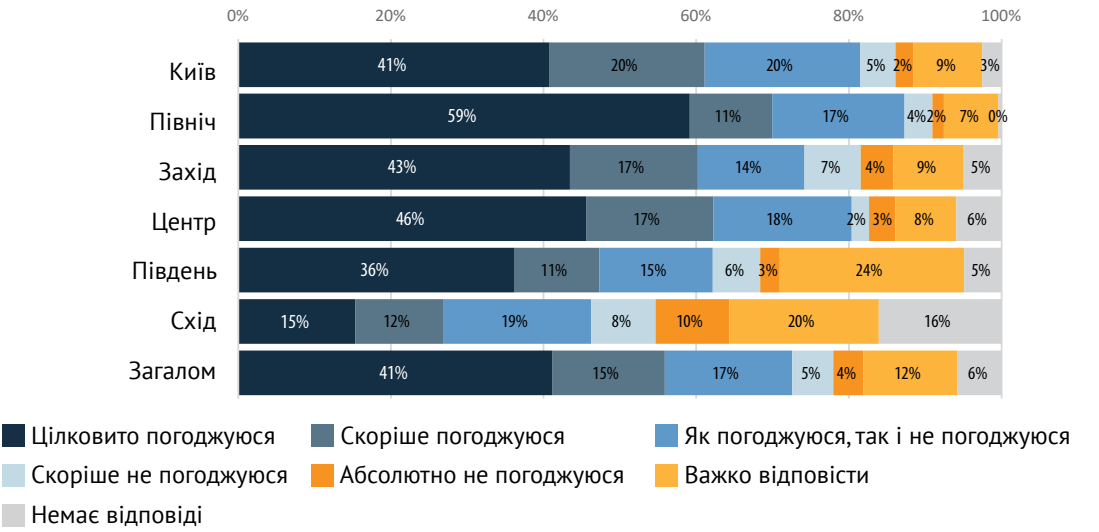
Графік 3.5. Чи погоджуєтесь ви з твердженням: «Конфлікт між обома країнами виник лише з вини політиків. Звичайні громадяни не мають до цього жодного стосунку?»

питань, але й демонструє повну солідарність. Нелюбов громадян до політиків відкриває, схоже, найбільше вікно можливостей для внутрішнього діалогу, ліквідації взаємної недовіри чи упереджень, які виявляють результати інших питань.

Більшість молодих українців вважає, що конфлікт з Росією можна **вирішити тільки в тому випадку, якщо Росія поверне Крим, а її військові формування залишать Донбас**. Загалом таку думку підтримують 56%. Не погоджуються лише 9%. Навіть на Сході кількість незгідних становить лише 10%. За рахунок вихідців зі Сходу і частково Півдня рівень тих, хто підтримує це твердження, менший, ніж міг би бути: так, без Східного і Південного регіонів у цілому підтримують таке бачення вирішення конфлікту 64% опитаних. На Сході — 27%, а на Півдні — 47%.

Графік 3.6. Чи погоджуєтесь ви з твердженням: «Конфлікт між Україною і Росією можливо вирішити тільки у тому випадку, якщо Росія поверне Крим, а її військові формування залишать Донбас»?

Кожен четвертий молодий українець або абсолютно згоден, або згоден з тим, що конфлікт між Україною та Росією можна **вирішити лише силою**. Не згодні з цим 32% опитаних. Допускають використання сили як інструменту вирішення конфлікту 21% (ті, хто обрав серединну позицію «3»). Підтримують силовий варіант у середньому 30%: на Півночі цей показник сягає рекордних порівняно з іншими регіонами 34%, на Сході найменше тих, хто вважає реальним вирішення конфлікту силовим способом — 14%.

Більшість учасників фокус-груп виступали проти воєнного вирішення конфлікту. Респонденти допускали відокремлення окупованих територій задля миру в країні. Утім, часто такі припущення викликали полеміку: «а з ким домовлятися?», «а чи не захоче Росія піти далі у своїх територіальних претензіях?». Опитуваним було досить просто знайти аргументи проти воєнного сценарію, проте мало хто зміг

дати рекомендації, що варто робити надалі для вирішення конфлікту (якщо не брати до уваги загальні пропозиції на кшталт «треба припинити красти»).

«Святослав, 26 років, Львів:
«Воєнне вирішення можливе, але людей шкода. Чи вартує покласти 100 тисяч українців за те, щоб звільнити ту нещасну Донецьку область? Хочуть собі там жити, поставити мур — і все. Це все давним-давно продано, все вирішено не нами, а владою. Так само і Крим».

«Олександр, 29 років, Одеса:
«Мені здається, потрібно дати їм [мешканцям окупованих територій. — Авт.] право вибору: хочуть вони в Україну чи в Росію. Не утримувати силою. Погодитися, як з Придністров'ям. Там, у Придністров'ї, була така ж ситуація, люди там непогано живуть».

«Дмитро, 29 років, Чернігів (єдиний у фокус-групі, хто виступив за воєнний спосіб):
«Конфлікт можна вирішити воєнно. Просто зрівняти все з землею і все. Знищити все. Убити всіх».

Лише 19% згодні з твердженням про те, що конфлікт між Україною і Росією можливо вирішити лише шляхом компромісу з боку України назустріч вимогам Росії. Нейтральну позицію обрали 23% опитаних – тобто це ті, які мають приблизно рівнозначні аргументи за і проти цієї тези. Не підтримують такого бачення вирішення конфлікту 37% опитаних. Із одного боку, видно, що поступки України не сприйматиме досить значна кількість молодих людей (ідеться більше ніж про третину респондентів). Утім, опитування показало й досить високе число тих, хто не вірить в інше врегулювання, ніж через поступки. Тут, вочевидь, існують різні пояснення: з одного боку, опитані можуть вважати саме Україну винуватою в розв'язанні конфлікту, з іншого,

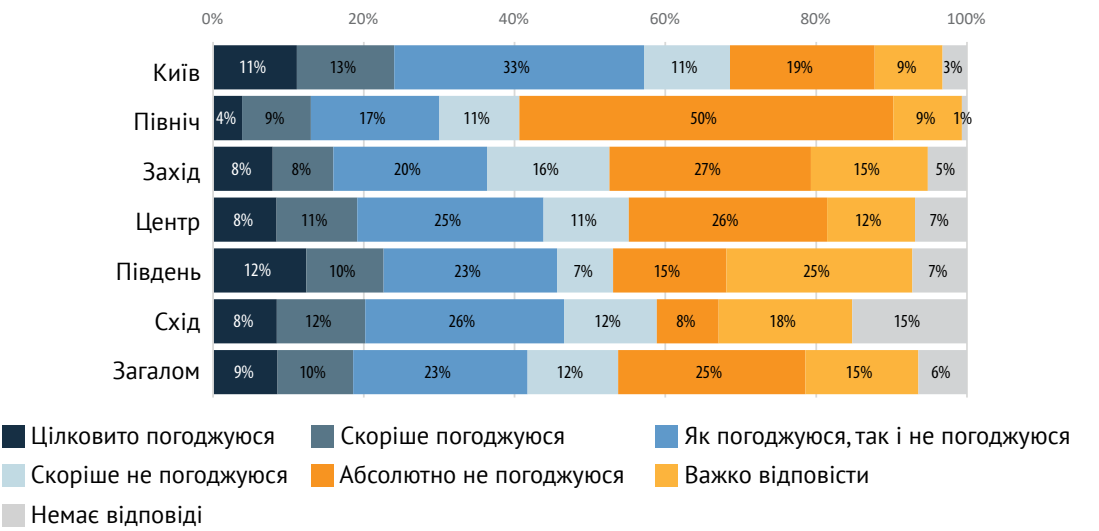
такі респонденти можуть приписувати себе до реалістів: мовляв, Росію все одно не вдасться схилити до компромісу, хоч вона і винувата, тому доведеться йти на поступки саме Україні.

Фокус-група підтвердила: самокритика серед української молоді переважає, а разом із нею зневіра, критика української влади. Утім, критика України не означає схвалення дій Росії. Мало хто з опитаних вірив у здатність України відстояти свою позицію.

«Наталя, 28 років, Львів:
«Тоді візьмуть ту територію (Донбас), потім ще захочуть. Тобто взяли Крим, далі ще захотіли. А що, погана Західна Україна для них? Тут взагалі прекрасно».

«Олександр, 29 років, Одеса:
«Мені здається, що ми представляємо якесь древнє стадо з палицею порівняно з Росією. Там ядерна зброя, а ми вибігли з палицею і говоримо: «Ось ми тебе зараз побємо».

Графік 3.7. Чи погоджуєтесь ви з твердженням: «Конфлікт між Україною та Росією можливо вирішити лише шляхом компромісу з боку України назустріч вимогам Росії?»

Досить неоднозначний розклад думок із цього приводу на Сході України: цілковито погоджуються з тезою про поступки саме України назустріч вимогам Росії 8% опитаних, що мало відрізняється від показників у інших регіонах – на Заході країни, до слова, точно такий самий показник. Утім, опцію «абсолютно не погоджуюсь» респонденти на Сході все одно не обрали: таких лише 8%, тоді як на Півночі, наприклад, таких 50%. Представники молоді зі Сходу віддавали перевагу униканню відповіді на запитання: більше 30% не змогли відповісти.

Існує велика розбіжність оцінок молодих українців щодо зусиль України у врегулюванні конфлікту. 28% вважають, що Україна робить достатньо для цього, але 32% не погоджуються з цим, ще 24% не знають, до якого табору пристати. Регіональна картина ще більш строката: найбільш позитивно оцінюють зусилля України респонденти на Півночі (54%), суттєво менше – на Заході (34%), менше також у Києві (27%), набагато менше – у Центральній, Південній і Східній – 17%, 18% і 21% відповідно. Цікаво, що найбільше тих, хто критично налаштований до мирних зусиль України, мешкає у Києві (47%) і в Центрі (42%). На Сході показник тих, хто незадоволений діями України для врегулювання конфлікту приблизно стільки ж, як і на Заході – 26% і 32% відповідно.

Проведене інтерв'ю у рамках фокус-групи показало, що для відповідей характерне спрощення причин того чи іншого явища: найчастіше все зводиться до фінансової причини («у всьому винуваті гроші», «відбувається відмивання грошей»), а також до закликів змінити владу – мовляв, саме це сприятиме врегулюванню конфлікту. За рамки подібних міркувань учасники фокус-груп із різних регіонів фактично не виходили.

«Ганна, Львів:
«Україна і так достатньо робить: волонтерство, допомагає народ. А саме влада консервує, тобто відмивання грошей».

«Олександр, 29 років, Харків:
«Генерали не в Києві мають конференції збирати, а сидіти разом із пацанами. Нехай там посидять, і тоді рішучі дії з'являться».

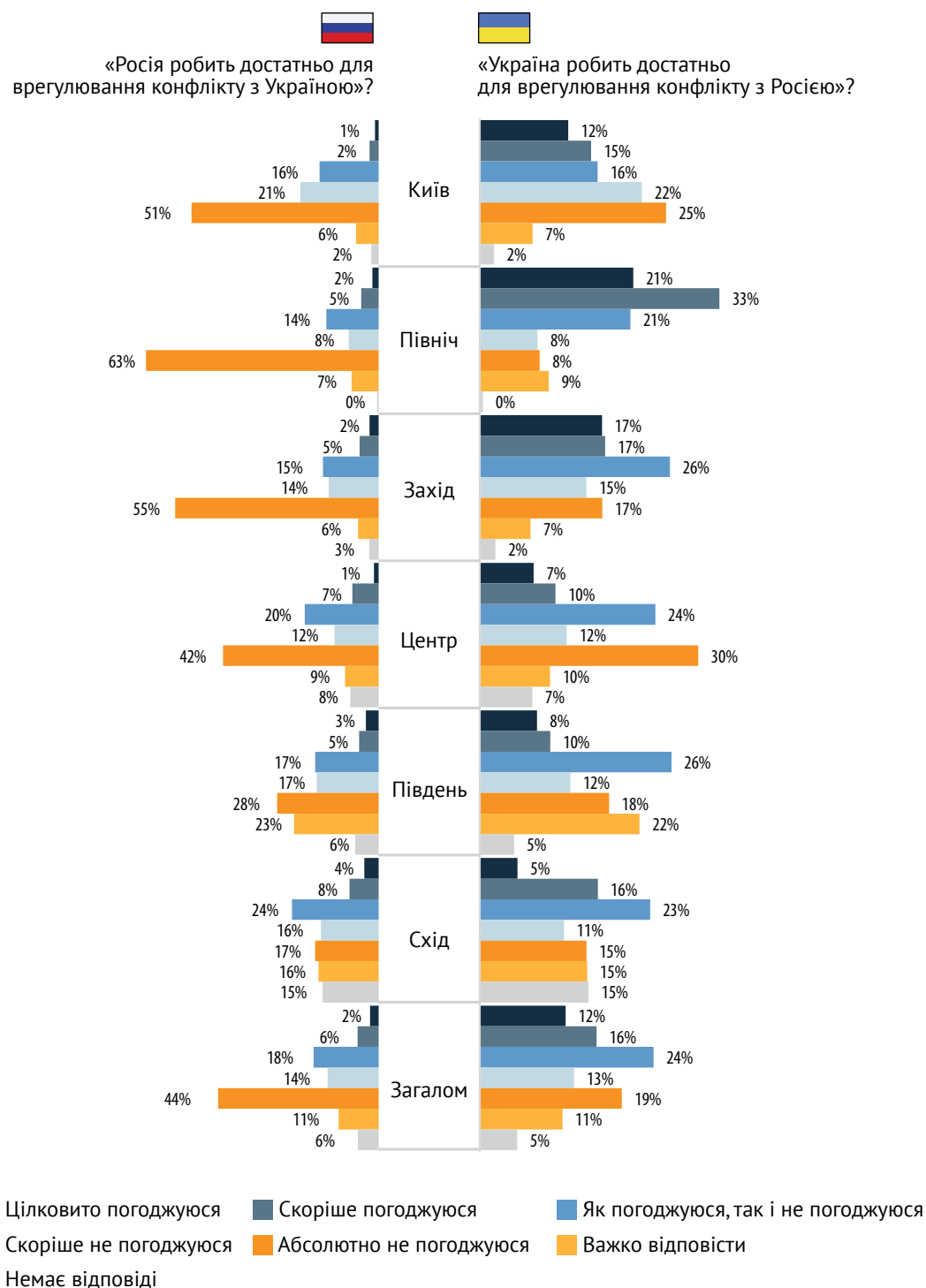
«Святослав, 25 років, Львів:
«Якщо у нас буде життя, тобто ми будемо отримувати зарплати хороші, у нас буде багато робочих місць, то ті люди, які там жили, скажуть: «Нащо нам ця Росія, якщо в Україні є все, щоб людина жила і розвивалася». Тобто вони скажуть: «Ні, ми ідемо туди».

«Поліна, 21 рік, Одеса:
«Що повинна зробити українська влада для врегулювання? Не красти!»

Оцінюючи зусилля Росії для вирішення конфлікту з Україною, молоді українці виявилися однотайнішими (див. графік 3.8). Лише 8% погодились, що Росія робить достатньо для врегулювання. 58% молодих українців із цим не погоджуються.

Більшість української молоді схильна вважати тезу про наявність сепаратистських настроїв на Сході вигадкою російської пропаганди. Хоча в оцінці цієї тези й існує своєрідне розмаїття відповідей серед опитаних, цілком очевидно, що зовсім мало молодих українців не підтримали цю думку. Абсолютно з нею не погодилося лише 8%. Натомість 29% цілковито погодились, ще 16% обрало оцінку «2», що так само означає

Графік 3.8. Чи погоджуєтесь ви з твердженням:

згоду – отжеу цілому можемо говорити про майже половину (45%) української молоді, яка вважає український сепаратизм витвором російської інформаційної машини. Кожен п'ятий молодий українець при цьому обрав серединний, нейтральний варіант «3». Регіональний розріз повторив тренд, помічений і в інших запитаннях: вихідцям Сходу і Півдня складніше відповісти на запитання, пов'язані з конфліктом із Росією (йдеться про понад 30% опитаних, тоді як у решті регіонів цей рівень не вищий 20%). Найбільше переконані у пропагандистській природі сепаратизму на Донбасі в місті Київ (56%) і на Заході (58%), дещо менше – у Центрі (53%). Респонденти Східного регіону, яких ця теза найбільше стосується, відповідали доволі неоднорідно, тому виявити певні особливості справді складно: 26% (а це кожен четвертий) підтримали згадану тезу, абсолютно не погодилися лише 15% опитаних. Цікаво, що на Півдні в штучному характері сепаратизму впевнені дещо більше опитаних, ніж на Півночі – 35% проти 32%. На Півночі набагато частіше (34%), ніж в інших регіонах, обирали опцію «3» – тобто нейтральний варіант, який, вочевидь, допускає обґрунтованість тези, проте не виключає, що частина мешканців Сходу все ж таки виступає проти життя в межах України.

Більшість молодих людей не відчують симпатії до тих людей, які ведуть боротьбу з українськими збройними силами у Східній Україні. Так, 52% абсолютно не підтримують такої боротьби, скоріше не підтримують ще 10%. Про свою підтримку висловилися лише 6%. У Східному та Південному регіоні дещо нижчий рівень несприйняття боротьби проти української армії – 32% на Сході і 42% на Півдні, що не витримує порівняння з 75% Києва чи 69% Півночі. На Сході й Півдні також

найбільша кількість тих, кому важко відповісти на це запитання: близько 20%, що удвічі перевищує показник інших регіонів.

36% молодих українців зізналися, що їхнє майбутнє під загрозою через конфлікт з Росією. 26% обрали нейтральні «3 бали», що означає, що певні загрози все ж існують. Лише 20% не бачать жодного ризику. Прикметно, що на Сході й Півдні мешкає менше тих, хто вважає конфлікт загрозою для себе. Для прикладу: з твердженням «Моє майбутнє під загрозою через конфлікт на Сході України та у Криму» погодилися 18% опитаних на Сході і 24% на Півдні. На Півночі ж тих, хто вбачає такі загрози, живе 51%.

Схожу картину спостерігаємо й у випадку з твердженням «Через конфлікт на Сході України та в Криму я боюся за своє життя». Згодні з цією тезою 26% респондентів Східного регіону, на Півночі таких удвічі більше – 60%. Не підтримав тезу кожен четвертий опитаний на Сході, на Півночі таких лише 14%. Пропонуємо саме Північ, а не Захід, для порівняння, оскільки Північний регіон показує більшу відмінність. Для прикладу: кількість респондентів Західного регіону, які бояться за своє життя через конфлікт, майже на 20% менша від показника Півночі – 41% проти 60%.

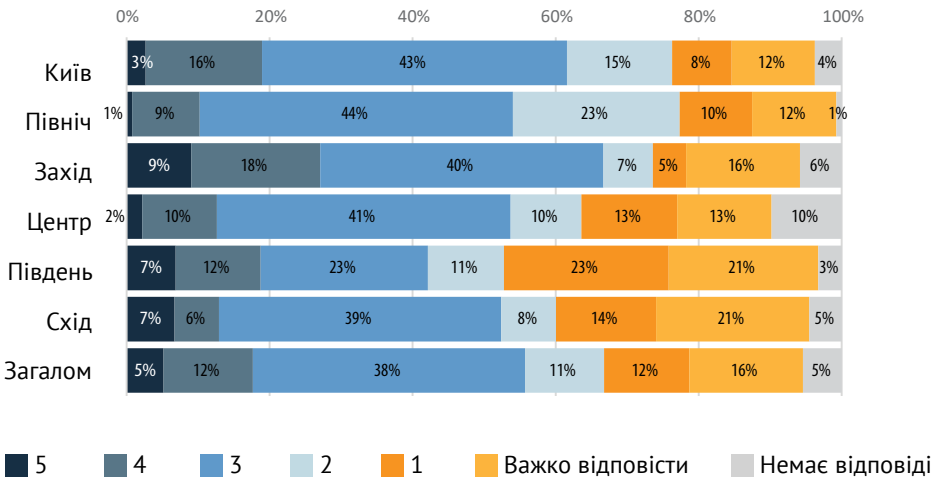
РОЛЬ ТРЕТІХ КРАЇН У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ

Українська молодь загалом більше схвально, ніж негативно ставиться до того, аби треті сторони сприяли вирішенню конфлікту між Україною та Росією. Більше того, частина молодих людей позитивно ставиться не просто до допомоги, але до втручання у відносини.

Так, з твердженням «НАТО, а також інші країни не повинні втручатися у російсько-українські відносини» не погодилися в цілому 37% опитаних. Погодилися 23% – тобто приблизно кожен четвертий респондент виступив проти втручання: утім, це майже вдвічі менше ніж тих, хто лояльніше ставиться до зовнішнього втручання з боку західних країн. Ще 18% обрали нейтральну позицію, вбачаючи, вочевидь, аргументи як для такого втручання, так і проти. Зважаючи на наступні уточнювальні запитання, можна припустити, що українська молодь у цілому позитивно ставиться до втручання, спрямованого на примирення двох сторін, водночас негативно – до втручань у будь-яких інших випадках.

Молодим українцям загалом складно дати відповідь на запитання, як вони оцінюють підтримку Заходу у врегулюванні українсько-російського конфлікту. Більшість респондентів підтримує нейтральну позицію, обираючи опцію «3» – тобто серединний бал. Йдеться в цілому про 36%, які не підтримали ні максимально позитивну, ні максимально негативну позицію.

Графік 3.9. Як ви оцінюєте підтримку Заходу у врегулюванні конфлікту між Росією та Україною? (5 — Захід підтримує Україну дуже активно; 1 — не думаю, що Захід підтримує Україну)

Утім, впадає у вічі, що варіанту з найвищою, схвальною оцінкою віддала перевагу найменша кількість опитаних — лише 5%. Решта варіантів пропорційно варіювалася в межах 10-12%. Так, найгіршу оцінку (а саме тезу «Я не думаю, що Захід підтримує Україну») обрали 12% респондентів – приблизно кожен десятий. Регіональні розбіжності, між тим, хоч і не суттєві, але все ж помітні. При тому, що вибір опції, так би мовити, «і вашим, і нашим» («3»), зберігав тренд на лідерство у більшості областей, існували деякі відхилення у Південному регіоні, вихідці якого меншою мірою обирали серединний варіант (лише 23%), стільки ж само там обрали рядок з найгіршою оцінкою. Кожен п'ятий респондент Південної області, таким чином, налаштований досить критично до підтримки Заходу. У Східному регіоні цей показник, до слова, тримається в рамках загальноукраїнської «норми» — 14% (для порівняння: Центральний регіон — 13%, Північний — 10%). Своєрідним чином вирізнявся Північний регіон, який, з одного боку, нібито й не підтримував екстремально

негативну оцінку, проте обрав опцію «4», яка найбільше близька до негативного варіанту (23%). Представники Півночі найрідше обирали схвальний варіант — лише 1%. Представники Західного регіону підтверджує тенденцію на невисокі оцінки, хоча й не впадає у крайній негатив, дещо помітний у відповідях респондентів із Півночі і Півдня. Так, 9% схвально відгукуються про підтримку Заходу, опцію «3» обрали 40%, лише 5% схилилися до найгіршого варіанту — мовляв, роль Заходу мінімальна.

Лише 15% молодих українців вважають, що Захід робить достатньо для врегулювання конфлікту, 38% опитаних критично оцінюють роль західних держав, 29% обрали нейтральну позицію (вочевидь, вони бачать важливі кроки з боку Заходу, але вважають їх недостатніми). Найчастіше зусилля Заходу оцінювали як недостатні на Півночі України (51% опитаних), але в інших регіонах ця цифра серйозна також — близько 40% у всіх регіонах, крім Сходу (тут цей показник сягає 24%; проте у цьому регіоні найбільше виявилось і тих, хто не зміг відповісти на поставлене запитання).

Щодо зусиль Заходу панують двоякі враження: з одного боку, молодь скептично ставиться до цих зусиль, вважаючи їх недостатніми, продиктованими залежністю західних країн від Росії, а з іншого боку, опитані покладають сподівання, що саме Захід міг би допомогти змінити ситуацію в Україні на краще. Існують думки, характерні для російського нарративу, що Захід, навпаки, зацікавлений у конфлікті, а Україна є полігоном для з'ясування стосунків з Росією.

Мар'яна, 23 роки, Львів:
«Подивіться на їхню позицію [позицію західних урядів. — Авт.], що вони бачать всередині. Вони дають якісь кошти, вони видають якісь вимоги, а у нас нічого не змінюється. Так надоїсть допомагати будь-кому іншому».

Максим, 24 роки, Чернігів:
«Заходу не вигідно ув'язуватися в війну. Справа у тім, що фактично Америка підтримує Україну, але вона не хоче вступати в пряму війну з Росією... Нікому війна не вигідна на цей момент».

Намалія, 28 років, Львів:
«Захід хоче бути зі всіма добрим. Але так не вийде. Із Росією і з усіма. Вони не хочуть сваритися, в них економічні зв'язки є. Росія — це газ, нафта і так далі... Україна їм потрібна багатою землею і дешевою робочою силою. Тобто вони хочуть, щоб все було для них добре».

Діана, 28 років, Харків:
«Цей конфлікт вигідний для Заходу. Україна — майданчик для війни. Зараз доводить свою правоту Росія і Захід».

Дмитро, 29 років, Чернігів:
«Захід поставився до нашого стану дуже позитивно. Вони на шкоду собі запровадили санкції проти Росії, хоча торгівля з Росією їм приносила чималі гроші. НАТО на території України розгорнуло дуже багато підготовчих баз. Практично всі військовослужбовці, які знаходяться в зоні АТО, проходили ті чи інші курси натівського зразка».

Оцінюючи окремо зусилля Німеччини та Франції (учасниць Нормандського формату), респонденти фактично повторили свої думки, висловлені у попередньому запитанні. 19% вважають зусилля Берліна і Парижа достатніми, 35% не погоджуються з цим.

ЦІННОСТІ РОСІЯН І УКРАЇНЦІВ

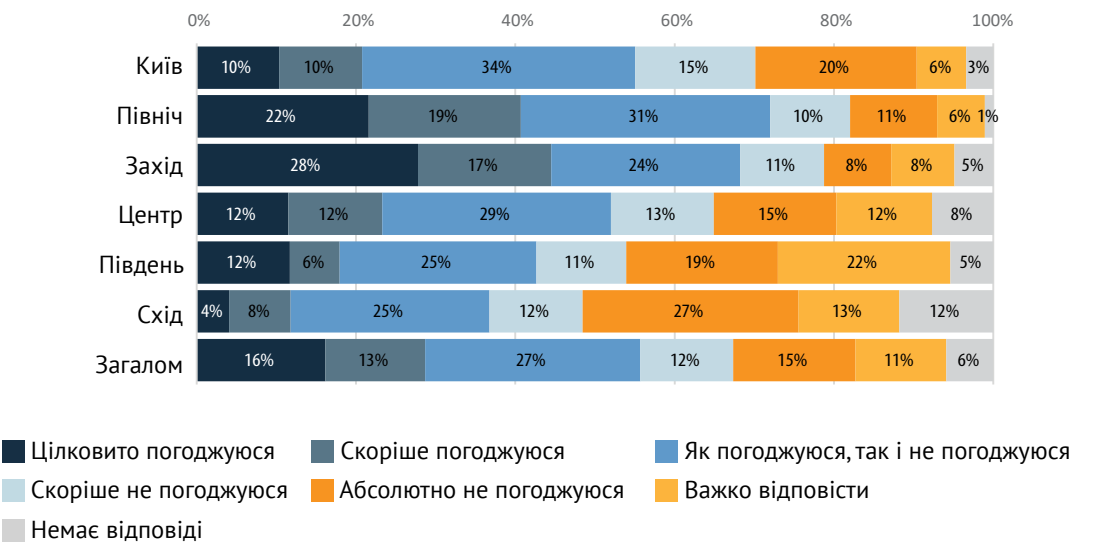
Серед української молоді не існує панівної думки щодо того, наскільки різняться цінності росіян і українців. Результати опитування виявилися досить розпорошеними: приблизно третина українських молодих людей вбачає такі цінності несумісними (загалом 29%), 27% тримаються середньої позиції, вважаючи, вочевидь, що ці цінності часом розходяться, а часом збігаються, так само майже третина (27%) вважає цінності між двома народами досить схожими. Серединний варіант (трохи сумісні, трохи несумісні цінності) превалює у всіх регіонах: у Києві він сягає максимальних 34%. На Сході найбільше тих, хто вважає цінності двох країн сумісними (27%). Утім, і в Києві цей

показник доволі високий — кожен п'ятий киянин вважає цінності двох народів сумісними.

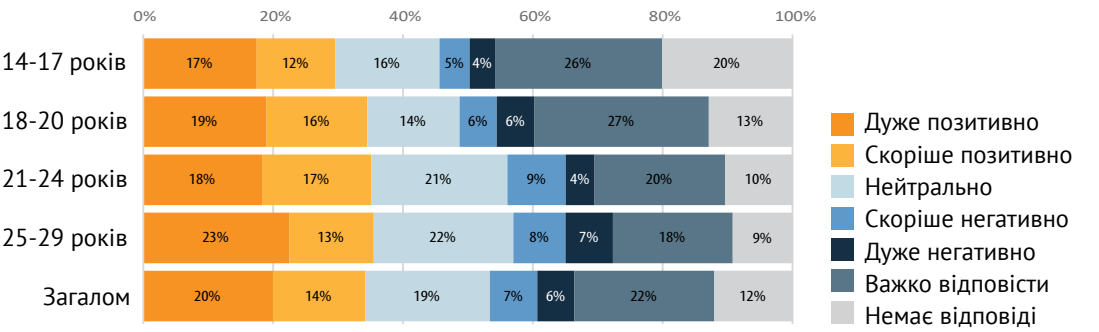
Відносна більшість опитаних не згодна з твердженням: «Багато українців відчувають більший зв'язок із Росією, ніж із Україною». З одного боку, кожен четвертий представник української молоді абсолютно не згоден з цією думкою (23%), якщо до цього додати тих, хто просто не згоден, то йтиметься про цифру в 36%. Звісно, цей показник більший, ніж число тих, хто згоден з тезою: таких у цілому 22% (ті, хто цілковито погоджуються і просто погоджуються). Ще 20% обрали серединну позицію, відображаючи загальний тренд: молодь уникає радикальних спрощень, намагається знайти більш нюансовані думки, які б точніше описували ситуацію. Вочевидь, саме тому й маємо ситуацію із настільки «розкиданою» палітрою поглядів.

Оцінюючи тезу «Я б не хотів/ла переїхати до регіону, де проживає багато росіян» більше третини молодих українців (33%) відповіли

Графік 3.10. Чи погоджуєтесь ви з твердженням: «Російські та українські цінності є несумісними»?

Графік 3.11. Як ви ставитеся до розпаду Радянського Союзу? (віковий розподіл)

ствердно. Не погодилися з твердженням 24%, зайняли серединну позицію 25%. Результати також виявляють роздрібленість поглядів: передбачувано, що тих, хто не хотів би жити серед росіян, найбільше на Заході України — 56%, не менше — на Півночі (52%). На Півдні і Сході таких абсолютна меншість — 10% і 11% відповідно.

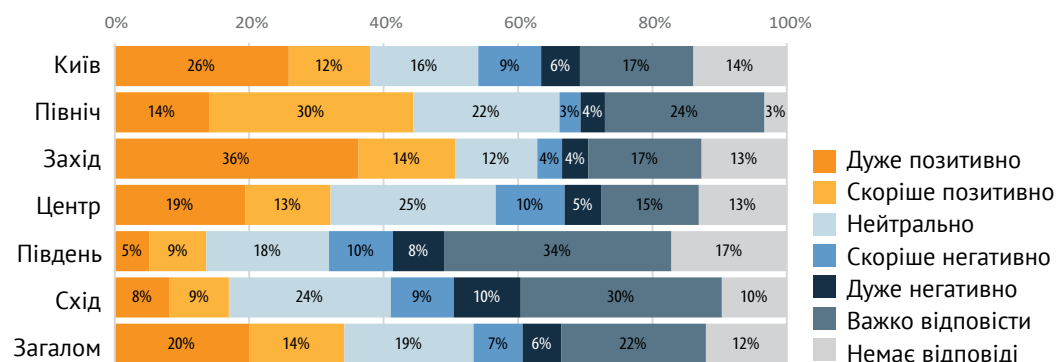
Респондентам також було запропоновано оцінити думку «Я не хочу мати нічого спільного з росіянами». Відповіді знову-таки не виявляють якогось тренду, позаяк думки діляться на три приблизно рівнозначні групи: 26% підтримали твердження, 26% обрали нейтральну позицію, 31% не погодився з тезою. У Києві (48%) і на Сході (47%) приблизно однакова кількість опитаних не згодна з тезою. Найбільше підтримали твердження на Півночі (38%) і Заході України (46%).

Третина молодих українців досі не змогла визначитися зі своїм ставленням до розпаду Радянського Союзу: 22% виявилось важко відповісти на це запитання, а 12% просто не мають відповіді. При цьому все-таки помітний тренд на схвальне сприйняття цієї події, позаяк 20% ставляться до цього факту «дуже позитивно», ще 14% — «позитивно», нейтральний варіант обрали 19%. До негативної оцінки тяжіє невелика кількість опитаних — 7%

обрали оцінку «4», яка в цьому опитуванні свідчить про негативне ставлення, «дуже негативне ставлення» характерне лише для 6%. Варто також зазначити, що молодші українці, то тяжче їм відповідати на це запитання: молодше покоління, яке знає про події 1991 року з підручників історії чи розповідей рідних, фактично не обтяжене жодними емоціями стосовно СРСР. Для прикладу: лише в 9% українців вікової групи 25-29 років не було відповіді на це запитання; тоді як опитані віком 14-17 років удвічі частіше обирали саме цей варіант (20%). Важко відповісти було ширшому діапазону респондентів з молодших вікових підгруп — у цьому зізналося 26% із групи 14-17 років і 27% віком 18-20 років.

Регіональний зріз виявив ще один тренд: вихідці Півдня і Сходу набагато частіше обирали варіанти «важко відповісти» чи «немає відповіді». На Півдні сумарно кількість таких опитаних становить 51%, на Сході — 40%. Із передбачуваного: у Західному регіоні найчастіше висловлювали схвальні оцінки щодо розпаду СРСР — 36%. У решті регіонів з невеликою різницею домінує нейтральний варіант (оцінка «3») — у межах 20-25%: так, на Сході цю опцію обрало 24% опитаних, у Центрі — 25%, на Півночі — 22%, дещо менше на Півдні — 18%. Загалом

Графік 3.12. Як ви ставитеся до розпаду Радянського Союзу? (регіональний розподіл)

негативно до розпаду ставиться більш-менш однакова кількість опитаних в усіх регіонах — цей показник не перевищує 10%. Так, десятибального максимуму було досягнуто на Сході; у той час як на Півночі, Заході, у Центрі цей показник узагалі не вищий 5%.

Висновок

Серед молодшого покоління панує досить широкий плюралізм думок щодо різних питань, які стосуються відносин України і Росії. Фактично третина молодих українців, відповідаючи на різні запитання, віддає перевагу середньому варіанту — оцінці «3». Це, можливо, підкреслює прагнення опитуваних уникати поляризації.

Проте помітні регіональні розбіжності у сприйнятті подій навколо конфлікту України і Росії. Часом молодь Заходу і Сходу демонструє унікальну єдність, наприклад, коли вважає саме політиків винуватими в розпалюванні конфлікту між країнами: серед пояснень конфлікту України і Росії найчастіше лунала згадка про фінансові інтереси політичних еліт двох країн. Спостерігається регіональна єдність і в оцінках зусиль різних акторів щодо врегулювання

конфлікту між Україною і Росією. В унісон молодь Сходу і Заходу дуже низько оцінює зусилля Росії щодо припинення конфлікту. Негативно ставляться українці Сходу і Заходу до анексії Криму.

Своєю чергою, Схід і Південь б'ють рекорди за показником «мовчання» — йдеться про вибір варіантів «важко відповісти» чи «немає відповіді». Можна припустити, що респонденти — а інколи йдеться про понад 50% опитаних — ще не зорієнтувалися в останніх змінах, не можуть прийняти нову реальність, а тому перебувають на етапі формування своїх оцінок. Існує також думка, що опитані не хочуть наразі демонструвати своїх поглядів, побоюючись, що реакція оточення виявиться несприятливою. На Сході однаково можуть побоюватися виявляти думки як ті, хто симпатизує Росії (бо це нібито не збігається з «офіційною лінією» держави), так і ті, хто критично ставиться до дій Москви (проте така думка може йти врозріз із нібито проросійським дискурсом Сходу). У цілому відчувався досить високий рівень зневіри і недовіри: зневіра стосувалася слабкості України у відстоюванні своїх інтересів, недовіра — мас-медіа, які інформують про конфлікт між Україною і Росією, та політиків.

Освіта та працевлаштування

Вступ

У медійних матеріалах часто можна натрапити на оптимістичні заяви про українців як одну з найосвіченіших націй. За підрахунками Міністерства освіти, 79% української молоді отримує вищу освіту, що забезпечує Україні місце у світовій двадцятці за цим показником³². Минулого року на освіту Україна витратила майже 6% від ВВП, з них 1,6% — на вищу освіту. Попри такий високий показник, видатки на одного студента та заробітні плати викладачів є дуже низькими навіть порівняно з країнами Центральної і Південної Європи³³. В Україні є 288 університетів. У розрахунку на чисельність населення України це означає в середньому 6,35 університетів на 1 млн осіб. Для порівняння, у Великій Британії аналогічний показник становить 2,45, а у Німеччині — 5,28³⁴. Водночас у світових рейтингах можна знайти лише 1 чи 2 українські виші. Значна кількість вищих навчальних закладів лише збільшує відсоток осіб з дипломом бакалавра або магістра, однак, за спостереженнями експертів, це не призводить ні до підвищення показників продуктивності праці, ні до задоволеності роботодавців якістю робочої сили³⁵.

³² Майже 80% української молоді отримує вищу освіту, - Міністерство освіти та науки України, 26.07.2017, <https://www.rbc.ua/ukr/news/80-naseleniya-ukrainy-poluchaet-obrazovanie-1501039391.html>

³³ CEDOS. Освіта в Україні 2015. https://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf

³⁴ Там само.

³⁵ Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів — марнотратство чи інвестиція?, Економічна правда, 15.02.2017, <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/02/15/620955/>

Згідно з опитуванням 2015 року, яке охопило молодь віком 14-35 років, 67% української молоді цілком або скоріше були задоволені своєю освітою, незадоволених було 14%³⁶. Як показало наше дослідження, 72% задоволені і дуже задоволені своєю освітою, проте лише 44% молодих українців задоволені якістю освіти в Україні загалом, і тільки третина вважає, що українська освіта відповідає потребам сучасного ринку праці. Для порівняння: опитування Eurobarometer 2014 року показало, що 73% молоді ЄС погоджуються, що їхня освіта дала їм необхідні навички для пошуку роботи відповідно до отриманої кваліфікації³⁷. Також у 2016 році 59% молоді ЄС заявляли, що їхня національна система освіти адаптована до сучасного ринку праці³⁸.

Вважається, що освіта в Україні пронизана корупцією. Недоброчесність системи освіти проявляється на всіх рівнях,³⁹ але особливо — коли йдеться про вищу освіту. Так, відповідно до соціопитування 2013 року⁴⁰, понад 80% громадян України вважали, що корупція присутня в середній школі, і 90% - у вищій освіті.

Запровадження у 2008 році системи Зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) як основного

критерію вступу до вищого навчального закладу призвело до певних позитивних змін; суттєво змінилось і сприйняття доступності освіти. Згідно з опитуванням Громадської мережі «Опора» у 2016 році, 90% учасників тестування довіряють системі ЗНО⁴¹. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) назвала ЗНО українською історією успіху⁴². Згідно з опитуванням 2015 року, 76% студентів підтримують систему вступу до ВНЗ за результатами ЗНО⁴³.

Водночас повністю побороти корупцію в українських вишах не вдалося: опитування 2015 року показує, що з випадками корупції у ВНЗ безпосередньо стикалися 34% студентів, ще 26% чули про це від інших⁴⁴.

Окрім корупції, проблемою української системи освіти є низька якість освітніх послуг. Згідно з дослідженнями CEDOS, основною проблемою української системи шкільної освіти є нерівність між селом і містом⁴⁵, тобто нерівні умови підготовки учнів до вступу у ВНЗ. Також на навчальні результати студентів впливає їхнє матеріальне становище, зокрема доходи родини⁴⁶. Результати ЗНО свідчать, що учні сільських шкіл мають гірші оцінки, ніж учні з міст, а найкращі ре-

³⁶ Молодь України — 2015. Дослідження проведено компанією GfK Ukraine на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні. Київ, 2015. http://www.un.org.ua/images/documents/3685/Molod_Ukraine.pdf.

³⁷ European Commission, Directorate-General for Education and Culture (DG EAC). European area of skills and qualifications. Special Eurobarometer 417, 2014. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_417_en.pdf

³⁸ European Youth in 2016. <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/20160504PVL00110/European-youth-in-2016>

³⁹ Міністерство освіти і науки України. Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / Переклад з англ. Київ, 2017, С. 17 — 22. [http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-(1).pdf)

⁴⁰ Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер? Соціологічне опитування. http://old.razumkov.gov.ua/ukr/poll.php?poll_id=903

⁴¹ Опитування: Як ставляться до зовнішнього незалежного оцінювання його учасники? 24 червня, 2016. <https://www.opora.ua.org/novyny/42752-opytuvannia-yak-stavliatsia-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsiniuvannia-iogo-uchasnyky>

⁴² Міністерство освіти і науки України. Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / Переклад з англ. Київ, 2017, С. 129. [http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-(1).pdf), с. 129

⁴³ Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. 10 червня, 2015. <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Самохін, І. Демографічна криза та нерівність в українській шкільній системі: аналіз нової бази даних «Шкільна карта України». <https://cedos.org.ua/edustat/graph>

⁴⁶ Жерьобкіна, Т., Куделя, М., Самохін, І., Козут, І., Стадний, Є. Соціально-економічний портрет студентів: результати опитування. 30 травня, 2016. <https://cedos.org.ua/uk/osvita/sotsialno-ekonomichniy-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia>

зультати показують учні столичних шкіл⁴⁷. 29% учасників ЗНО вважають, що шкільних знань недостатньо для проходження тестування, а 7% вважають, що цих знань недостатньо навіть для отримання мінімальних балів⁴⁸, тому батьки часто змушені наймати репетиторів за власний кошт⁴⁹. А отже, якість шкільної освіти в Україні напругу залежить від соціально-економічного середовища дитини.

Щодо вищої освіти, то тут дослідження громадської думки, проведене у 2013 році, виявило, що у структурі порушень прав студентів перше місце займає порушення прав на отримання якісної освіти. 62% респондентів заявили про невідповідність освітніх послуг чинним стандартам, 60% — про брак матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення ВНЗ, ще 52% — про неможливість або формальне проходження практики⁵⁰.

Попри це, більшість школярів все ж прагнуть отримати вищу освіту⁵¹. 83% респондентів нашого опитування вважають спеціальні знання та досвід, а 76% — рівень освіти важливими факторами при пошуку роботи. Водночас мо-

лодь не применшує значення особистих зв'язків для працевлаштування: знайомства та зв'язки входять до топ-3 факторів, яким молодь надає ключове значення у пошуку роботи, разом із досвідом та рівнем освіти.

Рівень молодіжного (до 35 років) безробіття в Україні становить 22,8%⁵². Для порівняння: рівень молодіжного (25-29 років) безробіття в ЄС складає 19,7%⁵³. При цьому трохи більше половини молодих українців (56%) задоволені своєю роботою, тоді як 5% незадоволені (решта обрали нейтральну оцінку або не дали відповіді).

Ключові висновки:

► Молоді українці здебільшого незадоволені якістю освіти в Україні — лише третина (33%) вважає, що навчання та навчальні заклади в Україні відповідають потребам сучасного ринку праці.

► При цьому молоді люди схильні бути кращої думки про власну освіту (72% задоволені своєю освітою), аніж про освіту в Україні загалом (її якістю задоволені лише 44%).

► Менше половини респондентів (37%) брало участь у практиці або стажуванні під час навчання.

► Кожен п'ятий молодий українець (5%) навчався або хотів би навчатися за кордоном (15%).

⁴⁷ Самохін, І. Демографічна криза та нерівність в українській шкільній системі: аналіз нової бази даних «Шкільна карта України». <https://cedos.org.ua/edustat/graph>

⁴⁸ 90% учасників тестування довіряють системі Зовнішнього незалежного оцінювання — результати соціопитування. 24 червня, 2016. <http://testportal.gov.ua/2016/06/24/90-uchasnikiv-testuvannya-dovirayut-sistemi-zovnishnogo-nezalezhnogo-ociniuvannya-rezultati-socopiuvannya/>

⁴⁹ Міністерство освіти і науки України. Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / Переклад з англ. Київ, 2017, С. 19 [http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-(1).pdf), с. 19

⁵⁰ Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні/ Підготовано Європейською дослідницькою асоціацією. Київ, 2013, С. 17. http://www.irf.ua/files/ukr/programs/edu/ERA_Monitoring.pdf

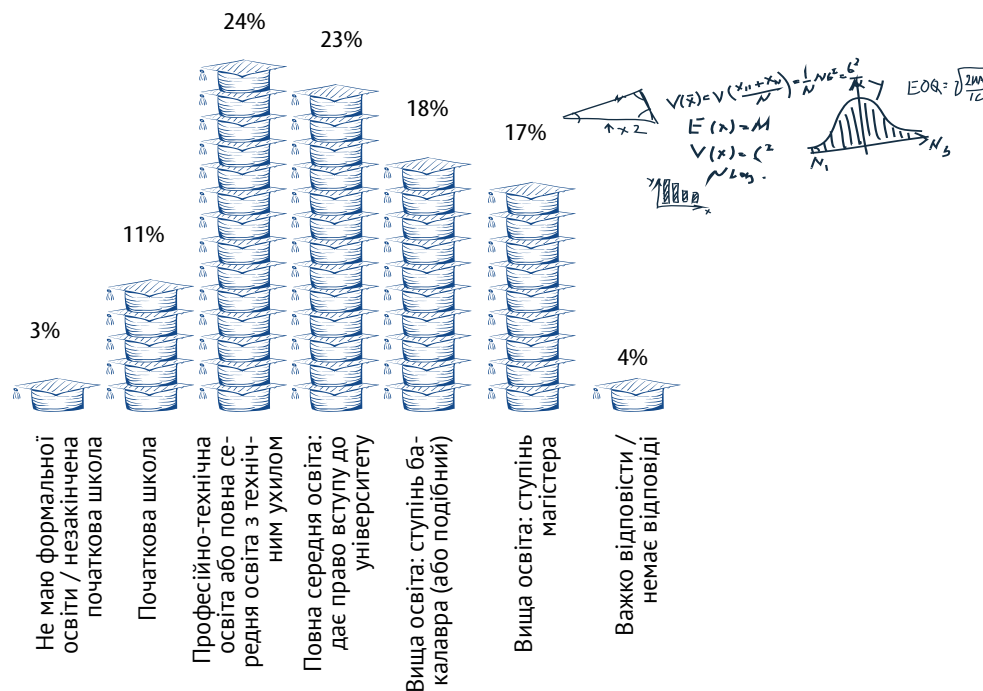
⁵¹ Міністерство освіти і науки України. Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / Переклад з англ. Київ, 2017, С. 133 [http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/Новини%202017/11/oecdrev-ua-kp293-out2-(1).pdf)

⁵² Гриневич, Л. Надто важливий. Чому потрібно прийняти новий закон про освіту? 19 червня, 2017. <http://nus.org.ua/view/nadto-vazhlyvyi-chomu-potribno-priyniat/>

⁵³ Eurostat. Newsrelease №155/2016 - 11 August 2016. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7590616/3-11082016-AP-EN.pdf>

- ▶ Молодь вважає, що для працевлаштування передусім необхідні спеціальні знання та досвід (83%), а також зв'язки (79%).
- ▶ При виборі роботи молоді українці перш за все звертають увагу на дохід (96% вважають це важливим, з них 82% — дуже важливим), і в останню чергу — на можливість зробити щось цінне для суспільства (72% вважають це важливим, з них дуже важливим — лише 38%) та роботу з людьми (68% вважають це важливим, з них 42% — дуже важливим)
- ▶ Лише 15% української молоді вважають, що використання зв'язків для працевлаштування ніколи не може бути виправданим.
- ▶ Трохи більше половини молодих українців (56%) задоволені своєю роботою, тоді як 5% незадоволені (решта обрали нейтральну оцінку або не дали відповіді).

Графік 4.1. Який ваш найвищий рівень освіти на даний момент?

СТАВЛЕННЯ ДО ОСВІТИ

Опитування охопило респондентів на найрізноманітніших освітніх щаблях — від незакінченої середньої школи до бакалаврів та магістрів. Четверть (26%) молоді віком 25-29 років мають ступінь бакалавра, ще 29% — ступінь спеціаліста/магістра, а 28% — професійно-технічну освіту. 71% у цій віковій групі не планують продовжувати навчання. Серед тих, хто ще не отримав вищу освіту, 18% планують здобути ступінь магістра, 14% — спеціаліста, 7% — бакалавра, 2% — доктора філософії (PhD).

Учасники фокус-груп зазначають, що багато молодих людей не хочуть витратити час на навчання, якщо вже знайшли роботу з хорошою заробітною платою і можуть просто пройти

курси для підвищення кваліфікації чи освоєння нової професії⁵⁴.

Загалом молоді українці думають про освіту в Україні гірше, ніж про ту освіту, яку здобули вони самі. Так, **менше половини українців (44%) задоволені якістю освіти в Україні**, зокрема дуже задоволені — 12%. Цей показник практично не залежить від віку респондента. Найменше задоволених якістю української освіти — на Сході (приблизно на 10% менше, ніж в інших регіонах). Однак, коли йдеться про власну освіту, то тут показники дещо кращі. Так, абсолютна більшість молодих українців (72%) задоволена рівнем отриманих знань (з них 33% — дуже задоволені), тоді як повністю незадоволених — усього 4%.

Багато учасників фокус-груп пояснили, що освіта дає скоріше «корочку» (диплом), аніж власне навички, які знадобляться на майбутній роботі. Серед проблем, що спричиняють незадоволеність освітою — корупція, відсутність належної практики та інновацій у навчанні, а також перевантаженість навчальної програми зайвими предметами, які ніяк не пов'язані зі спеціальністю⁵⁵.

Христина, 27 років, Чернігів:
«В принципі, те, що мені давали саме в університеті, ніяк не застосовується у звичайному житті. Всі знання дуже повітряні і непрактичні».

⁵⁴ Результати опитування фокус-групи, Чернігів, 13 жовтня 2017 року.

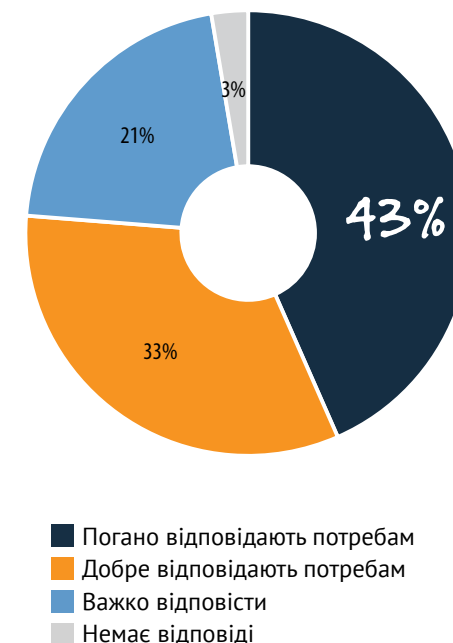
⁵⁵ Результати опитування фокус-групи, Одеса, 13 жовтня 2017 року.

Валерій, 25 років, Чернігів:
«Ми вивчали програмування. Але як можна вивчати матеріал, який був розроблений ще 20 років тому? Кому він потрібен узагалі? Зараз у нас щороку все розвивається, щороку необхідно перероблювати програму. Немає сенсу вивчати це».

ВІДПОВІДНІСТЬ ОСВІТИ РИНКОВІ ПРАЦІ

Переважає більшість (43%) молодих українців вважає, що освіта та навчальні заклади в Україні не відповідають потребам сучасного ринку праці, а третина (33%) думає навпаки. Найбільше тих, хто вважає, що між освітою та ринком праці існує невідповідність, проживає на Півночі України (52%).

Графік 4.2. Чи вважаєте ви, що в Україні навчання та навчальні заклади відповідають потребам сучасного ринку праці?

«Христина, 27 років, Чернігів:
«Є хороша ерудиція, в різних сферах, бо нам читали багато гуманітарних дисциплін. Це – так. Однак, застосовувати його [знання, – прим. ред.] дуже важко, тому що коли я влаштувалась на роботу, як виявилось, я не знаю елементарних речей, які повинна знати людина з мою освітою».

Учасники фокус-груп зазначили, що мало хто бачить сенс у другій вищій освіті; натомість молодь надає перевагу курсам, освітнім ресурсам в інтернеті, де ціна та якість є більш співмірними⁵⁶.

Менше половини респондентів (37%) брало участь у практикумі або стажуванні під час навчання. Серед старшої молоді (21–29 років) приблизно 45% проходили стажування. Дані фокус-груп засвідчили, з одного боку, усвідомлення потреби якісних стажувань для набуття досвіду, необхідного для працевлаштування, а з іншого боку, зафіксували скептичне ставлення до тих стажувань, які пропонують у вищих навчальних закладах.

«Святослав, 25 років, Львів:
«Коли я вчився, в мене було товарознавство і комерційна діяльність. У нас була практика від академії. Мої одногрупники пішли на цю практику в «Сільпо» [мережа супермаркетів, – прим. ред.]. Вони мали освоїти сам процес: як супермаркет працює, ведення документації, але їх примусили протягом двох тижнів нарізати сир. Я не знаю, що вони почерпнули з того».

КОРУПЦІЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Поясненням знецінення освіти в очах молоді може бути також і власний досвід знайомства з хабарництвом у вишах. Більше половини українців (62%) вважають, що є випадки, коли оцінки та іспити у вищих навчальних закладах України купують. Тих, хто погоджується, що оцінку можна купити, найбільше на Півночі (58%) та на Сході (44%) України. В інших регіонах цей показник коливається від 27% (у Києві) до 37% (у Центральній Україні).

Існування корупції підтвердили й учасники фокус-груп. Частина з них заявила, що корупція є добровільною, тобто можна здати екзамен самостійно або купити оцінку, якщо часу та бажання навчатись немає. Дехто ж стверджує, що корупція була невід'ємною складовою їхнього навчального процесу у ВНЗ: платити за оцінку треба було навіть у тому випадку, коли студент знав предмет та міг би скласти екзамен самостійно⁵⁷.

«Поліна, 21 рік, Одеса:
«На першому курсі я все вчила, до другої години ночі сиділа. Я одна зі своєї групи склала модуль з предмету, і потім мені не захотіли його закривати. Кажуть: «Я новий проектор купив, мені потрібні гроші», – і з усієї групи збирав гроші. – Ти перший модуль склала, з тебе 200 гривень, а не 300»...«Якщо ти не захочеш гроші здавати, то я тобі взагалі не поставлю [оцінку, – прим. ред.], викличу комісію і будеш мені при комісії все розповідати. Я тебе завалю».

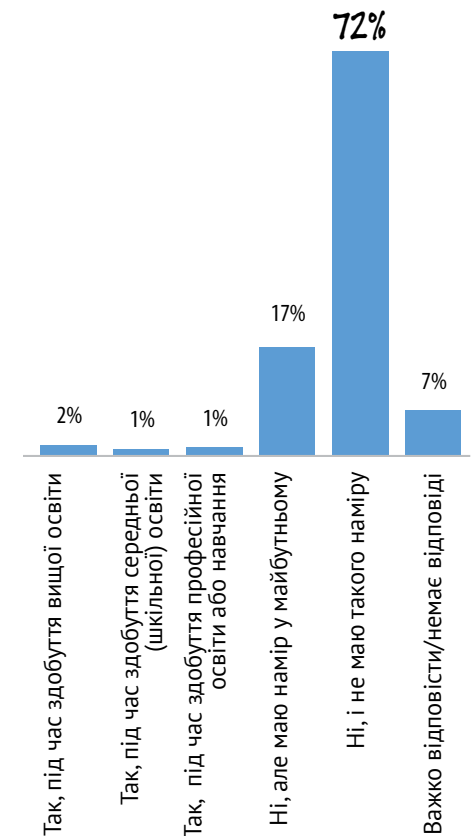
«Христина, 27 років, Чернігів:
«Якщо ми говоримо про звичайну освіту, то насправді просто купити диплом – дешевше для нервів і для гаманця».

«Сергій, 18 років, Одеса:
«У нас, в принципі [давали хабар – прим. ред.], добровільно: якщо не хочеш вчити – плати. Ніхто нікого не змушував. Буває таке, що занижують оцінку – і роби з цим, що хочеш, ти нічого не доведеш».

«Альона, 18 років, Чернігів:
«Якщо ви хочете отримати нормальну оцінку, ви повинні заплатити. І це не обговорюється. Він [викладач, – прим. ред.] приходить і просто називає суму. І це вже не перший рік».

Абсолютна більшість (72%) молодих українців ніколи не навчалась і не прагне отримати освіту чи прослухати курси за кордоном. 17% хотіли б навчатись за кордоном, 5% – навчались за кордоном (2% з них – під час здобуття вищої освіти). Окрім того, що старший респондент, то менше він прагне отримати освіту/навчатись за кордоном. Згідно з дослідженнями CEDOS, у 2015/2016 навчальному році за кордоном навчалось щонайменше 68 000 українських громадян. Найбільше українських студентів у Польщі, Німеччині, Росії, Канаді, Італії, Чехії, США, Іспанії, Австрії, Франції та Угорщині⁵⁸.

Графік 4.3. Чи ви колись перебували за кордоном для отримання освіти чи навчання?

ФАКТОРИ, ВАЖЛИВІ ДЛЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

45% українців вважають, що не матимуть складнощів з пошуком роботи після закінчення вишу. Водночас опитування засвідчило, що оцінки та рівень освіти мало впливають на шанси знайти бажану роботу – лише 4% респондентів зізналися, що не отримали бажану роботу через погані оцінки. Аналогічний досвід, пов'язаний з браком освітнього ступеня, мали 15% респондентів. Слід зауважити, що більшість українців навчаються добре: 57% опитаних

⁵⁶ Результати опитування фокус-групи, Чернігів, 13 жовтня 2017 року.

⁵⁷ Результати опитування фокус-групи, Одеса, 13 жовтня 2017 року.

⁵⁸ <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

протягом останнього навчального року отримали оцінку «добре», 11% – «відмінно».

Учасники фокус-груп стверджують, що часто для отримання роботи необхідно заплатити хабар.

Олександр, 29 років, Одеса:
«У мене сестра – лікар. Ми просто всією сім'єю збирали, щоб вона справді стала хірургом, тому що це коштувало майже половину квартири. Хірургічні спеціальності... Ми були змушені збирати, здавати [гроші, – прим. ред.]. У них без цього взагалі ніяк».

Юлія, 25 років, Одеса:
«Мені здається, що на будь-яку державну спеціальність – саме на державну – необхідно заплатити, щоб влаштуватись. Тут просто все залежить від суми».

Учасники іншої фокус-групи також підтвердили, що необхідно дати хабар для того, щоб отримати роботу з хорошою зарплатнею, особливо на державній службі.

Дмитро, 29 років, Чернігів:
«[Приватні компанії, – прим. ред.] просто беруть людей для того, щоб заробляти гроші, а не для того, щоб вони просто там сиділи».

Загалом молоді українці вважають, що ключовими для пошуку роботи є спеціальні знання та досвід (так вважають 83% респондентів), майже стільки ж вважають, що важливими є знайомства та зв'язки (79%). Також велике значення молодь надає рівню освіти (76%) та удачі (72%). Суттєво менш важливими, на думку респондентів, є освіта та досвід роботи за кордоном (36%), місце народження (32%) та належність до політичної партії (20%). Прикметно, що серед киян найменше тих,

Графік 4.4. Що має найбільше значення для працевлаштування в Україні (відсоток відповідей «важливо» та «дуже важливо»)?

хто вважає, що місце народження має дуже важливе значення для працевлаштування – лише 6%. В інших регіонах України цей показник дорівнює 14% і більше.

Лише 15% української молоді вважають, що використання зв'язків для працевлаштування не може бути виправданим. 82% респондентів переконані, що зв'язками цілком можна користуватися. Найбільш толерантні до використання зв'язків при працевлаштуванні – мешканці Сходу, Центру та Києва. Тут найменше тих, хто ніколи не виправдовує використання зв'язків для отримання роботи (5%, 7% і 10% відповідно). Найбільш нетерпимі до таких дій – мешканці Півночі (27% респондентів відповіли, що використання зв'язків при працевлаштуванні не можна виправдати ніколи).

ЯК МОЛОДЬ ОБИРАЄ РОБОТУ?

При виборі роботи молодь керується передусім економічними міркуваннями. Серед факторів, що їх молоді українці вважають

найважливішими при виборі роботи, на першому місці – дохід (96% вважають це важливим); останні місця займають такі чинники, як можливість зробити щось цінне для суспільства (72% вважають це важливим, з них дуже важливим – лише 38%) та робота з людьми (68% вважають це важливим, з них 42% – дуже важливим). Також серед топ-факторів, що впливають на вибір місця роботи – стабільність (94%), можливість досягти певних цілей (84%), кар'єрні можливості (82%) та робота у приємному колективі (82%).

Кар'єрні можливості мають найбільше значення для киян (71% молодих мешканців столиці вважають це важливим), у інших регіонах цей показник складає від 41% до 62%.

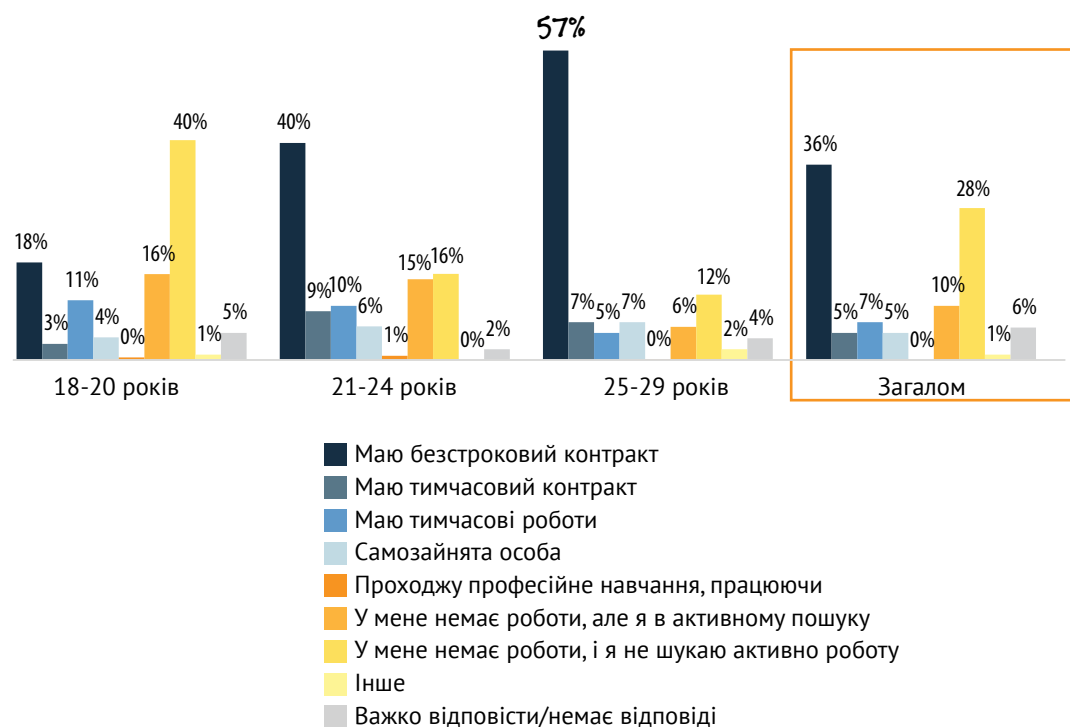
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ: РЕАЛЬНА КАРТИНА

Дві третини молоді (64%) у віці 18-29 років працює, однак лише 42% мають контракт на

Графік 4.5. Які фактори є для вас важливими при виборі роботи?

Графік 4.6. Чи ви зараз працюєте (віковий розподіл)?

повний робочий день. 10% наразі не мають роботи, але шукають її, 19% не мають і не шукають роботу. В старшій віковій групі (25-29 років) частка непрацевлаштованих менша, серед них: 6% — у пошуку роботи і 12% не працюють і активно не шукають роботу.

Респонденти віком 22-29 років (тобто ті, хто вже повинен був би завершити вищу освіту) повідомили, що отримали свою першу тимчасову роботу в середньому у віці 18 років, а постійну — у 20.

За словами учасників фокус-груп, люди, які не шукають роботу і вже не навчаються, живуть за рахунок батьків або партнера: всі вони

«просто не хочуть працювати та брати на себе відповідальність»⁵⁹.

Загалом трохи більше половини молодих українців (56%) задоволені своєю роботою, тоді як 5% незадоволені. 22% респондентів важко відповісти на це запитання. Половина молодих українців працює за фахом або в дотичних до основного фаху професіях. 37% не працюють за фахом. Найменше громадян, які працюють за фахом, проживає в Києві, на Заході та на Сході України (21%). Трохи більше половини молодих українців (56%) працює на роботі, що вимагає саме такого рівня освіти, який вони мають (серед населення віком 25-29 років цей показник

⁵⁹ Результати опитування фокус-групи, Чернігів та Одеса, 13 жовтня 2017 року.

складає 59%). П'ята частина українців працює на роботі, яка вимагає меншого рівня освіти, аніж вони мають.

Більшість молодих громадян України (71%) працює в приватному секторі, майже п'ята частина (17%) — у державному. Найбільше працівників державного сектору проживає на Півночі (25%), найменше — у Києві (11%).

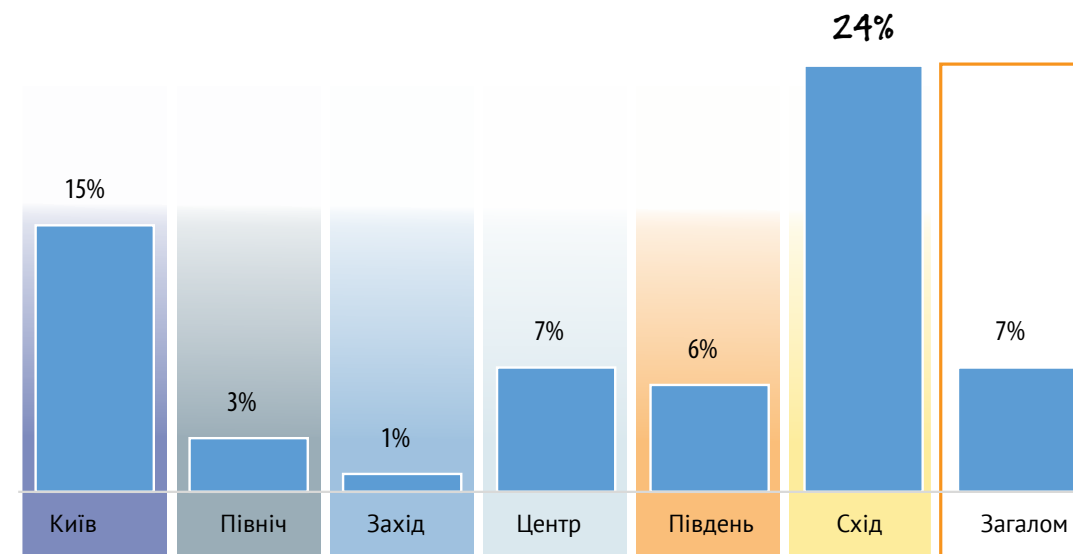
7% громадян працюють в неурядовому секторі. Майже кожен десятий (9%) віком 25-29 років працює в секторі громадянського суспільства. Кількість людей, які працюють в неурядовому секторі, дуже відрізняється за регіонами України. Найбільший відсоток молодих людей, що працюють у громадських організаціях, — на Сході; ймовірно, це зумовлено російською агресією, після початку якої на Сході зростає

кількість неурядових організацій та представництв міжнародних організацій. Найменше молодих людей, що працюють в неурядовому секторі — на Заході та Півночі.

Висновок

Хоча абсолютна більшість молодих українців (72%) задоволені своєю освітою, менше половини (44%) задоволені системою освіти загалом. Така розбіжність спричинюється тим, що надолужити погану якість освіти можна лише через самоосвіту, проходження додаткових тренінгів та курсів, зокрема вже під час роботи. Тому лише третина української молоді вважає, що система освіти в Україні відповідає сучасним умовам ринку праці.

Графік 4.7. Частка молоді, яка працює у неурядових організаціях (регіональний розподіл)

Низька оцінка системи освіти в цілому — це не оцінка знань як таких, а оцінка системи вищої освіти, невідповідної вимогам ринку праці і просякнутої корупцією. Майже 10 років тому було успішно запроваджено ЗНО як спосіб уникнення корупції на етапі вступу до університету, але корупція під час навчання залишається: більше половини молодих українців вважають, що вже під час навчання у ВНЗ існують випадки купівлі оцінок (39% респондентів цілковито і 23% скоріше погоджуються з цією думкою). Ці дані підтвердили й учасники фокус-груп.

Водночас молоді люди вважають, що для отримання роботи необхідні передусім спеціальні знання та навички (83%). Утім, вони водночас не применшують значення зв'язків при працевлаштуванні (79%). Головним критерієм вибору роботи є дохід. Загалом більшість молодих українців задоволені своєю роботою, а кожен п'ятий молодий українець працює на роботі, яка вимагає меншого рівня освіти, аніж він/вона має.

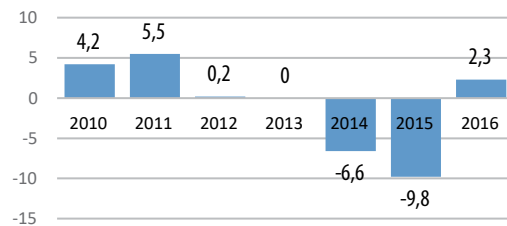
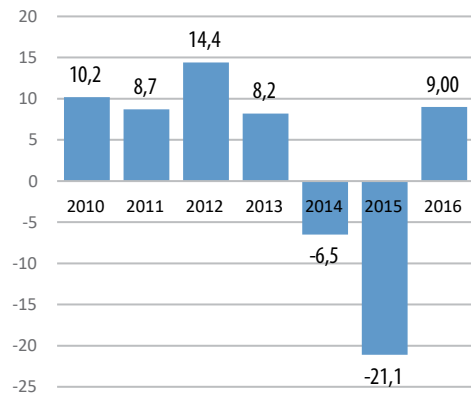
Добробут та еміграція

Вступ

Мотиватори для еміграції можна об'єднати у три основні кластери: фізична та соціальна безпека, саморозвиток (разом з бажанням розвиватися з погляду знань та навичок), а також матеріалізм, тобто фінансовий добробут⁶⁰. Для оцінки середнього показника добробуту в тій чи іншій країні зазвичай використовують розроблений Програмою розвитку ООН індекс людського розвитку — складений статистичний показник тривалості життя, освіти та доходів. У 2016 році Україна посіла 84 місце серед 188 країн у рейтингу індексу людського розвитку (для порівняння, сусід України, Польща, посіла 34 сходинку, а Грузія — 70⁶¹). ВВП України, попри зростання у 2016 році, продемонстрував значний спад у період між 2011 та 2015 роками. (див. графік 6.1), а реальні зарплати постійно зменшувалися з 2012 року (див. графік 6.2).

⁶⁰ E. Tartakovsky, S. H. Schwartz. *Motivation for emigration, values, wellbeing, and identification among young Russian Jews*. 2001. *International Journal of Psychology*, 36 (2), pp. 88-99.

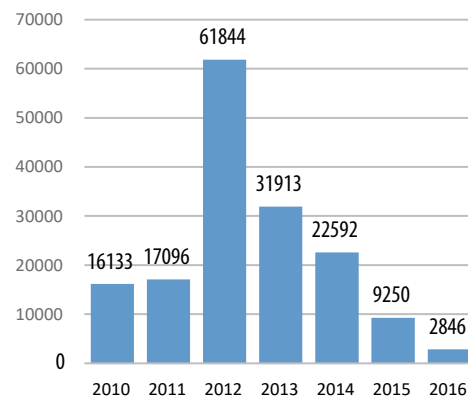
⁶¹ UNDP Human Development Report 2016. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf

Графік 6.1. Динаміка реального річного ВВП України (%)⁶²**Графік 6.2.** Річна середня реальна зарплата (%)⁶³

Втім, добробут людини визначається не лише об'єктивними факторами, але й більш важливою суб'єктивною оцінкою якості життя⁶⁴. Опублікований ООН Світовий звіт про щастя за 2017 рік демонструє ще більш похмуру картину — Україна в ньому посідає 132 місце серед 155 країн, у яких було проведено

опитування щодо рівня щастя місцевого населення⁶⁵.

Що це означає для України? Міграційна картина виглядає наступним чином: російська агресія на сході України у 2014 році і спровоковане нею політичне та економічне переміщення ресурсів вплинули на конфігурацію міграції всередині країни⁶⁶, однак, відповідно до офіційних даних, чисті показники міграції з України скорочуються (див. графік 6.3), тобто кількість емігрантів у минулі роки знижувалася. За даними «CIA World Fact Book», очікується, що у 2017 році рівень імміграції та еміграції з України будуть рівнозначними, тобто чистий показник міграції становитиме 0⁶⁷.

Графік 6.3. Чисті показники міграції

Водночас попри те, що з початком конфлікту кількість поїздок до Росії зменшилась, до ЄС, за даними Державної прикордонної служби в Україні, вона продовжувала зростати.

До того ж, трудова еміграція є найпоширенішою в Україні, а її темпи зростають. Наприклад, обсяги трудової міграції в Польщу, другу головну країну призначення для українців, зросли з 200 тис. у 2013 році до 1,3 млн у 2016 році⁶⁸.

Добре це чи погано для України? Еміграція, включно з трудовою міграцією, позитивно впливає на рівень безробіття в Україні та складає значну частку доходів домогосподарств, але водночас спричиняє втрату населення найактивнішого віку та найвищого рівня освіти, а також негативно впливає на демографічні показники⁶⁹; у підсумку, вже у 2020 році Україна може зіткнутися з дефіцитом робочої сили⁷⁰.

Метою цього розділу є вивчення сприйняття добробуту та намірів щодо еміграції серед української молоді. Розглядаються численні фактори, включно з вдовolenістю рівнем освіти та фінансовою ситуацією, очікуваннями щодо особистого майбутнього та майбутнього країни, сприйняття безпеки, разом з досвідом дискримінації, а також бажання виїхати з країни.

Ключові висновки:

- Приблизно кожен третій молодий українець вважає, що має менше грошей, ніж однолітки.
- 83% молодих людей загалом задоволені життям, 72% — освітою, і лише половина з них (56%) задоволена роботою (не задоволені — 5%, решта обрали нейтральну оцінку або не дали відповіді).
- 71% української молоді висловлюють оптимізм щодо особистого майбутнього. У Східній (54%) та Південній (62%) Україні рівень оптимізму щодо особистого майбутнього є нижчим, порівняно з іншими регіонами (від 70% до 86%).
- Молодь Східного регіону є менш оптимістичною щодо свого майбутнього (тільки 54% молодих людей на Сході очікують покращення, тоді на Півночі — 86%) та майбутнього українського суспільства загалом (30% очікують покращення, тоді як на Півночі — 76%), ніж молодь будь-якого іншого регіону України. Східний регіон також є найменш оптимістичним щодо економічної ситуації в Україні у майбутньому: лише 30% очікують поліпшення, а 45% — погіршення або збереження статус-кво.
- Корупція та війна в регіоні або у світі є головними причинами стурбованості серед молоді.

- Більше дев'яти з десяти респондентів заявили, що ніколи не були дискриміновані на підставі сексуальної орієнтації, регіонального походження, мови, соціальної діяльності, політичних переконань або статі.

⁶² Джерело: Світовий банк <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UA>

⁶³ Джерело: Державна статистична служба України

⁶⁴ I. Horbal. Happy and healthy: The hypothesis of correlation between subjective well-being and psychological health and its role in late adulthood. 2012. Journal of Education Culture and Society (2), pp. 36-48.

⁶⁵ World Happiness Report 2017. <http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2017/03/HR17.pdf>

⁶⁶ O. Fedyuk, M. Kindler. Migration of Ukrainians to the European Union: background and key issues. 2016. IMISCOE Research Series.

⁶⁷ CIA World Fact Book. Ukraine. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

⁶⁸ Poland weighs benefits of surge of migrants from Ukraine. Financial Times, 28.05.2017. <https://www.ft.com/content/aeda9ebe-3afa-11e7-ac89-b01cc67cfeec>

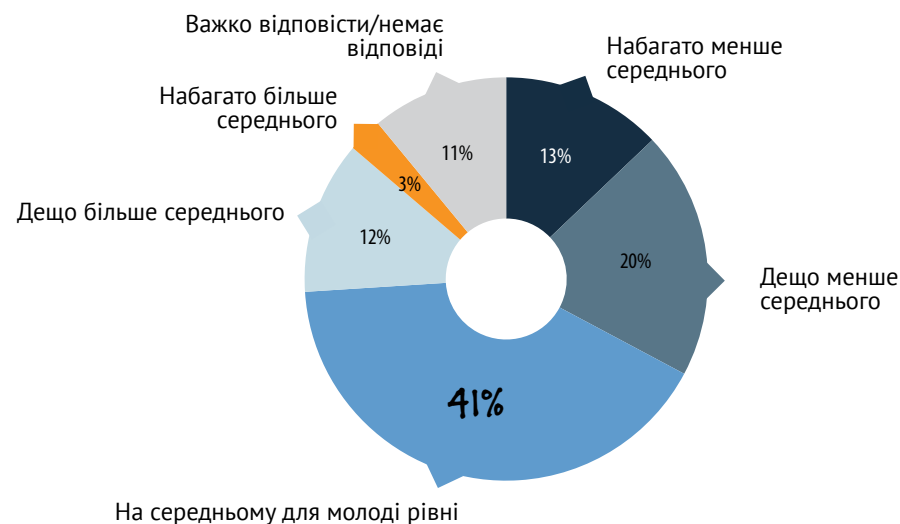
⁶⁹ Та само.

⁷⁰ O. Pozniak. External labor migration in Ukraine as a factor in socio-demographic and economic development. 2012-2014. Research report. CARIM-East RR 2012/14.

18% молодих українців відчували дискримінацію за економічним статусом.

- 58% молоді висловлюють оптимізм щодо майбутнього українського суспільства, а 37% вважають, що впродовж наступних 10 років економічна ситуація в країні покращиться.
- 72% молоді стверджують, що не мають бажання емігрувати, а 25% висловлюють певне бажання.
- Кожен п'ятий молодий українець, який розглядає можливість переїзду за кордон, хоче залишитися там на все життя (майже 5% від загальної кількості української молоді).
- Основними мотиваторами переїзду до іншої країни є підвищення рівня життя та заробітної плати.
- Найпопулярнішими напрямками для тих, хто готовий переїхати до іншої країни, є Німеччина (18%), США (15%) та Польща (12%).

Графік 6.4. Як би ви оцінили суму грошей, що є у вашому розпорядженні для власних потреб, порівнюючи з іншими людьми вашого віку в Україні?

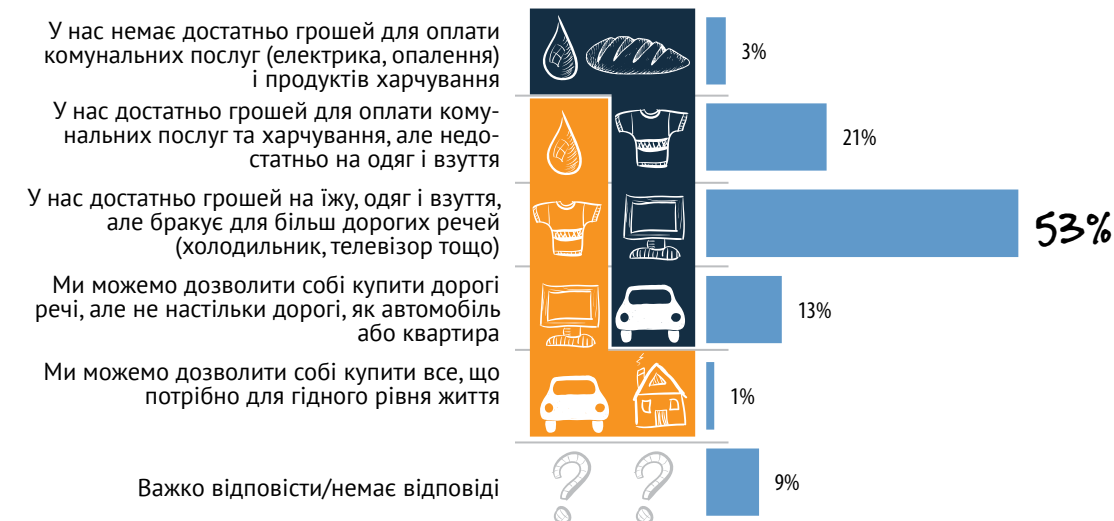

ЩАСТЯ І ЗАДОВОЛЕННЯ ЖИТТЯМ

Одним з основних джерел вдовolenня життям є суб'єктивне сприйняття фінансового добробуту. Для того, щоб дослідити відносну фінансову ситуацію, молодим українцям було запропоновано оцінити суму грошей, яку вони мають для особистих потреб, порівняно з іншими українцями того ж віку. 41% молоді вважають, що мають таку само суму грошей, як їхні однолітки. Кожен третій молодий українець (33%) вважає, що має менше грошей, ніж інші однолітки, а 15% респондентів вважають, що мають краще фінансове становище.

Стать респондентів не впливає на сприйняття цих аспектів життя, однак молоді люди віком від 14 до 20 років більше схильні вважати, що мають менше грошей для особистих потреб (близько 40%); цей показник зростає у старших вікових групах. Дослідження також демонструє, що ті молоді люди, які вважають, що мають більше грошей на особисті потреби, ніж інші однолітки, швидше за все живуть у

Графік 6.5. Яке з цих речей найбільш точно описує фінансовий стан вашої сім'ї?

Києві (23%), а з найменшою ймовірністю – на сході України (11%).

Щодо реальної купівельної спроможності, то тут картина ще більш сумна. Тільки 1% респондентів відзначив, що має все «для гідного рівня життя». Кожен п'ятий (21%) респондент зізнався, що грошей вистачає тільки на оплату комунальних рахунків та їжу, а половина молодих українців (53%) має достатньо грошей, щоб купити одяг та взуття, але не більш дорогі речі на кшталт телевізора або холодильника.

Щоб дослідити рівень вдовolenності життям, українській молоді було запропоновано оцінити рівень вдовolenності освітою, роботою та життям взагалі.

Дослідження показало, що понад чотири п'ятих молодих українців загалом скоріше задоволені (45%) або дуже задоволені (38%) життям. Також значна частка молоді (72%) задоволена освітою, а кожен другий молодий українець задоволений своєю роботою (56%).

Дослідження також виявило відсутність розбіжностей між чоловіками та жінками у контексті рівня вдовolenності будь-якими з наведених аспектів. Також різні вікові групи демонструють більш-менш схожі показники вдовolenності освітою та життям взагалі, однак рівень вдовolenності роботою зростає разом з віком, до 70% у найстаршій віковій групі – 25-29 років.

Порівняння рівня вдовolenності з точки зору географічного положення показує, що рівень вдовolenності освітою є найвищим у Центральній Україні (79%) та найнижчим на Сході (60%). Молоді українці з Києва, а також з півдня та заходу України зазвичай є більш задоволеними своєю роботою, ніж однолітки з Північної та Східної України. Водночас, рівень загальної вдовolenності життям залишається високим у всіх регіонах, але нижчим у Східній Україні (71%), ніж в інших регіонах (від 81% до 86%).

Хороша країна для життя, у розумінні учасників фокус-груп, — це країна, де громадянин відчуває захист та підтримку держави, зокрема, у працевлаштуванні, країна з низьким рівнем злочинності та високим рівнем життя. Україна, за одностайним зізнанням учасників одеської фокус-групи, не відповідає визначенню «хороша країна для проживання». Перераховуючи численні проблеми та критикуючи владу, вони заявили про популярність ідей еміграції серед молоді, яка прагне до кращого. При цьому у фокус-групах також простежувалися регіональні відмінності у ставленні до еміграції — на Півдні ідеї еміграції були більш популярними, ніж на Півночі.

Модератор (Одеса):
«Як ви собі уявляєте гарну країну для щасливого життя?»

Ганна, 22 роки:
«Там, де є соцпакет, нормальна робота з нормальним графіком. Нормальна держава».

Валентина, 29 років:
«У нас, коли ти закінчуєш інститут, отримуєш вищу освіту, це не дає тобі жодної гарантії працювати за спеціальністю та взагалі у нормальній сфері або отримувати більше грошей. У нормальних розвинених країнах, якщо ти став інженером, ти автоматично зароблятимеш на 500 доларів більше».

Модератор:
«Тобто гарантія працевлаштування після отримання вищої освіти?»

Валентина:
«Так, після завершення вищої освіти. І ще якась престижність цієї роботи. Ти вже не працюватимеш продавцем з дипломом інституту».

У Чернігові учасники фокус-групи більш позитивно оцінювали Україну як місце для щасливого життя і не висловлювали чітко негативних оцінок щодо ситуації в країні.

Валерій, 25 років, Чернігів:
«Для мене щаслива та країна, де я можу спокійно розвиватися і заробляти собі стільки грошей, скільки я хочу. Тобто для мене не важливо загалом, яка країна».

Модератор: «Україна відповідає?»

Валерій: «Навіть Україна. Якщо я сам досягну чогось, то я цілком зможу жити в Україні добре. Якщо у мене буде така можливість, то я у будь-якій країні зможу нормально жити».

Максим, 24 роки:
«Можна і в Україні нормально жити, якщо нормально заробляти. Досить-таки непогано. Є приватні клініки, організації. У випадку чогось, загалом, і за кордоном, і в Україні потрібно платити гроші, щоб вилікувати щось серйозне».

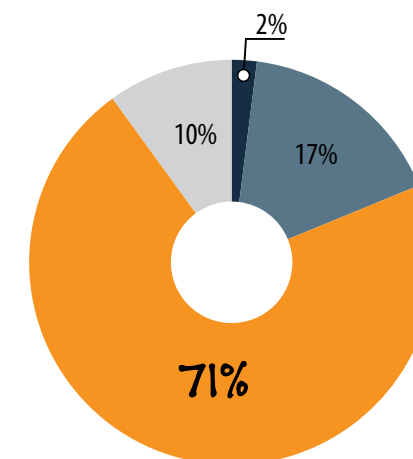
Більшість молодих українців зберігають оптимізм щодо особистого майбутнього. 71% молодих українців вважають, що за 10 років їхнє особисте майбутнє буде кращим, ніж поточна ситуація, і лише 1% очікує погіршення. Стать респондента не впливає на очікування щодо майбутнього, але більш молоді українці зазвичай демонструють вищий рівень оптимізму порівняно з відносно старшими віковими групами. Порівняння за географічним положенням демонструє деякі важливі відмінності. Хоча рівень оптимізму в цілому є високим майже в усіх регіонах, він є набагато нижчим у Східній (54%) та Південній (62%) Україні, порівняно з рештою країни (від 70% до 86%). Відповідно,

майже кожен третій респондент зі Східної України (29%) вважає, що його особисте майбутнє не відрізнятиметься від поточної ситуації у найближчі 10 років.

СТРАХИ ТА ПОБОЮВАННЯ МОЛОДІ

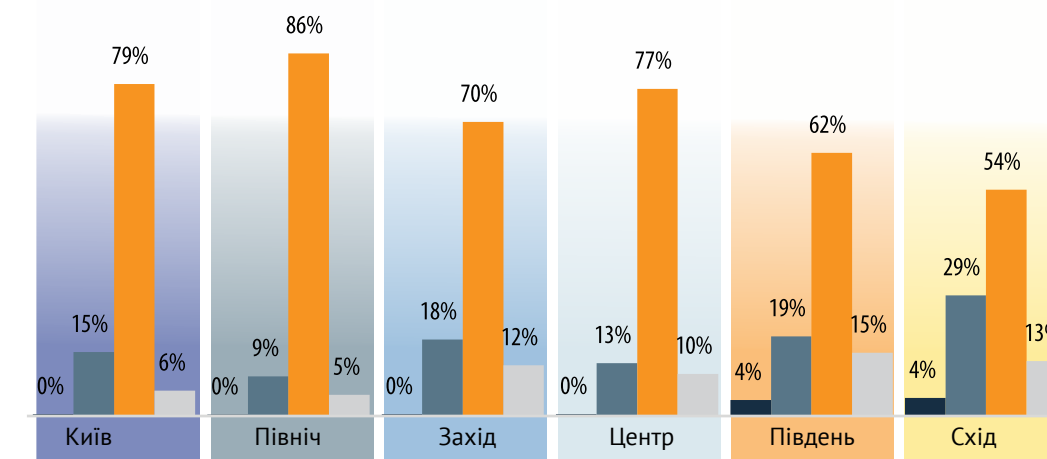
Українській молоді було запропоновано висловити свої побоювання або занепокоєння щодо кількох параметрів. Перелік цих параметрів включав: фізичне насильство, пограбування, серйозне захворювання, безробіття, теракт, війну в регіоні або у світі, забруднення природи та зміна клімату, зростання бідності в суспільстві,

Графік 6.6. Яким ви бачите своє майбутнє через 10 років?

■ Гірше, ніж зараз
■ Так само, як зараз
■ Краще, ніж зараз
■ Важко відповісти/немає відповіді

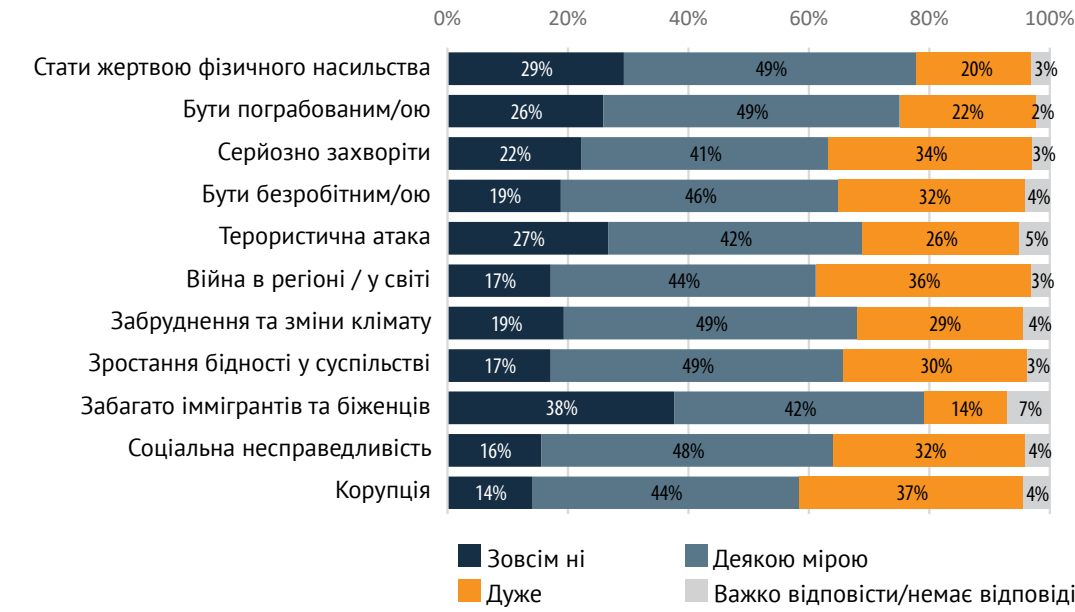
Графік 6.7. Яким ви бачите своє майбутнє через 10 років? (регіональний розподіл)

приплив мігрантів і біженців, соціальну несправедливість та корупцію.

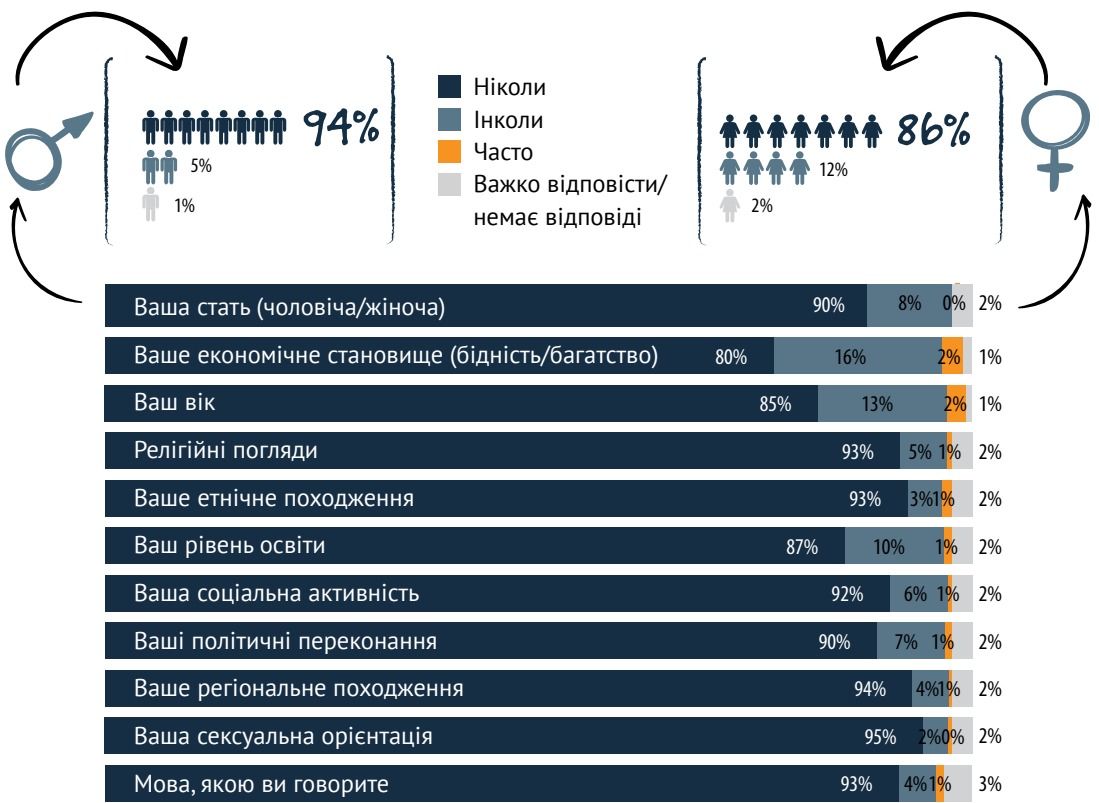
Відповідно до результатів опитування, українська молодь найбільше переймається корупцією, адже 37% респондентів підтвердили високий рівень стурбованості. Наступними важливими чинниками є війна в регіоні або у світі (36%), серйозні захворювання (34%), а також соціальна несправедливість і безробіття (по 32%). Якщо порівняти різні параметри, українська молодь найменше побоюється припливу іммігрантів та біженців (38% респондентів зазначили, що це зовсім їх не турбує), фізичного насильства (29%) та терактів (27%). З іншого боку, респонденти-жінки демонструють вищий рівень стурбованості, ніж чоловіки, у кожному випадку, але різниця є особливо помітною у таких аспектах, як фізичне насильство та пограбування.

Графік 6.8. Наскільки вас непокоять такі речі?

Результати опитування також доводять, що **страхи щодо корупції та війни домінують у всіх регіонах**. Найважливішим джерелом занепокоєння у Києві, а також у західних та східних регіонах України є війна, тоді як у Північній, Центральній та Південній Україні домінує корупція. До того ж, молоді українці на Сході України зазвичай більше бояться фізичного насильства та пограбування, тоді як їхні однолітки з півночі країни демонструють нижчий рівень занепокоєння щодо цих двох параметрів. Безробіття є джерелом занепокоєння у всіх регіонах України, але його найбільше побоюються у Києві (39%) та Східній (39%) частині України. Те ж саме стосується терактів. Київ також домінує серед інших регіонів України у контексті страху перед війною, забрудненням природи та зміною клімату, зростанням бідності в суспільстві, припливом іммігрантів та біженців, а також соціальною несправедливістю. Молодь з Києва, разом з однолітками

Графік 6.9. Чи ви колись відчували дискримінацію за якоюсь з наступних ознак?

з центральної та південної частин України, зазвичай демонструє більшу стурбованість щодо корупції, тоді як українці зі Східних та Західних регіонів висловлюють менше побоювань щодо корупції, ніж мешканці всіх інших частин України.

Юлія, 25 років, Одеса:
«Найбільша [проблема] – це уряд, керівництво країни. Забгато там хабарів, відмивання грошей, і нічого не робиться для країни».

Респондентам було запропоновано відповісти на питання про досвід дискримінації на підставі таких причин: стать, економічний статус, вік, релігія, етнічне походження, рівень освіти, суспільна діяльність, політичні переконання,

регіональне походження, сексуальна орієнтація та мова спілкування.

Відповідно до результатів, більшість української молоді не відчувала дискримінації на підставі будь-якого серед запропонованих параметрів. Вісім (або більше) з десяти респондентів ніколи не були дискриміновані на підставі сексуальної орієнтації (95%), регіонального походження (94%), мови (93%), етнічного походження (93%), релігії (93%), суспільної діяльності (92%), політичних переконань (90%), статі (90%), рівня освіти (87%), віку (85%) або економічного статусу (80%). Серед тих, хто заявив про дискримінацію на підставі статі, жінок було більше, ніж чоловіків. Проте, гендерна різниця не спостерігається у випадку інших підстав для дискримінації.

Слід зауважити, що більше молодих людей можуть відчувати дискримінацію на підставі економічного статусу (18%) або віку (15%), ніж з інших причин. Як і очікувалося, більше молодих людей, ніж старших, відчувають дискримінацію за віком. Близько однієї десятої молодих українців (11%) часто або іноді були дискриміновані за рівнем освіти, а 8% – на підставі політичних переконань. Серед тих, кого дискримінували через мову спілкування, російськомовних було більше (22%), ніж україномовних (11%).

Порівняння різних частин України продемонструвало певні відмінності. Молоді люди з півночі України вважають себе найменш дискримінованими з будь-яких причин, порівняно з усіма іншими регіонами. Слід зазначити, що молоді люди з Києва мають більше шансів бути дискримінованими на підставі статі, віку, економічного статусу та мови спілкування, ніж однолітки з будь-якого іншого регіону України. Економічний статус був підставою для

дискримінації кожної п'ятої молодої людини в західних (21%) та південних (23%) регіонах. Також більше респондентів з Києва та Східної України стверджують про поодинокі або досить часті випадки дискримінації за рівнем освіти, порівняно з іншими регіонами.

ПРОГНОЗ ДЛЯ УКРАЇНИ

Більше половини української молоді висловлює оптимізм щодо майбутнього країни, а 58% вважають, що майбутнє українського суспільства в цілому виглядає краще, ніж поточна ситуація. Разом з тим, кожен п'ятий молодий українець (20%) вважає, що ситуація залишиться незмінною, тоді як 5% респондентів очікують погіршення. Попри відсутність відмінностей у різних гендерних та вікових групах, географічний чинник визначає певні розбіжності. Так, Північна Україна залишається найбільш оптимістичною: 76% молоді

Графік 6.10. Яким ви бачите своє майбутнє та майбутнє суспільства в Україні загалом?

очікують поліпшення і лише 1% – погіршення. З іншого боку, українська молодь зі Сходу та Півдня є найбільш песимістичною: у Східному регіоні лише 30% очікують поліпшення, а 45% очікують або погіршення, або збереження статус-кво, тоді як на Півдні 46% очікують поліпшення, а 31% обирають песимістичні варіанти.

Очікування щодо поліпшення економіки є нижчими, ніж рівень загального оптимізму. 37% респондентів очікують, що економічна ситуація в Україні поліпшиться у найближчі 10 років, тоді як кожен десятий респондент (9%) очікує погіршення. Слід відзначити, що стать та вік респондента не мають суттєвого впливу на думки з цього приводу. Якщо інші регіони більшою чи меншою мірою поділяють цю думку, Київ залишається відносно найбільш оптимістичним: майже половина молоді (48%) очікує поліпшення, і лише 7% очікують погіршення економічної ситуації. Східна частина України є найменш оптимі-

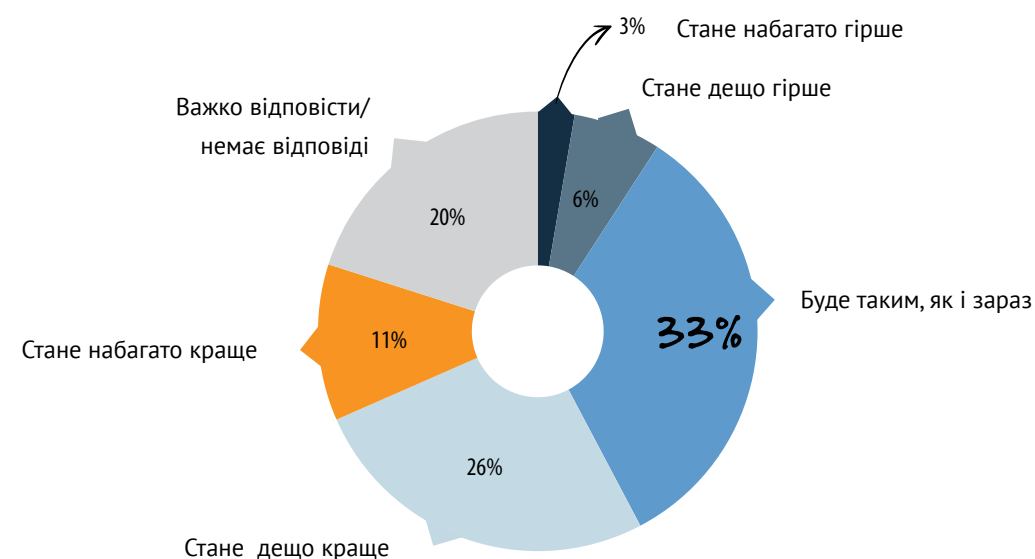
стичною: кожен четвертий молодий українець (25%) очікує поліпшення економічної ситуації, а 16% очікують погіршення.

ЕМІГРАЦІЯ

Окрім питань щодо можливих мотиваційних чинників для еміграції, українській молоді також ставили питання безпосередньо про досвід перебування за кордоном та наміри щодо майбутньої міграції.

Закордонні подорожі не є дуже популярними серед української молоді. Більшість молодих людей з України (76%) стверджує, що ніколи не виїжджають за кордон. Лише близько 21% молоді будь-коли були за кордоном, часто і дуже часто – тільки 3%. Ці показники істотно не відрізняються залежно від статі або віку респондентів, але у географічному контексті виявляється, що порівняно з іншими регіонами,

Графік 6.11. Оцініть, як буде змінюватися економічне становище людей в Україні протягом наступних 10 років?

молодь з Києва та Західної України найчастіше подорожує, а найменше подорожують молоді люди з півночі України.

Абсолютна більшість української молоді (93%) ніколи не виїжджала з України на термін більше шести місяців. Ті, хто залишався за кордоном на такий або більший термін, складають лише 5% від загальної кількості молоді України.

Також більшість української молоді (72%) стверджує, що не має бажання переїхати до іншої країни та залишити Україну на термін більше шести місяців. Водночас, кожен п'ятий молодий українець (25%) демонструє бажання (від слабкого до дуже сильного) емігрувати. Чоловіки є трохи більш схильними до еміграції, ніж жінки, а молодші вікові групи українців виявляють більше бажання виїхати з України, ніж відносно старші групи. Також варто зазначити, що частка тих, хто бажає емігрувати, є найвищою в Києві та найнижчою в Центральних, Південних та Східних регіонах України.

Більшість молодих людей, які припускають, що можуть полишити Україну, збираються зробити це впродовж найближчих 2-5 років.

Кожен п'ятий молодий українець, який розглядає можливість переїзду за кордон (близько 5% від загальної вибірки), планує залишитися там на все життя. Також близько одного з п'яти українців (19%) планує залишатися за кордоном упродовж від одного до п'яти років, а близько 15% бажають залишитися там на термін більше 5 років.

Модератор, Одеса:
«Хто б хотів виїхати на ПМЖ?»

Володимир, 23 роки:
«Так. Більше цікавить навчання або можливість попрацювати, досвід».

Модератор:
«Тобто не постійне проживання. А як щодо постійного проживання?»

Максим, 25 років:
«Я б поїхав».

Валентина, 29 років:
«Я б з усією родиною, всіх родичів забрала б та поїхала».

Олександр, 29 років:
«Так ось я щороку оформляю. Там є лотерея – американська грін-карта. З надією».

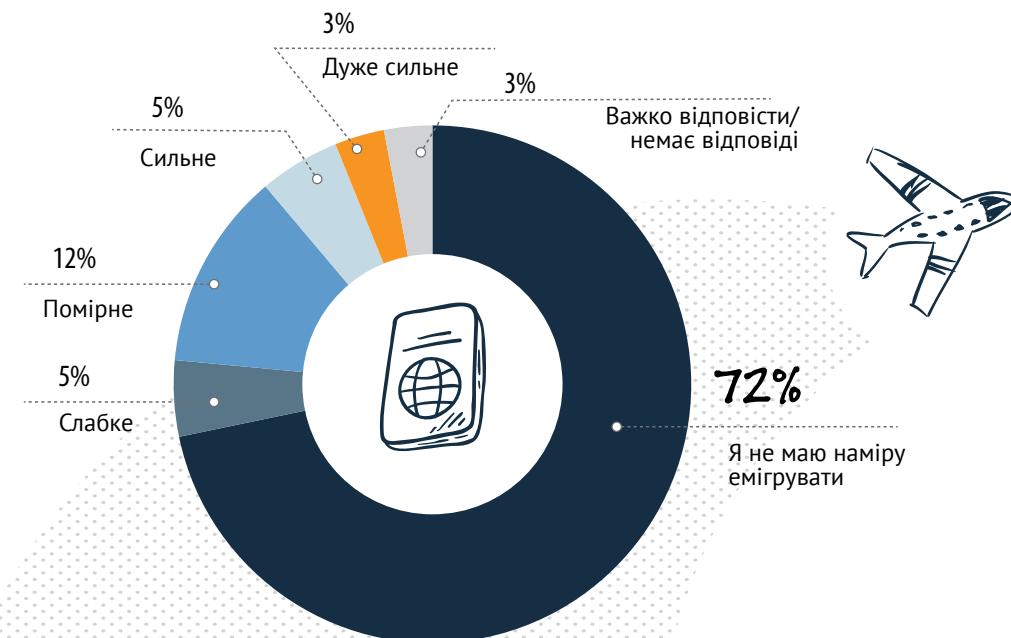
Модератор:
«Сергій?»

Сергій, 18 років:
«Я б поїхав попрацювати, але на постійне проживання не поїхав би туди. Я люблю свою країну, якою би вона не була».

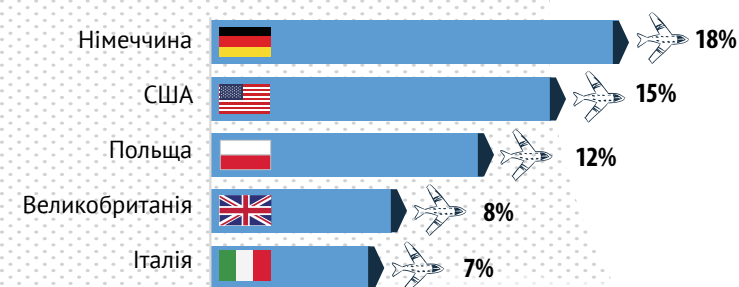
Третина тих молодих людей, які бажають емігрувати, зробили деякі конкретні кроки для того, щоб виїхати з України. Найчастіше вони спілкуються з друзями та родичами, які допомагають переїхати за кордон, або звертаються до потенційних роботодавців, університетів та шкіл. Однак більшість тих, хто бажає емігрувати (60%), досі не зробили нічого для досягнення цієї мети.

Щодо причин еміграції, головними чинниками є підвищення рівня життя (26%) та вища заробітна плата (22%). Хоча в цьому питанні гендерні відмінності не спостерігаються, наймолодша група українців (14-17 років)

Графік 6.12. Наскільки сильним є ваше бажання переїхати до іншої країни на час понад шість місяців (емігрувати)?

Графік 6.13. Куди б ви хотіли переїхати?

прагне до еміграції в навчальних цілях частіше, ніж інші вікові групи. Фактори рівня життя та вищої заробітної плати є основними мотиваторами для еміграції в усіх регіонах України.

Найпопулярнішими напрямками для тих, хто бажає переїхати до іншої країни, є Німеччина (18%), США (15%) та Польща (12%).

Українську молодь також запитали про рівень знань про бажані країни призначення. Серед основних факторів респонденти назвали культурні норми та цінності (38%), а також можливість для працевлаштування (27%) у новій країні перебування. Молодь найменше усвідомлює можливості у сфері охорони здоров'я та добробуту: 45% української молоді нічого не знають про ці чинники.

Результати доводять, що більше половини респондентів (57%), які бажають емігрувати, мають принаймні базові навички спілкування офіційною мовою бажаної країни перебування. 17% з них опанували нову мову на високому або дуже високому рівні.

61% респондентів, які не розмовляють мовою бажаної країни перебування, готові вивчати її.

Більшість молодих людей (67%), які бажають емігрувати, не мають запрошень чи підтримки з боку особистих знайомих з бажаної країни перебування. Водночас, кожен п'ятий з них (19%) має таку контактну особу. Крім того, молоді люди з Києва та Західної України знають більше резидентів бажаних країн перебування, порівняно з іншими регіонами України.

Молоді люди з України вважають, що найбільше сприятимуть розвитку та процвітанню нової країни перебування через високу продуктивність праці (75%), а також специфічні знання та навички (69%). Найменш прийнятним внеском у добробут нової країни вважають роботу, небажану серед місцевого населення. Проте, половина респондентів все ж вважає, що останнє також є гідним внеском.

Висновок

Дослідження міграційних настроїв української молоді виявило неоднозначні результати. З одного боку, більшість української молоді задоволена життям взагалі (83%) та освітою (72%), також більше половини молодих українців (56%) задоволені своєю роботою, тоді як тільки 5% — не задоволені.

З іншого боку, дослідження виявило виразні тенденції щодо незадоволеності молоді своїм фінансовим становищем. Кожен третій молодий українець вважає, що має менше грошей, ніж однолітки, і тільки 13% молодих українців зазначили, що можуть дозволити собі купівлю дорогих речей. Ситуація погіршується тим, що корупція є одним з найважливіших джерел побоювань серед молодого населення, разом з війною в регіоні, та може розглядатися як каталізатор проблем не лише у контексті безпеки, але і з погляду фінансів. Хоча досить висока частка молодого населення (71%) очікує на поліпшення особистого майбутнього у найближчі 10 років, лише 56% респондентів очікують поліпшення в українському суспільстві, і навіть менше — 37% — сподіваються на покращення фінансової ситуації у країні.

У підсумку, майже три чверті молодих українців не мають наміру виїхати з країни, але 25% — мають такий намір, слабший чи сильніший. Основні мотиватори для еміграції мають фінансове підґрунтя, адже респонденти стверджують, що переїдуть до іншої країни насамперед заради підвищення рівня життя та зарплати. Як не парадоксально, респонденти з Києва належать до групи, яка найбільше задоволена життям та є найбільш оптимістичною щодо майбутнього, але все одно демонструє найсильніший намір емігрувати; можна припустити, що кияни мають більше таких можливостей, а тому є більш мотивованими. Ці результати свідчать про наміри принаймні частини молоді шукати кращого життя за кордоном, тимчасово чи назавжди, якщо в Україні не буде створено умов для працевлаштування, самореалізації та гідного заробітку — саме це, на думку учасників фокус-груп, має забезпечувати «хороша країна для проживання».

Шлюб, діти, сімейні плани

Вступ

Уже десяток років частина дослідників та медіа говорять про кризу сім'ї в Україні, покликаючись на зменшення показників народжуваності, значну кількість розлучень, народження дітей поза шлюбом, популярність цивільних шлюбів. Насправді, оцінка й пояснення цих тенденцій значною мірою залежить від світоглядних орієнтацій дослідника, його ставлення до сучасної трансформації західної цивілізації. Під впливом таких новітніх тенденцій розвитку суспільства як плюралізація, індивідуалізація, емансипація відбувається переосмислення шлюбу, сім'ї, ролі та функцій жінки та чоловіка⁷¹. Більшість західних науковців, будучи прихильниками «постмодерної демографії», вважають, що зміни у шлюбно-сімейній сфері є закономірним результатом сучасного демографічного розвитку, а тому не варто драматизувати з цього приводу⁷². Однак їхні опоненти з табору послідовників фамілізму, які обстоюють примат сімейних інтересів над індивідуальними, оцінюють ці процеси як глобальну кризу інституту сім'ї, що загрожує нормальному функціонуванню суспільства⁷³. В Україні, де з проголошення незалежності фіксують скорочення чисельності

⁷¹ Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. — Київ, 2009. — С. 10. http://www.unjpra.org.ua/files/articles/1/75/Family-ukr-WEB_copy.pdf

⁷² Алексєєнко Т. Ф. Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2016. - Вип. 20(1). - С.29 http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%281%29_5

⁷³ Борщ К.К. Трансформація статусно-рольових характеристик сучасної сім'ї в Україні. Наукові праці. Соціологія. Випуск 189. Том 201. <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/201-189-15.pdf>

населення, загалом домінують погляди консервативного табору, а тому нові форми шлюбного партнерства найчастіше трактуються в негативному світі.

Україна має досить високий показник рівня шлюбності, паралельно будучи одним із лідерів за кількістю розлучень у Європі (більше лише у Росії та Білорусі). Як зазначають соціологи, стійка тенденція до збільшення кількості розлучень простежується вже протягом кількох десятиріч. За даними Інституту демографії і соціальних досліджень, 50-60% усіх розлучень припадають на молоді сім'ї, які часто приймають це рішення вже у перші 1,5 роки шлюбного життя⁷⁴. У 2016 році було зареєстровано 229 453 шлюбів, а 129 997 сімейних пар оформили розлучення⁷⁵. І якщо, згідно зі статистикою, чоловіки найчастіше вступають у шлюб у віці 25-29 років, а жінки — у 20-24 роки, то пік розлучень припадає на 30-34 роки. Серед основних причин розлучень називають відчуження (зради), зловживання алкоголем, матеріальні труднощі⁷⁶, а також невинуватити завищені очікування партнерів. Найтяжчим наслідком розлучень серед молодих пар є те, що дедалі більше дітей виховуються у неповних сім'ях. Згідно зі статистикою, таких майже 1,5 мільйона⁷⁷, що складає близько 20% від загальної кількості дітей.

Згідно зі статистикою, найчастіше українські жінки народжують у віці з 25 до 29 років.

Найвищі показники кількості немовлят на 1000 осіб зафіксовано у Волинській, Закарпатській, Рівненській областях та в Києві (12,5 і більше). Хоча в Україні справді помітне зростання позашлюбної народжуваності, переважна більшість дітей народжуються у шлюбі. У 2016 році народилося 397 037⁷⁸ немовлят, 80% з них з'явилися у батьків, які зареєстрували свої відносини⁷⁹. Для порівняння, у Данії, Естонії, Латвії, Норвегії, Франції, Швеції понад 40% дітей народжуються поза шлюбом⁸⁰. Найвищий показник народження дітей у незареєстрованому шлюбі — у Дніпропетровській, Одеській, Донецькій, Харківській областях та в Києві, тобто найбільш урбанізованих регіонах. Натомість найнижчі показники — на Заході, а саме: Тернопільській, Волинській, Рівненській та Чернівецькій областях. Значна кількість позашлюбних дітей припадає на дівчат, які народжують у віці 15-19 років, тому можна припустити, що народження дитини поза шлюбом часто є вимушеним кроком, а не свідомим вибором молодої пари.

Зменшення кількості дітей в українських сім'ях пояснюють як матеріальними труднощами, так і конкуренцією пріоритетів, коли батьки віддають перевагу особистим інтересам, зокрема кар'єрі. У 2009 році Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України провів опитування, щоб з'ясувати, наскільки покращення матеріального становища сприяло б реалізації дитородних орієнтацій українців. Виявилося, що якби респонденти мали можливість витратити більше коштів, то лише 8% використали б їх для народження дитини. Решта витратила б ці

кошти на примноження власного добробуту та саморозвиток⁸¹. Єдиний матеріальний фактор, який має значення, — це наявність окремого житла.

Українська молодь стає дедалі вільнішою у виборі стилю життя, форми сімейних відносин, сценарію розвитку власної сім'ї. Подібна плюралізація дає можливість обрати ту модель життя, яка найкраще пристосована до особистих інтересів та прагнень. Наприклад, проживання разом, без офіційного оформлення відносин, може бути позитивним явищем, однак тільки якщо це обопільне добровільне рішення. Згідно з попередніми дослідженнями, серед тих, хто живе у цивільному шлюбі, кожен п'ятий стверджує, що шлюб не бажає реєструвати партнер (зокрема, 17% чоловіків і 25% жінок), а ще 7% вказали, що зареєструвати шлюб неможливо, переважно через матеріальні причини⁸².

Ключові висновки:

- Українська молодь віддає перевагу офіційному оформленню відносин, а шлюби після 30 років, особливо для жінок, сприймають як аномалію. Найоптимальнішим віком для одруження і народження дітей вважають 25 років. Абсолютна більшість (86%) бачить своє майбутнє «у шлюбі з дітьми».
- У цивільному шлюбі живуть не більше 7% молоді, при цьому відверто віддають перевагу такому шлюбу над офіційним тільки 2% опитаних. Хоча значна кількість молодих

людей позитивно ставиться до цивільних шлюбів (спільне проживання без реєстрації відносин), для більшості це є своєрідним випробувальним етапом перед офіційним укладенням шлюбу, аніж ціллю.

- У східних та південних областях, а також у Києві молодь помітно менше задоволена своїм сімейним життям, при цьому найнижчий показник на Сході — 51%. При цьому, лише мізерна кількість опитаних (від 1-3%) відверто визнала наявність проблем.
- Найважливішими у виборі чоловіка/дружини, на думку молоді, є спільність інтересів (84%) та особистість (79%). Такий підхід загалом підтримують представники всіх вікових груп, як чоловіки, так і жінки.
- Опитування засвідчило, що сучасна молодь виросла в атмосфері батьківського піклування та уваги, при цьому фізичні покарання були рідкістю, як і надмірне потурання дитячим бажанням. Фізичну силу як покарання за непослух часто застосовували лише щодо 5% опитаних, ще щодо 10% — час від часу.
- Переважна більшість опитаних описало свої відносини з батьками як хороші та нормальні. Відсоток молоді з неблагополучних родин, де часто сваряться або є дуже конфліктні стосунки, загалом по Україні не перевищує 5% (принаймні стільки зізналися у наявності серйозних проблем).⁸³

- Батьки зберігають суттєвий вплив на прийняття важливих рішень молоддю (77%). Разом з тим, для більшості респонденток

⁷⁴ Алексєєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання: дис. доктора пед. наук. - Київ, 2017. — С.30. ipiv.org.ua/uploads/dis/Alexsieienko_dis.pdf

⁷⁵ Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень «Природний рух населення за 2016 рік».

⁷⁶ Алексєєнко Т. Ф., Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2016. - Вип. 20(1). - С.29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%281%29_5

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень «Природний рух населення за 2016 рік».

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Слюсар Л.І. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація? // Демографія та соціальна економіка — 2007. — № 1. — С.30. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11686/03-Slusar.pdf?sequence=1>

⁸¹ Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. — Київ, 2009. — С. 211. http://www.unfra.org.ua/files/articles/1/75/Family-ukr-WEB_copy.pdf

⁸² Дослідження було проведено GfK Ukraine у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки ООН в Україні. https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf

⁸³ Варто зауважити, що відповіді респондентів може також бути способом психологічного самозахисту, небажанням визнавати наявність проблем.

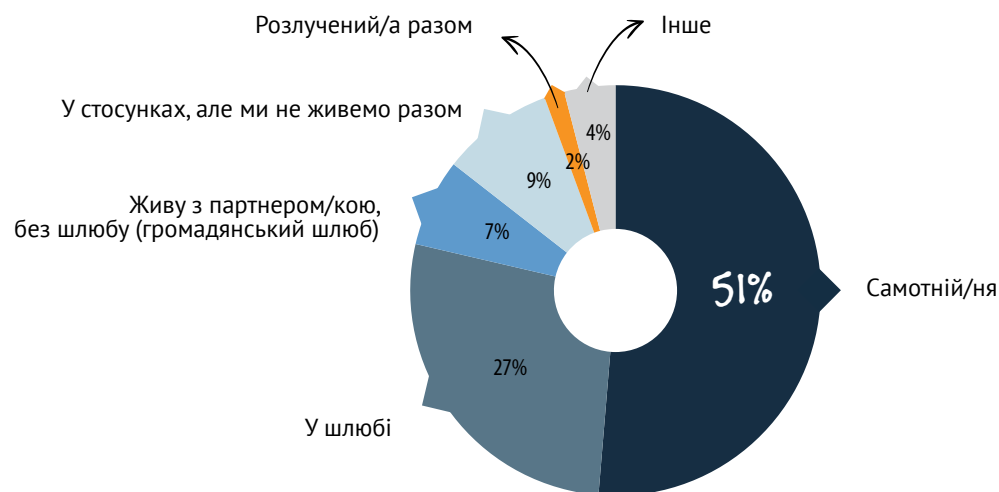
вирішальне значення має думка саме матері: 51% обрали матір і лише 25% – батька. Серед чоловіків-респондентів обоє батьків отримали по 40%.

- Навіть у дорослому віці неодружена українська молодь загалом продовжує жити з батьками, при чому більшість пояснює це зручністю, а не матеріальними причинами. Основною причиною відділення від батьків є створення власної сім'ї.
- Більшість молодих людей планує наслідувати батьків у вихованні вже своїх дітей: 22% планує виховувати так само, а 45% – майже так само. Лише кожен п'ятий хоче виховувати по-іншому.

СІМЕЙНИЙ СТАН

З числа опитаних майже третина (27%) перебуває в офіційному шлюбі, а ще 7% живуть у цивільному шлюбі. Половина опитаних (51%)

Графік 6.1. Який ваш сімейний стан зараз?

визначили свій сімейний стан як «самотня/самотній». Лише кожен десятий (9%) заявив, що має стосунки, але не живе з партнером/партнеркою. Подібний розподіл вказує на те, що молоді люди шукають серйозних стосунків і віддають перевагу офіційному оформленню відносин. Найнижчий показник цивільних шлюбів передбачувано зафіксовано в західних та північних областях – всього 4% та 5% відповідно. Вдвічі вищі показники на Сході (11%), Півдні (10%) та в Києві (9%). Але якщо на Півдні також високий показник тих, хто офіційно оформив свої відносини (29%, більше лише на Заході 33%), то на Сході лише кожен п'ятий перебуває у шлюбі (20%). Найбільша кількість самотніх у Києві – 57%.

Найпопулярніший вік для шлюбу – 25-29 років: у цій віковій групі половина респондентів перебувають у шлюбі (51%). При цьому, гендерний розподіл між одруженими та самотніми свідчить про те, що дівчата раніше вступають у шлюб. Серед опитаних чоловіків суттєво вищий показник тих, хто залишається самотнім (58%, у дівчат – 44%), а одружених лише 21%. На момент опитування лише кожен п'ятий (19%) мав дитину і 5% – двох.

Переважна більшість опитаних (68%) задоволена своїм сімейним життям, зокрема 39% – дуже задоволені. Кожен десятий (11%) обрав відповідь «і задоволений/-а, і ні», а 18% не дали жодної відповіді. І хоча різниця лише у кілька відсотків, найвищий рівень задоволеності сімейним життям зафіксовано у найстаршій віковій групі 25-29 років (70%). Як вже згадувалося, саме у цьому віці українська молодь найчастіше вступає у шлюб та заводить дітей, вважаючи його найкращим для початку сімейного життя.

Однак, якщо у віковому розрізі різниця незначна, то у регіональному – ситуація дещо інша. Найвища кількість задоволених своїх сімейним життям на Заході (77%, з яких 46% – дуже задоволені), тут же найменша кількість тих, хто не відповів на це питання, – лише 7%. Для порівняння: на Сході та Півдні таких понад чверть. У східних та південних областях, а також у Києві молодь помітно менш задоволена своїм сімейним життям, при цьому найнижчий показник на Сході – 51%. У Києві задоволених – 65%, а на Півдні – 61%. При цьому, лише мізерна кількість опитаних (3%) відверто визнали наявність серйозних проблем. Опитування охоплювало молодь до 29 років, а згідно з офіційною статистикою пік розлучень припадає на 30-35 років.

Учасники фокус-груп розповіли, що познайомилися зі своїм партнером/партнеркою через спільних друзів, соціальні мережі, подорожі. Після певного періоду побачень відносини поступово переростають у серйозні стосунки. Рішення жити разом часто базувалося на бажанні налагодити свій побут, після закінчення навчання. Своєю чергою тривале проживання разом є поштовхом до думок, що настав час офіційно оформити стосунки.

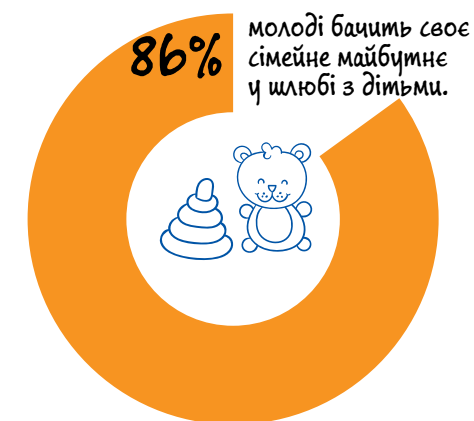

Валентина, 29 років, Одеса:
«Коли було студентське життя, таке бурхливе, я жила в гуртожитку хотілося сімейного затишку і якось так поступово вони (стосунки) переросли у шлюб. Найбільше хотілося сім'ї, а не цих гуртожитків».

Елементами щасливого шлюбу, за словами учасників фокус-груп, є взаєморозуміння, спільні інтереси, взаємна підтримка, піклування один про одного, кохання.

СІМЕЙНІ ПЛАНИ

Українська молодь майже однакова в тому, як вона бачить своє сімейне майбутнє – 86% респондентів обрали опцію «у шлюбі з дітьми». При цьому важливі обидва компоненти: і офіційний шлюб, і діти. Опції «у шлюбі, але без дітей», «у цивільному шлюбі з/без дітей» мають мізерну підтримку в 3%. На тлі решти України виділяється Київ, адже тут 6% готові до шлюбу без дітей. У столиці зафіксовано найвищий відсоток тих, кому було важко відповісти на це питання – 14% (на решті території цей показник не перевищував 6%). Більшість серед невизначених складають чоловіки, жінки більш

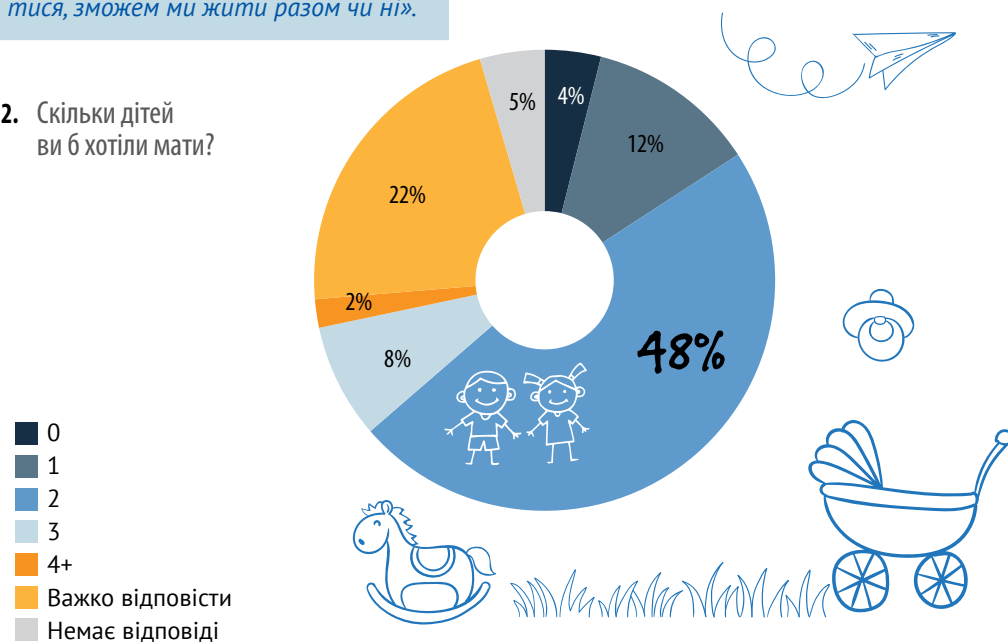

однозначні щодо свого сімейного майбутнього (90% проти 82% у чоловіків).

Фокус-групи в Одесі та Чернігові продемонстрували різне розуміння та ставлення до цивільного шлюбу серед молоді. Якщо одеські учасники говорили про тривале спільне проживання разом як тестовий період перед шлюбом, то їхні однолітки з Чернігова – як про альтернативу офіційному шлюбу. Відповідно, різниця у трактуванні вплинула на їхнє ставлення. У Чернігові учасниці наголошували, що у цивільному шлюбі немає відчуття надійності, лише реєстрація шлюбу гарантує певні обов'язки і відповідальність партнерів щодо одне одного. При цьому основна роль у стосунках належить чоловіку як ініціатору шлюбу.

Анна, 22 роки, Одеса:
«Перед таким серйозним кроком як реєстрація [стосунків – прим. ред.], є можливість пожити разом, дізнатися більше про один одного. Подивитися, зможемо ми жити разом чи ні».

Графік 6.2. Скільки дітей ви б хотіли мати?

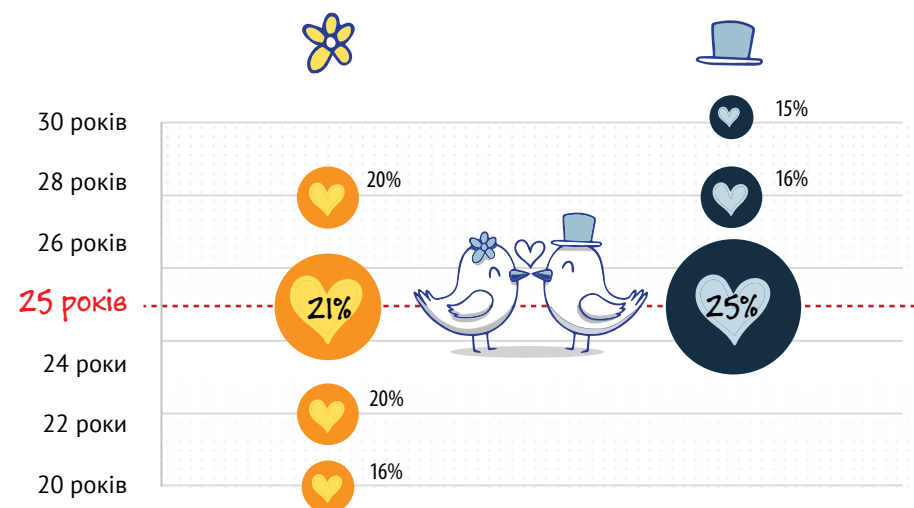

Оксана, 29 років, Чернігів:
«В офіційному шлюбі, звичайно, надійніше. І взагалі все зовсім по-іншому, якщо живем у цивільному шлюбі. Кожний якийсь сам по собі. А якщо офіційний шлюб, то є якісь спільні цілі, обговорюєш щось».

Окрім бажання перевірити міцність стосунків, іншою причиною зволікання з реєстрацією шлюбу є відсутність грошей.

Сім'я з двома дітьми залишається найбажанішим варіантом. Майже половина респондентів (48%) заявили, що планують або хотіли б мати двох дітей. Серед жінок цей відсоток дещо вищий, ніж у чоловіків (51% проти 45%), і серед них менше невизначених. 12% хотіли б мати лише одну дитину, а 8% – трьох. Доволі однотайні у своїх планах мешканці північних областей, де 70% планують мати саме двох дітей.

Графік 6.3. Який найкращий шлюбний вік для жінки/для чоловіка?

Найліпшим віком для одруження і для жінок, і для чоловіків респонденти назвали 25 років. Цей вік для жінок обрали 21% опитаних, а для чоловіків – 25%. Однак на цьому схожість закінчується, оскільки 72% респондентів назвали найкращий шлюбний вік для жінок до 25 років включно і лише 8% назвали старший вік, а для чоловіків ці показники становлять відповідно 41% і 40%. На загальному тлі дещо вирізняються показники північних областей: тут найчастіше обирали 20 років для жінок (34%) і 25 років для чоловіків (38%). Слід зазначити, що суттєвої різниці між відповідями чоловіків та жінок в оцінці найкращого шлюбного віку для чоловіків немає, тоді як в оцінці найкращого шлюбного віку для жінок жінки частіше називали вік у 25 років, а чоловіки частіше не могли дати відповідь на це питання. Суттєва кількість респондентів (близько 20%) не змогла визначитися.

Найважливішими у виборі чоловіка/дружини, на думку молоді, є спільність інтересів та особистість. Перше є дуже важливим для половини опитаних (52%), а для третини (32%) – просто важливим. Особисті якості є важливими для 79%, з яких для 43% – дуже важливими. Такий підхід загалом підтримують представники всіх вікових груп як серед чоловіків, так і серед жінок. У регіональному розрізі на важливості цих факторів особливо наголошували в Києві та в південних областях. Зовсім або швидше неважлива наявність спільних інтересів та особистість лише для 4-5%. Третім за популярністю фактором стала зовнішність: для 45% вона є важливою, однак лише для 29% – дуже важливою. Лише 7% заявили, що їх не хвилює привабливість партнера/партнерки.

Графік 6.4. Наскільки важливими є наступні фактори у виборі чоловіка/дружини

Майже однакову підтримку отримали такі фактори, як схвалення родини (для 55% це важливо і дуже важливо), рівень освіти (для 54% — важливо і дуже важливо), економічне становище (для 53% — важливо і дуже важливо). Слід наголосити, що більшість респондентів зазначала важливість, однак не визначальність, цих факторів. Окрім того, для жінок ці фактори важливіші, ніж для чоловіків; особливо це стосується економічного становища (60% проти 46%). Жіноча частина фокус-групи серед якостей, на

які слід зважати при виборі партнера, називала «мужність», «самодостатність», тобто здатність забезпечувати себе в матеріальному плані, та наявність певних життєвих цілей, планів. Економічному фактору дещо більше уваги приділяють представники старшої вікової групи (25-29 років) (55%) та мешканці Півдня (65%). Для порівняння: лише 46% респондентів на Заході й 45% опитаних на Сході вважають це суттєвим фактором у виборі партнера/

партнерки. Наявність схвалення родини найменш важливе для Києва (22% вважають цей фактор неважливим і зовсім неважливим) і Сходу (24%). Рівень освіти найбільше цінують у столиці, тут цей фактор є дуже важливим для 39% опитаних.

Менше уваги молодь приділяє таким факторам, як національність та релігія. Лише 38% вважають, що національність має значення у виборі чоловіка/дружини, водночас для 31% вона є неважливою. Майже стільки ж (29%) обрали варіант «і важлива, і ні». На загальному тлі вирізняється Північ, адже тут 45% вважають, що національність не варто ігнорувати. Схожими є результати й щодо релігійних поглядів. Кількість опитаних, для яких релігія майбутнього чоловіка чи дружини є важливою, дорівнює кількості тих, кого це не хвилює, і складає 36%. Водночас зовсім не зважають на релігійні погляди лише 22%, найчастіше цю відповідь обирали респонденти з Києва та Сходу: тут кожен четвертий пристав на опцію «і важлива, і ні». Найсерйозніше до питання релігії ставляться респонденти з північних областей: для 52% цей фактор є суттєвим. У західних областях такої думки дотримується лише 41%.

Неоднозначність позицій може свідчити, що ставлення залежатиме від конкретної національності та релігії. В одній з регіональних фокус-груп лише кілька осіб заявили, що хотіли б, аби дружина/чоловік був такої ж національності, як вони. В іншій учасники спершу майже одноставно заявили, що для них національність не відіграє принципової ролі. Однак в обох містах, після додаткових питань від модератора, стало зрозуміло, що низка національностей викликають у опитуваних сильну негативну реакцію: йдеться про представників кавказьких країн, Індії, Африки. При цьому лише інколи ці негативні почуття базувалися на досвіді

особистих контактів. В одеській фокус-групі найнегативніші почуття викликають представники турецької національності; своє негативне ставлення опитані пояснили формулою «так себе подали».

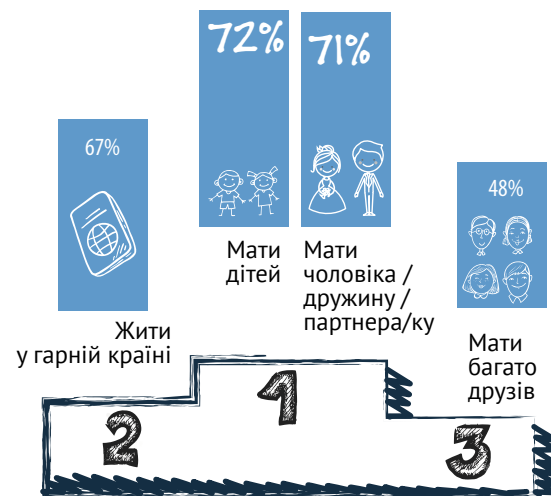
Найменше у виборі партнера/партнерки українська молодь звертає увагу на незайманість. Це важливо і дуже важливо для 28% (29% серед чоловіків та 26% серед жінок), а от неважливо — для 39% (36% серед чоловіків та 43% серед жінок). Ще 7% не змогли визначитися. Якщо поглянути на дані по регіонах, то виділяється Схід, де понад половина респондентів (53%) вважають дошлюбну цноту неважливою, водночас на Заході таких лише 33%, а у Центрі — 35%.

Для переважної більшості респондентів (72%) наявність дітей є дуже важливою, а ще для майже 20% — важливою. Серед жінок відсоток тих, хто не бачить свого майбутнього без дітей вищий, ніж у чоловіків, водночас наявність дітей і чоловіка є для них однаково дуже важливим. Так, 94% респонденток заявили, що для щасливого життя для них «дуже важливі/важливі» діти, і стільки ж — що важливо мати чоловіка. Серед чоловіків-респондентів ці показники становлять 87% і 88% відповідно. Усвідомлення важливості дітей та шлюбу для щасливого життя зростає паралельно з віком респондентів.

СТОСУНКИ З БАТЬКАМИ ТА ЖИТЛОВЕ ПИТАННЯ

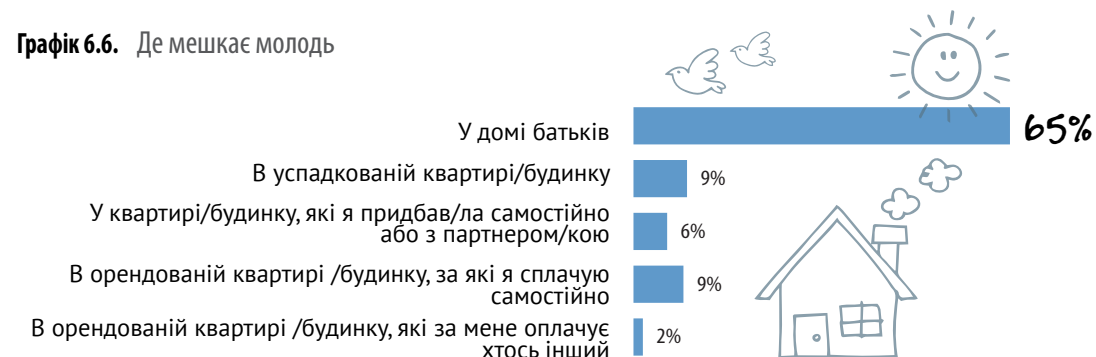
У 86% опитаних обоє батьків живі. У майже кожного десятого (9%) немає в живих батька, 1% — матері, і ще 1% втратив обох батьків. Батьки зберігають суттєвий вплив на прийняття важливих рішень молоддю (77%). Водночас для більшості респонденток вирішальне значення має думка саме матері: 51% обрали матір і лише 25% — батька. Серед чоловіків-респондентів обоє

Графік 6.5. Наскільки важливими для щасливого життя є такі речі?
(відсоток відповідей «дуже важливо»)

батьків отримали по 40%. Ключове значення для 22% жінок та 18% чоловіків має думка чоловіка та дружини відповідно. З віком вплив батьків зменшується, однак все одно залишається суттєвим. Для понад половини респондентів (56%) у віці від 25 до 29 років батьки є тими, хто має найбільший вплив на прийняття важливих рішень. Лише 24% чоловіків та 17% жінок заявили, що приймають важливі рішення винятково на власний розсуд. Найсамостійніша молодь мешкає у південних областях: тут кожен четвертий (26%) заявив, що вирішує самостійно. А ось у Києві таких лише 17%, найменше — на Півночі (14%), водночас тут кожен третій прислуховується до чоловіка/дружини.

Графік 6.6. Де мешкає молодь

Щоправда, відповідаючи на запитання про вплив батьків на рішення, що стосуються їхнього подальшого життя, молоді люди найчастіше обирали або опцію «мої батьки і я приймаємо рішення разом» (45%), або «я вирішую це самостійно» (43%). Серед підлітків до 18 років 18% зізналися, що не впливають на рішення щодо свого життя, батьки вирішують самі. Однак абсолютна більшість (64%) підлітків заявила, що рішення приймають разом з батьками.

Важливу роль у цьому контексті відіграє житлове питання, а саме з ким і де проживають молоді люди. Згідно з опитуванням, у домі батьків живуть 67% молодих людей у віці від 21 до 24 років, та 46% у віці з 25 до 29 років. Для частини молодих людей цих двох вікових груп батьки придбали квартиру/будинку — 7% та 16% відповідно. І лише 12% тих, кому за двадцять п'ять, живуть у квартирі, яку купили самостійно або з партнером, а ще 16% — в успадкованому домі/квартирі. Орендують квартиру/будинку за власні кошти 12% респондентів у віці від 20 років і старших. Найвищий відсоток тих, хто проживає з батьками, спостерігаємо на Заході — 77%, а найнижчий — 57% — на Півдні (тут молодь частіше, ніж в інших регіонах, може дозволити собі орендувати квартиру/дім за власний кошт).

Також респондентів попросили назвати кількість осіб, які проживають з ними. Кожен третій сказав, що окрім нього в домогосподарстві

живе ще дві людини; 27% живуть учотирьох, і по 11% отримали опції «вдвох» та «вп'ятьох». Самостійно живуть лише 5%, найбільше таких опитаних у Києві, на Півдні та Сході (по 7%). Найчастіше молоді люди живуть з матір'ю: 65% опитаних назвали матір серед осіб, з якими вони проживають, батька назвало дещо менше осіб — 54%, а 32% назвали партнера/партнерку або чоловіка/дружину, 32% — брата/сестру. Кожен десятий (11%) живе з бабусяю/дідусем. Варто зауважити, що відсоток молодих людей, які проживають разом зі своїми бабусяю/дідусем, у західних областях вдвічі вищий ніж в інших регіонах і складає 20%.

Ми також спробували дізнатися, наскільки добровільним чи вимушеним є рішення молодих людей жити разом з батьками. Кожен четвертий (24%) зізнався, що хотів би жити самостійно, але на це бракує грошей. Однак 68% — рівна кількість серед чоловіків і жінок — заявили, що це найпростіший та найкомфортніший варіант. Серед респондентів у віці від 20 років і старших так вважає більше половини: 66% у віці 21-24

років, та 53% — у віці 25-29 років. Лише для 26% та 38% у цих вікових групах відповідно рішення жити з батьками зумовлене браком коштів. Найвищий показник тих, хто хотів би жити самостійно, але не може — на Сході (38%).

Відсутність серйозних розбіжностей, схоже, є одним з факторів, чому українська молодь загалом готова продовжувати жити з батьками. Так, 48% опитаних описали свої стосунки з батьками як дуже добрі. Ще 43% назвали стосунки нормальними, але інколи є розбіжності в поглядах. Лише 4% зізналися, що у сім'ї досить часто спалахують сварки. У порівнянні з іншими регіонами трохи менш позитивно свої стосунки з батьками описує молодь Східної України та Києва, де про напруження заявили 8% і 7% відповідно. Дуже добре ладнають у західних областях, принаймні про це заявили понад половина респондентів (56%). Проте ці незначні коливання не змінюють того факту, що відсоток з неблагополучних родин, де часто сваряться або панують дуже конфліктні стосунки, загалом по Україні не перевищує 5%.

Графік 6.7. Яке з наступних тверджень найкраще описує ваші стосунки з батьками?

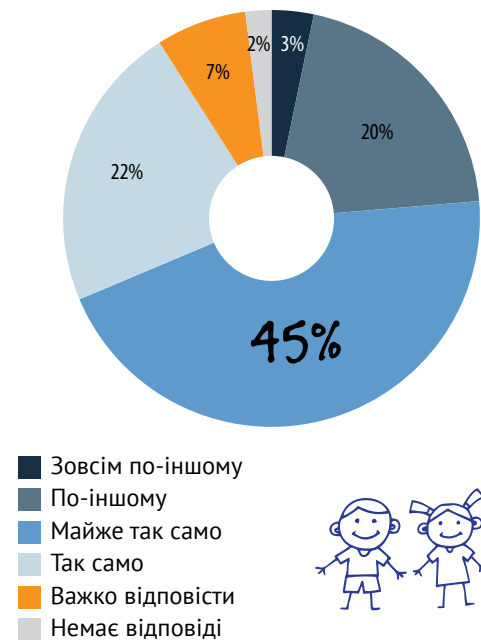

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Про відносно благополуччя українських родин свідчить те, що значна кількість молодих людей планує наслідувати батьків у вихованні вже своїх дітей. 22% планує виховувати так само, а 45% — майже так само. Лише кожен п'ятий хоче виховувати по-іншому, і 3% — зовсім по-іншому. Сім'я має значний вплив на становлення особистості дитини. Проблеми в сім'ї, бездоглядність дитини, застосування до неї фізичного насильства, психологічний тиск, сварки та конфлікти негативно відображаються на психологічному стані дитини, що в майбутньому може призвести до девіантної або залежної поведінки.

Респондентів попросили конкретизувати, як відбувався виховний процес у ранньому віці (початковій школі). Майже 40% розповіли, що

Графік 6.8. Ви б виховували своїх дітей так, як ваші батьки виховували вас чи зовсім по-іншому?

батьки багато разів пояснювали, чому саме необхідно підкорятися правилам. 27% сказали, що це відбувалося досить часто. Найвищий показник у Києва — 83%. Загалом лише батьки 9% опитаних дуже рідко або взагалі ніколи не проводили таких бесід. Брала участь у спільному розробленні сімейних правил 43% опитаних, однак 23% майже не мали такого досвіду. Найменш поширена ця практика у західних областях, оскільки тут лише третина відповіла ствердно.

Батьки більшості респондентів (56%), за зізнанням останніх, знали про їхні труднощі в школі більшою чи меншою мірою. Лише 15% заявили, що батьки рідко (або ніколи) були у курсі шкільних проблем. Помітно, що значну увагу навчанню дітей приділяють у Києві та на Півдні, однак і в інших областях показники досить високі. Якщо говорити про методи виховання, то фізичну силу як покарання за непослух часто застосовували лише щодо 5% опитаних, ще щодо 10% — час від часу. Однак переважна більшість (63%) ніколи або майже ніколи не стикалася з цим. Помітно, що відсоток тих, кого батьки ніколи не виховували «з допомогою ременя», дещо вищий серед підлітків до 18 років (75%), що може свідчити про зміну підходів до виховання дітей. Водночас, за зізнанням 29% респондентів, батьки часто обіцяли їх покарати, але майже ніколи не реалізовували своїх погроз.

Тиск батьків через невинуваті очікування (наприклад, у навчанні) відчували лише 27%: їх часто сварили та критикували. Водночас 39% ніколи або майже ніколи не відчували подібного тиску. 30% обрали опцію «і так, і ні». Найвимогливіше до своїх дітей ставилися батьки у Києві (35%), тут же найчастіше, у порівнянні з рештою регіонів, на дітей кричали (34%). Загалом кожен четвертий (24%) опитаний

сказав, що батьки часто або відносно часто кричали на них, коли злились. Про те, що таке відбувалося рідко або ніколи, заявили 45%.

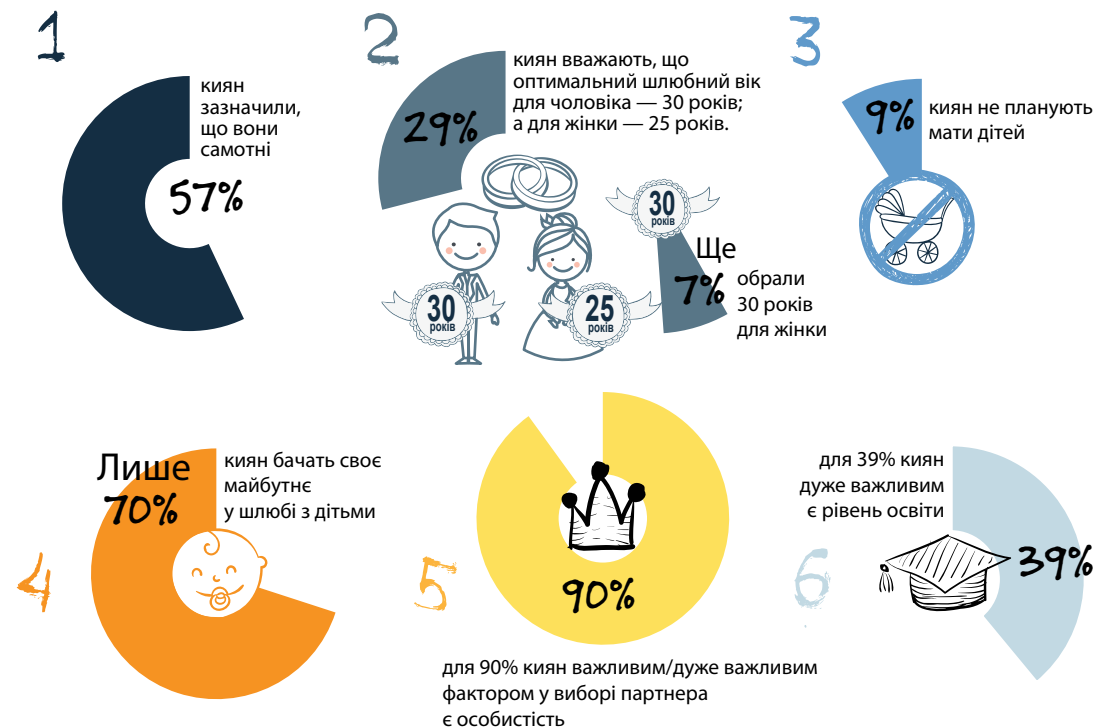
Водночас, будь-що вгодити своїм дітям батьки теж не поспішали. Лише кожен четвертий (24%) сказав, що йому майже завжди вдавалося домогтися виконання свого бажання; ніколи або майже ніколи цього не вдавалося 34%. Однак найчастіше респонденти відповідали «і вдавалося, і ні» (37%). Найменше балували дітей на Заході, тут лише 18%, за їхніми словами, отримували бажане. Слід пам'ятати, що через економічні труднощі 1990-х — початку 2000-х років батьки не завжди мали можливість задовольнити бажання своїх дітей. Лише 28% згадали, що українські батьки часто або досить часто

використовували різні винагороди (іграшки, цукерки) як засіб стимулювати їх до хорошої поведінки. 35% заявили, що подібного ніколи або майже ніколи не траплялося. Ще третина (34%) обрали варіант «і так, і ні». Найрідше до подібної тактики вдавалися, знову-таки, на Заході.

У підлітковій віковій групі (14-17 років) дещо вищий відсоток тих, хто отримував винагороди від батьків за хорошу поведінку. Однак розрив ще недостатньо значний, щоб говорити про принципову зміну підходу до виховання дітей. Опитування засвідчило, що сучасна молодь виросла в атмосфері батьківського піклування та уваги, а фізичні покарання, як і надмірне потурання дитячим бажанням, були рідкістю.

Графік 6.9. Чим відрізняється Київ від інших регіонів?

Висновок

Твердження про поширення серед української молоді «західної моди» на вільніші стосунки, пізні шлюби та життя без дітей видаються перебільшенням. Тенденції, які вже давно стали нормою в країнах Західної Європи, досі лишаються новинкою для України. Опитування, як і обговорення у фокус-групах, показали, що хоча молодь справді не поспішає з одруженням і народженням дітей, бажаючи спершу закінчити навчання, здобути професію й досягнути певних кар'єрних успіхів, абсолютна більшість вважає дітей і сім'ю неодмінною умовою щасливого життя. Найоптимальнішим віком для одруження і народження дітей вважають вік 25 років. Щодо незареєстрованих шлюбів, то їх досі незначна кількість, принаймні серед молоді. Відверто віддають перевагу незареєстрованим шлюбам лише 2% респондентів. Більшість опитаних молодих людей, які перебували у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі, цілком задоволені своїми стосунками.

Найбільш поширеною в Україні є нуклеарна, або проста, сім'я що складається із двох поколінь — батьків та дітей. Результати опитування також не дають підстав говорити про заміну традиційного типу сім'ї егалітарною моделлю, що базується на гендерній рівності. Визначаючи важливі фактори у виборі партнера, жінки значно частіше за чоловіків називали економічний. Функція годувальника покладається саме на чоловіка, який має забезпечити фінансове благополуччя сім'ї. Отже, традиції сімейного способу життя в Україні зберігаються, що, однак, зовсім не виключає певної трансформації сімейних відносин з орієнтацією на саморозвиток, індивідуалізацію та свободу вибору.

Дозвілля та стиль життя

Вступ

Покоління 14-29 річних українців — це покоління Z і до певної міри покоління Y (інколи ці два покоління об'єднують під назвою «міленіали»). Вони народились у кінці 80-х та в 90-х роках, виросли разом зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій, поширенням інтернету та появою гаджетів. За способом сприйняття світу, комунікації, розваг це покоління значно відрізняється від своїх попередників: 86% молодих українців має постійний доступ до мережі інтернет (щодня або безперервно), а 91% користуються соцмережами⁸⁴.

Дозвілля для молоді має особливе значення, адже це час для радості, відпочинку, позбавлення від стресу та розвитку. Ба більше, те, як молоде покоління проводить вільний час, багато в чому визначає його соціальні зв'язки, суспільну активність та корисність. Що більше уваги приділяється дозвіллю молоді, то краще можна впливати на розвиток молодого покоління, розвиток економіки і навіть рівень злочинності в країні⁸⁵.

⁸⁴ Lyons, K. Generation Y, Curling or Maybe: what the world calls millennials. March 8, 2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/08/generation-y-curling-or-maybe-what-the-world-calls-millennials>

⁸⁵ Bocarro, J., Greenwood, P. B., Henderson, K. A. An Integrative Review of Youth Development Research in Selected United States Recreation Journals // Journal of Park and Recreation Administration. Summer 2008, Vol. 26 Number 2, p. 4 — 27. http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1020&context=rpta_fac

Нещодавні дослідження позиціонують дозвілля як те, заради чого молоді люди працюють, а не навпаки: дозвілля, а не робота, стає життєвим пріоритетом. Розуміння цієї тенденції допоможе зрозуміти, як найближчим часом трансформуватиметься ринок праці та економіка по всьому світу. Те, як люди проводять дозвілля, те, яких форм та практик воно набуває, і водночас є віддзеркаленням політично-економічного розвитку суспільства, зокрема й рівномірності доступу до суспільних благ, одним з яких і є можливість якісно провести вільний час⁸⁶.

Опитування 8000 міленіалів з 30 країн свідчить, що молоді люди в країнах, що розвиваються мають більш оптимістичні настрої, ніж їхні однолітки у розвинених країнах: 71% з них вважають, що фінансово та 62% емоційно будуть почуватись краще, ніж їхні батьки. Натомість у країнах з розвинутою економікою, ці показники складають лише 36% і 31%.⁸⁷

З іншого боку, дослідження демонструють, що міленіали США та Європи витрачають менше часу на розваги та дозвілля, ніж попереднє покоління. Перш за все, це пов'язано з нижчими доходами⁸⁸. З іншого боку, половина міленіалів у світі досі живе з батьками, що дозволяє

їм витрачати половину свого доходу (48%) на розваги і покупки⁸⁹.

Згідно з дослідженням молоді України, здійсненим у 2015 році, молоді люди не могли дозволити собі багато видів дозвілля через відсутність коштів. Йдеться перш за все про подорожі за кордон (62%), подорожі Україною (50%), відвідування концертів та шоу (35%)⁹⁰. Результати нинішнього опитування підтверджують, що подорожі за кордон так і залишаються нездійсненою мрією для багатьох молодих людей: станом на зараз 76% української молоді ніколи не їздили і не їздять за кордон. Варто зазначити, що в 2017 році завершилась лібералізація візового режиму між Україною та Європейським Союзом і протягом найближчих років стане зрозуміло, наскільки безвізовий режим сприятиме тому, що молоді українці почнуть подорожувати до ЄС, навіть попри досить складну економічну ситуацію в державі.

Наразі молоді українці проводять дозвілля переважно слухаючи музику, відпочиваючи з родиною та друзями, переглядаючи фільми. Якщо порівнювати з результатами попередніх опитувань, то пріоритети в проведенні вільного часу змінились. Так, у 2003 році молодь найбільше проводила вільний час перед телевізором (76%), зустрічалась з друзями поза домом (54%), ходила в гості або приймала гостей (46%), слухала радіо (41%).⁹¹

⁸⁶ Rojek, C., Shaw, S., Veal A. A Handbook of Leisure Studies. Palgrave Macmillan UK, 2006. 577 p.

⁸⁷ The Deloitte Millennial Survey 2017 «Apprehensive Millennials: Seeking Stability and Opportunities in an Uncertain World». <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey.html>. Опитування охопило наступні країни: Австралію, Канаду, Францію, Німеччину, Ірландію, Італію, Японію, Південну Корею, Іспанію, Швейцарію, Нідерланди, Великобританію, США.

⁸⁸ Deep Dive: Millennials and Leisure. <https://www.funglobalretailtech.com/research/deep-dive-millennials-leisure/>. Опитування проводилося у дванадцяти країнах, які представляли три макрорегіони світу.

⁸⁹ Ryan, J. How millennials are changing the real estate market. February 6, 2017. https://www.globalrealestateexperts.com/2017/02/millennials-how-they-live-work-and-play/#_ftnref7

⁹⁰ Молодь України — 2015. Дослідження проведено ГФК ЮКРЕЙН на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні. Київ, 2015, С. 6. http://www.un.org.ua/images/documents/3685/Molod_Ukraine.pdf.

⁹¹ Злобіна, О. Дозвілля молоді України та Росії активно переноситься в інтернет-мережу. 24 червня, 2010. <http://2008.dif.org.ua/ua/analit/rkfej>

Щодо громадської активності, то, згідно з опитуванням 2015 року, 36% молоді займалися волонтерською діяльністю хоча б раз у житті, а 22% — протягом останніх 12 місяців (найпоширенішою волонтерською діяльністю був збір коштів для учасників АТО на Сході України, участь у прибиранні чи впорядкуванні території, допомога нужденним). Станом на 2015 рік цей показник був співмірним з аналогічним показником в ЄС — 25% молоді були залучені до волонтерської діяльності протягом останніх 12 місяців⁹². У США приблизно 22% молодих людей (від 16 до 34 років) займалися волонтерством⁹³.

Як попередні дослідження, так і опитування Центру «Нова Європа» засвідчили, що для абсолютної більшості українців (83%) здоровий спосіб життя є важливим. Загалом це є характерною ознакою міленіалів, для яких здоров'я та фізична активність мають особливе значення⁹⁴.

⁹² Volunteering in Europe. March 14, 2013. http://europa.eu/youth/eu/article/45/67_en

⁹³ Volunteering in the United States, 2015. February 25, 2016. <https://www.bls.gov/news.release/volun.nr0.htm>

⁹⁴ Deep Dive: Millennials and Leisure. <https://www.funglobalretailtech.com/research/deep-dive-millennials-leisure/>

Ключові висновки:

- У вільний час українська молодь найчастіше слухає музику, гуляє з друзями та дивиться фільми.
- Майже кожен 5-ий молодий українець ніколи не читає книжок (18%).
- 76% української молоді ніколи не їздять за кордон.
- Що старші молоді люди, то менше часу вони приділяють дозвіллю — як читанню і духовному розвитку, так і заняттям спортом чи перегляду фільмів.
- 80% українців віком від 14 до 29 років ніколи не займалися і не займаються волонтерством. Найвищим цей показник — майже 90% — є на Півдні України.
- Жінки більше, ніж чоловіки, проводять дозвілля з користю — читають книги та газети, займаються спортом, моляться, читають літературу для духовного та персонального розвитку, займаються творчістю. Водночас вони більше займаються шопінгом. Натомість чоловіки більше грають у відеоігри, відвідують кафе та бари.
- Половина молодих українців молиться. Найбільше віруючої молоді на Заході України, де традиційно церква має великий вплив на сім'ю, найменше — на Півдні та на Сході.

- Абсолютна більшість української молоді (86%) має постійний доступ до мережі інтернет (щодня або весь час). Найчастіше інтернет використовують для прослуховування музики, перегляду фільмів, комунікації з друзями та перегляду соцмереж.

Рідше — для отримання інформації та прочитання новин чи для навчання і роботи. Молодь у віці 14-20 років частіше, ніж опитані у віці 21-29 років, використовує мережу інтернет для спілкування, електронної пошти, завантаження або пересилання фото, відео та музики.

- П'ята частина молодих українців ніколи не використовує інтернет для навчання чи роботи.
- Абсолютна більшість української молоді (91%) користується соцмережами.
- Регулярно займається спортом трохи більше третини молодих українців: часто — 25% та дуже часто — 8%.
- Куріння менш розповсюджене серед української молоді, ніж алкоголь. Не курять 63% молоді (з них 55% не курили ніколи), а 28% не вживають спиртних напоїв 92% української молоді не вживають легких наркотиків. Найменше тих, хто ніколи не вживає наркотиків, проживає у Києві — 86% та на Сході України — 83%.
- Завжди користується методами контролю народжуваності половина молодих українців — 53% тих, хто зазначив, що в них був статевий акт.

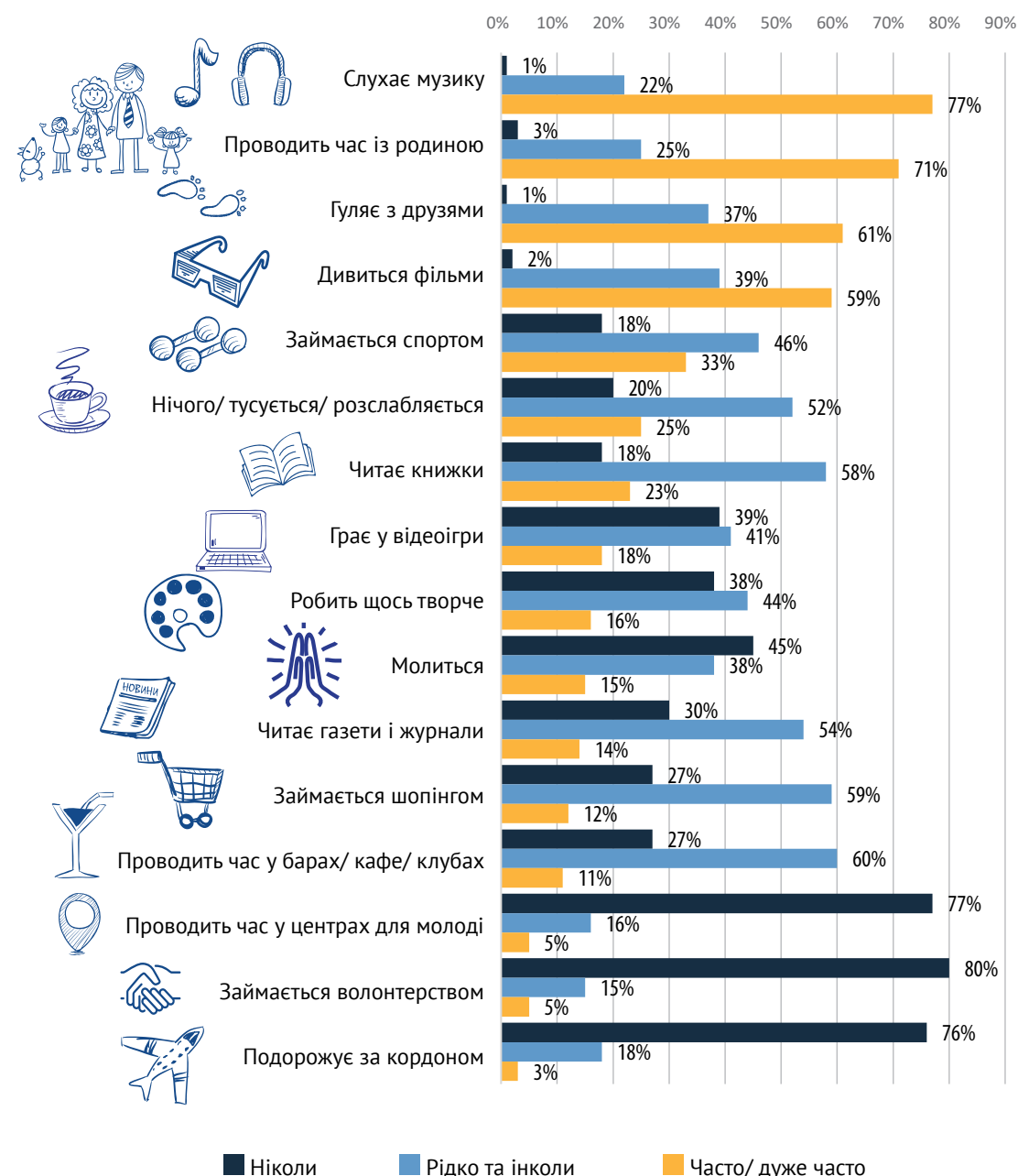
ДОЗВІЛЛЯ ТА ЗАХОПЛЕННЯ

Українська молодь найчастіше проводить час із близькими людьми, а також слухає музику. Так, 71% молодих українців на дозвіллі проводить час із родиною, 61% — із друзями, а 77% слухають музику. Іще одним популярним видом дозвілля є кіно і телебачення. Більше половини молодих українців (часто — 38% і дуже часто — 21%) дивляться фільми, зокрема на комп'ютері. Окрім того, 70% молоді регулярно дивляться телебачення, а кожен третій молодий українець щодня проводить перед телевизором від однієї до двох годин. 51% молоді дивляться телебачення 2 і більше годин на день.

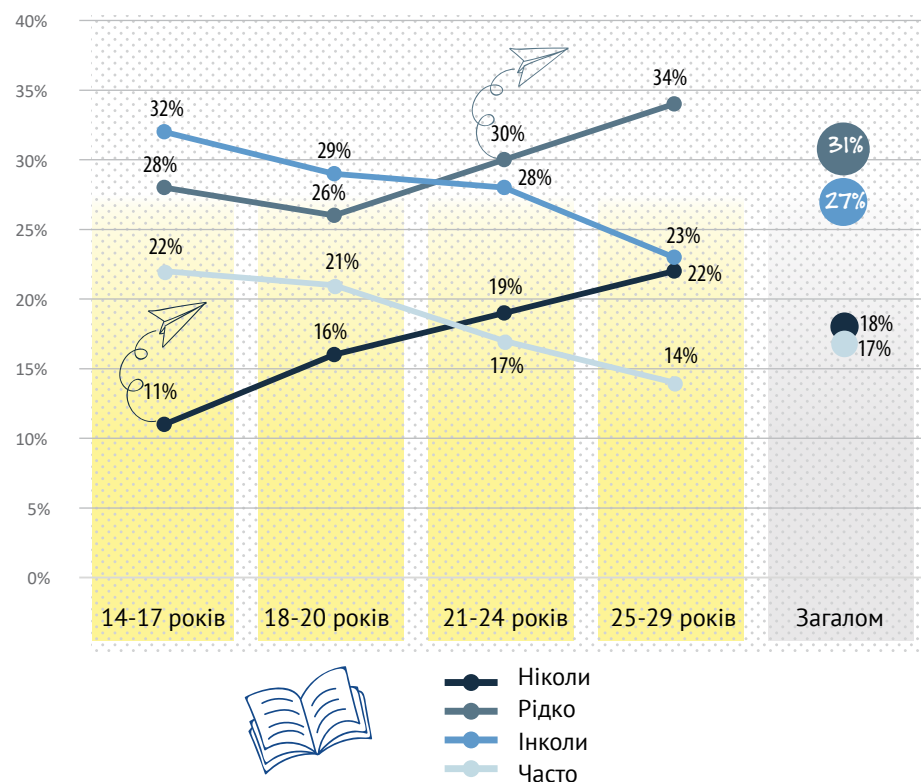
Решта можливих видів дозвілля набирає серед української молоді щонайбільше третину прихильників. Так, **регулярно займаються спортом трохи більше третини молодих українців: часто — 25% та дуже часто — 8%**. Прикметно: що старший респондент, то рідше він/вона схильний/-а регулярно займатися спортом. Наприклад, 35% часто і 13% дуже часто займаються фізичними навантаженням у віці з 14 до 17 років, а у віковій групі 25-29 років ці показники становлять 19% і 6% відповідно. Вочевидь, відповіді молодшої вікової групи (14-20 років) зумовлювало й те, що заняття з фізкультури, як правило, входять до шкільних та університетських програм.

Чверть молодих українців часто проводить час беззмістовно, нічого не роблячи: 19% часто та 6% — дуже часто. Утім, що старші респонденти, то менше вони схильні гаяти час: — у віці 25-29 років таких лише 16%, тоді як у віковій групі 14-17 років — 40%. Найбільше беззмістовний вид дозвілля популярний на Сході України: 38% молоді Сходу роблять це часто і дуже часто. Для порівняння, в Києві цей показник складає 25%, на Півночі — 26%,

Графік 7.1. Як проводить вільний час українська молодь?

Графік 7.2. Як часто ви читаєте книжки?

на Заході — 21%, в Центральній та Південній Україні — 23%.

Лише п'ята частина української молоді досить часто читає книжки (17% — часто, 6% — дуже часто), 27% — рідко, 31% — інколи. **Майже кожен 5-ий молодий українець ніколи не читає книжок (18%).** Ще менше молоді українці читають газети та журнали: лише 2% — дуже часто і 12% — часто.

Найбільше саме молодь Києва часто та дуже часто читає книги — 37% (до того ж, тут найбільше тих, хто читає дуже часто — 14%), у регіонах України цей показник коливається від 17% серед мешканців Півдня до 26% у Центрі.

Що **старший респондент, то рідше він читає книжки** — це можна пояснити тим, що після завершення формальної освіти частина молодих українців втрачають стимул читати.

В'ячеслав, 23 роки, Харків:
«Я в школі відучився, інститут закінчив. Навіщо мені ті книги? Треба працювати, бабки [гроші] заробляти, крутитись по життю. Я міг би зараз сидіти вдома, читати ті книги, а мені начальник скаже: «Чому ти сидиш, читаєш?»»

Учасники фокус-групи також заявили, що в основному читають російською (часто це пов'язано з відсутністю або з низькою якістю українсько-го перекладу), дехто — англійською. Серед жанрів, які цікавлять молодь — бізнес-література, художня (зокрема, детективи, сучасна українська література), література з психології тощо.

Зауважимо, що навчання поза межами навчального закладу (виконання домашніх завдань, самоосвіта тощо) також забирає певну частку часу молоді. Менше п'ятої частини молодих українців (18%) навчається після занять вдома більше трьох годин. Серед молоді 25-29 років цей показник становить 8%. Третина навчається по 1-2 години щодня, ще третина — по 2-3 години. Найчастіше більше трьох годин навчаються молоді кияни (25%) та мешканці Центральної України (24%), найменше — мешканці Сходу (8%).

Майже кожен п'ятий українець грає у відеоігри (13% — часто, 5% — дуже часто), водночас 39% ніколи цього не роблять. Прихильників відеоігор більше серед чоловіків: 25% чоловіків грають в них часто і дуже часто, тоді як серед жінок цей показник складає лише 11%. Як і з

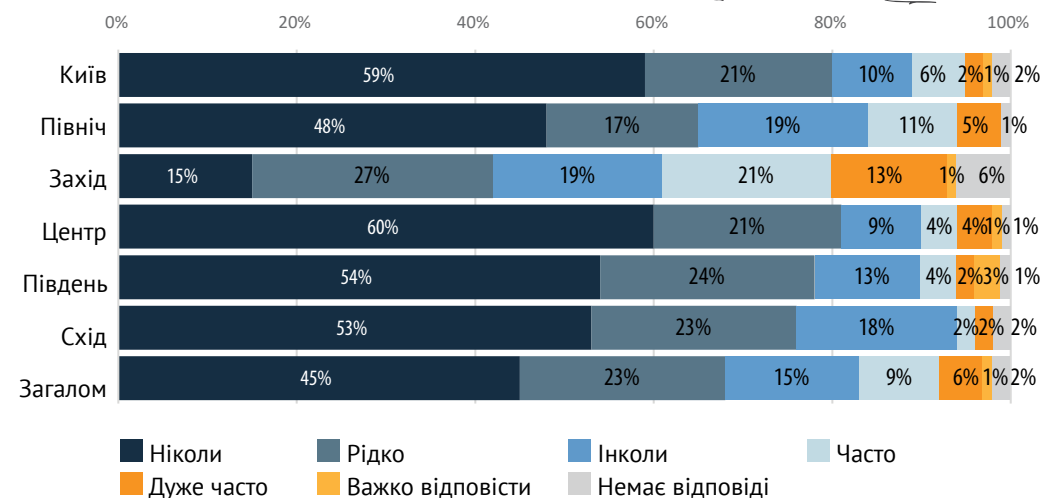
іншими видами дозвілля, що старший респондент, то менше він грає у відеоігри (33% юнаків у віці 14-17 років часто і дуже часто грають у відеоігри; серед людей 25-29 років цей показник — 13%).

Лише кожен 6-ий українець займається творчістю (12% — часто, 4% — часто), а 38% — ніколи не роблять нічого творчого (не грають, не пишуть, не малюють, не грають на музичних інструментах). Жінки більш творчі, ніж чоловіки: 31% жінок та 44% чоловіків ніколи не займаються творчістю, водночас 20% жінок часто або дуже часто роблять щось творче, серед чоловіків цей показник — лише 13%. Що старший респондент, то менше часу він приділяє творчості: 24% молоді у віці 14-17 років часто та дуже часто роблять щось творче, натомість для опитаних у віці 25-29 років цей показник складає лише 14%.

Попри те, що половина молодих українців (53%) молиться, зовсім невеликою є частка тих, хто робить це часто (9%)

Графік 7.3. Як часто ви молитесь?

або дуже часто (6%). Серед тих, хто ніколи не молиться більше чоловіків (51%), ніж жінок (38%). При цьому 84% опитаних відзначили, що належать до тої чи іншої конфесії.

Найбільше віруючої молоді на Заході України, де традиційно церква має великий вплив на сім'ю: тут 34% тих, хто молиться часто і дуже часто, найменше таких опитаних на Півдні (6%) та на Сході (4%).

Зрештою, найменш популярними видами дозвілля для української молоді є відвідання центрів для молоді та волонтерство. **80% української молоді ніколи не займається волонтерством у соціальних проектах чи ініціативах, і лише 4% займаються волонтерською діяльністю часто і 1% — дуже часто. Найменш соціально активною є молодь на Півдні України:** 90% від опитаних тут ніколи не займалися і не займаються волонтерством.

За словами учасників фокус-групи, головною причиною, чому молоді люди не займаються волонтерством, є відсутність часу. Ба більше, для них пріоритетнішим є власний заробіток, аніж волонтерство. Особливо складно займатися волонтерством тим, у кого маленькі діти, які потребують часу та догляду. Респонденти також зазначили, що заохочення до волонтерства повинно починатися з дитинства.

Вероніка, 26 років, Харків (відповідаючи про важливість волонтерства):
«Виховання прививається. Ним повинна займатися школа, батьки, в першу чергу школа. Школа зараз не виконує жодної педагогічної функції, на жаль. Хоча повинна».

Учасники іншої фокус-групи все ж зауважили, що волонтерством треба займатися, однак тоді, коли воно цілеспрямоване, а волонтерські організації/ фонди (якщо йдеться про фінансову допомогу) — підзвітні.

Святослав, 25 років, Львів:
«Це наша держава. Ми живемо всі разом під одним дахом. Ми повинні допомагати один одному».

Кожен 10-ий молодий українець часто займається шопінгом і відвідує кафе та клуби, що може відображати як смаки та уподобання молоді, так і їхнє фінансове становище: за даними опитування, лише 13% молоді можуть дозволити собі дорогі речі і лише 1% (!) охарактеризували своє матеріальне становище як таке, що дозволяє купити все, що потрібно для гідного рівня життя.

Відповідно, **76% української молоді ніколи не їздять за кордон.** Рідко виїжджають за межі держави 14% — інколи — 4%, часто та дуже часто — 3%. Ці дані суттєво не відрізняються за показником статі та віку. Трохи більший відсоток тих, хто все ж буває за кордоном — у Києві (7% їздять часто і дуже часто) та на Заході (4%). Водночас на Півночі та на Сході не знайшлося жодного респондента, який би вказав, що їздить за кордоном часто та дуже часто. Основною причиною нечастих поїздок за кордон учасники фокус-групи назвали брак коштів.

Частина учасників фокус-груп характеризують запровадження безвізового режиму з Єврозоною як безумовно позитивну подію, водночас інші висловлювали розчарування, оскільки безвізовий режим не передбачає можливості працевлаштування в ЄС, а отже й «заробітку на подорожування»:

Юлія, 25 років, Одеса:
«Начебто візу відкрили, але зробили це підступно так, що люди не можуть виїхати. Цим вони на людей наділи окови».

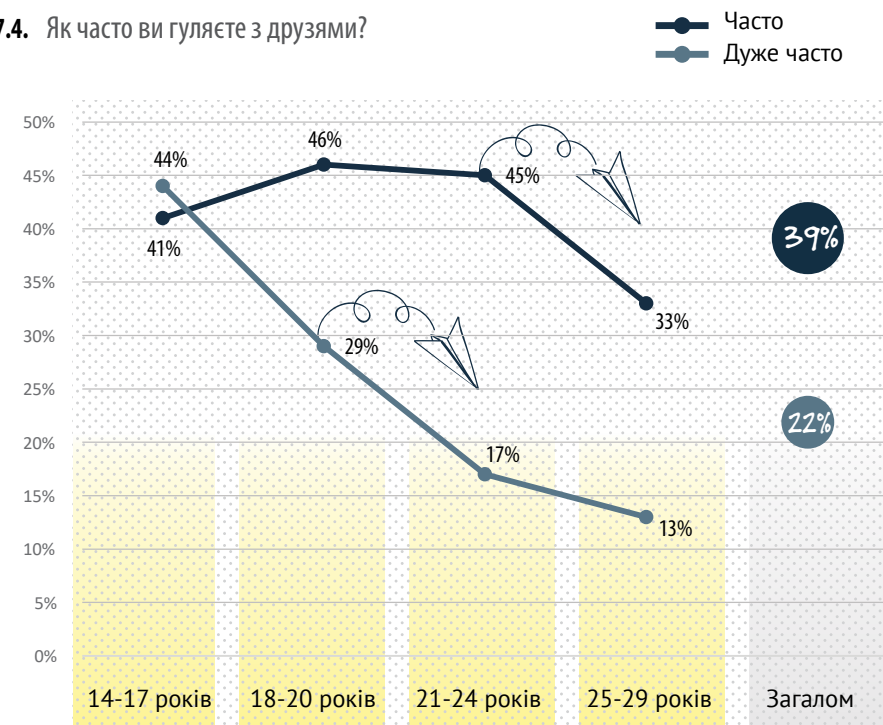
Водночас абсолютна більшість українців (85%) задоволена своїми друзями та серйозно ставиться до дружніх стосунків: 89% молодих українців вважають, що бути вірним друзям «скоріше важливо» та «дуже важливо».

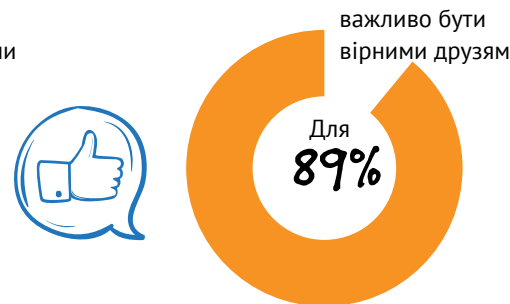
91% молодих українців користуються соцмережами. Серед опитаних найбільше тих, у кого від 51 до 200 друзів в соцмережі, яку вони використовують найчастіше — таких респондентів 44%, у 22% опитаних — від 201 до 500 друзів. Майже кожен десятий (8%) має більше 500 друзів, так само майже кожен десятий не звертає увагу на кількість друзів у соцмережі — 6% не знали відповіді, а 3% не дали відповіді на це запитання. Водночас відповіді респондентів засвідчили велику розбіжність у кількості реальних та віртуальних друзів: 30% респондентів

РЕАЛЬНІ ДРУЗИ VS ВІРТУАЛЬНІ ДРУЗИ

61% української молоді часто або дуже часто гуляють з друзями (22% з них — дуже часто), 25% — інколи. Те, скільки часу молодь приділяє своїм друзям, суттєво залежить від віку: **що старший респондент, то менше у нього часу на друзів: тоді як у віці 14-17 років 85% молоді часто і дуже часто зустрічаються з друзями, у віковій групі 25-29 років таких 46%.**

Графік 7.4. Як часто ви гуляєте з друзями?

Графік 7.5. Якою мірою ви задоволені своїм колом друзів?**Графік 7.6.** Наскільки для вас важливо бути вірним друзям?

сказали, що зі списку друзів у соцмережі до ближнього кола друзів у реальному житті вони би зарахували від 1 до 10 осіб, 16% — від 11 до 20 друзів, 8% — від 21 до 30 друзів.

Близько чверті молодих українців (27%) вірить, що соціальні мережі не зловживають використанням їхніми персональних даних, і майже стільки ж (26%) у це не вірить, ще 32% сумніваються щодо цього питання.

КОРИСТУВАННЯ ІНТЕРНЕТОМ

Більшість української молоді (86%) має постійний доступ до інтернету: 42% (майже) кожного дня та 44% — постійно протягом дня. 4% молоді не мають доступу до інтернету; найвищим цей показник є на Півночі — 9%. Інтенсивність користування інтернетом коливається від однієї години на день до шістьох і більше, однак найчастіше молоді люди проводять в інтернеті дві-три години на день (35%).

79% респондентів використовують інтернет для школи чи університету, а також для роботи. До того ж, що старшими є респонденти, то рідше

вони використовують інтернет з цією метою. 19% респондентів ніколи не використовують інтернет для навчання і роботи.

Набагато частіше молоді українці використовують інтернет з іншою метою — для розваг та спілкування з друзями та родичами.

Найбільше тих, хто часто читає новини та отримує інформацію з інтернету проживає в Києві — це 50% молодих киян.

Опитування засвідчило: що молодший респондент/-ка, то більше він/вона «діджіталізований/-а». Так, старші респонденти рідше використовують інтернет для комунікації: 72% респондентів віком від 14 до 17 років та 58% респондентів віком від 25 до 29 років часто використовують всесвітню мережу для спілкування. Так само не часто користується старша молодь й електронним листуванням: 53% респондентів у віці від 14 до 17 років і 35% опитаних у віці від 25 до 29 років часто використовують e-mail. Найбільше тих, хто часто використовує електронну пошту — на Сході України (57%), найменше — на Півночі України (30%). Аналогічна тенденція до зменшення використання інтернету з віком спостерігається

Графік 7.7. Для чого молоді українці використовують інтернет?

й щодо інших видів діяльності в мережі, як-от: перегляд і завантаження фільмів, музики, використання соцмереж тощо.

Найпоширенішою соціальною мережею, яку назвали учасники фокус-групи, є Вконтакте⁹⁵, попри те, що вона заборонена в Україні, і щоб отримати до неї доступ, необхідно встановити спеціальні програми. Перш за все це пов'язано з можливістю слухати музику, відвідувати різні тематичні групи (від освітніх до кулінарних), спілкуватись з друзями, та при звичаєності до цієї мережі. Більшість учасників фокус-групи негативно ставляться до заборони російських ресурсів.

⁹⁵ Разом з тим, після заборони найпопулярнішою соціальною мережею в Україні став Facebook, див. <http://podrobnosti.ua/2187290-facebook-vozglavil-top-populjarnyh-sotssetej-ukrainy.html>. Можливо, учасники фокус-груп найбільше говорили про Вконтакте через обурення заборонами.

В'ячеслав, 23 роки, Харків:
«Цирк. Реально дуже багато актуальних питань в державі, які він [Президент] просто не вирішує, але у Вконтакте ми сидіти не будемо. Таке відчуття, що росіяни вийшли з Донецька та Луганська і сказали, «Раз Вконтакте більш немає, то все, ми звалюємо, кінець війни»».

Святослав, 25 років, Львів.
«Це порушує мої права. Чим ми гірші? Ми так само будемо як КНДР. Скоро нам всім скажуть «направо», після 10 не виходити, сайти заблокувати. Зроблять всі свої мережі. Потім Фейсбук заблокують, щоб не виходили. Все починається з маленького. Це моя особиста думка».

Серед соціальних мереж, якими користується молодь — Вконтакте, Instagram, Facebook, Twitter, також месенджери — Viber, WhatsUp, Telegram.

ЗДОРОВ'Я

Для більшості українців (83%) здорове харчування має значення. Зокрема для 51% здорове харчування є дуже важливим. Серед жінок цей показник є вищим (55%), ніж серед чоловіків (47%).

Дещо менше молодих людей (60%) вважає заняття спортом важливими (для половини з них це дуже важливо). Спорт має практично однакове значення як для чоловіків, так і для жінок. Для 13% молоді спорт неважливий. За словами учасників фокус-груп, здоровий спосіб життя — це зараз модно, трендово.⁹⁶

Більшість молодих українців (76%) позитивно оцінюють стан свого здоров'я: з них 49% вважають, що їхнє здоров'я у доброму стані, 19% — що в дуже доброму і 8% — що в чудовому. 22% оцінюють своє здоров'я задовільно і лише 1% — погано. Серед тих, хто оцінює стан свого здоров'я як задовільний, більше жінок (25%), ніж чоловіків (19%). Старші люди, у порівнянні з молодшими, частіше оцінюють свій стан здоров'я як задовільний.

Графік 7.8. Наскільки такі речі важливі для вас?

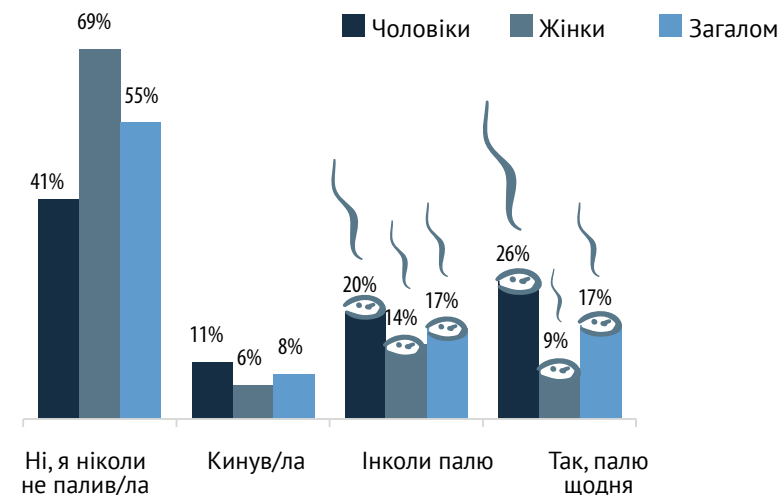

⁹⁶ Результати опитування фокус-груп, Харків, 13 жовтня 2017 року.

55% молодих українців ніколи не курили. Щодня курить 17% молоді, і ще 17% — інколи. 8% кинули курити. Традиційно куріння більш розповсюджене серед чоловіків, ніж серед жінок. Так, в Україні 26% молодих чоловіків і 9% жінок курять щодня. Кількість курців, а особливо тих, хто курить цигарки щодня, зростає з віком: наприклад, у віці 14-17 років 5% українців курить щодня, а у віці 25-29 років їх вже 24%. Найбільше постійних курців на Півдні України — 24%, у той час, коли в інших регіонах України і в Києві цей показник коливається від 15% до 19%.

Більше половини (54%) молодих українців вживають алкогольні напої час від часу. Ще 11% — у вихідні, 3% — кілька разів на тиждень, 1% — щодня. 28% молоді ніколи не п'ють алкогольні напої. Тих, хто ніколи не вживає алкоголь більше серед жінок, ніж серед чоловіків — 34% та 21% відповідно. Серед тих, хто частіше п'є алкоголь (декілька разів на тиждень/на вихідних), незначною мірою переважають чоловіки. З віком збільшується кількість тих, хто вживає алкоголь. **Водночас чверть молодих українців вважає алкоголь неприйнятним.**

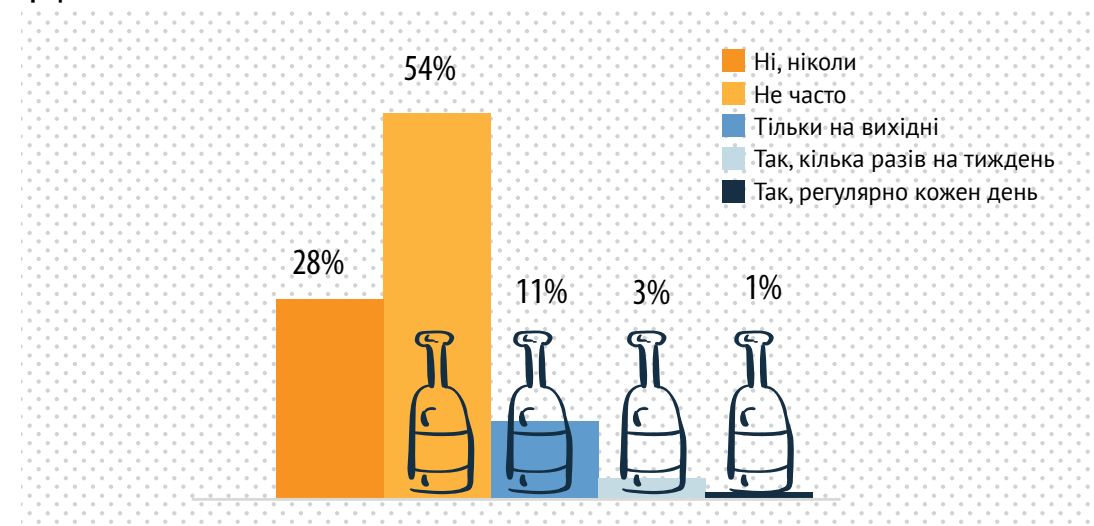
Графік 7.9. Ви палите?

Серед жінок цей показник вищий (29%), ніж серед чоловіків (22%). Чим старші респонденти, то більш прийнятним вони вважають споживання алкогольних напоїв. Наприклад, серед респондентів у віці 14-17 років 42% вважають алкоголь неприйнятним, у віці 18-20 років — 29%, у віці 21-24 — 23%, а у віці 25-29 років — лише 19%.

92% української молоді не вживають легких наркотиків. З віком цей показник зменшується. Так, у віці 14-17 років тих, хто не вживає наркотики, — 98%, а серед молоді 25-29 років їх вже 91%. Найменше тих, хто ніколи не вживав і не вживає наркотиків, проживає у Києві — 86% та на Сході України — 83%.

Графік 7.10. Ви вживаєте алкоголь?

ІНТИМНІ СТОСУНКИ

Половина молодих українців (54%) віком від 14 до 29 років займається сексом, при цьому 20% респондентів мали секс лише з одним партнером. 17% ніколи не займалися сексом. Варто підкреслити, що майже третина респондентів (29%) відмовилися від відповіді або зазначила, що для них дискомфортно відповідати на це запитання (цікаво, що у групі 14-17 років це запитання викликало менший дискомфорт (5%), ніж в усіх інших вікових категоріях (13-14%). Очевидно, що з віком також зменшується кількість цнотливих людей і збільшується кількість тих, хто мав більше, ніж одного сексуального партнера.

Найчастіше перший статевий акт трапляється у віці 16-18 років – на цей вік припадає перший сексуальний досвід у 36% респондентів. Третина респондентів відмовилась відповідати на це запитання, а 7% сказали, що їм важко відповісти.

Завжди користуються методами контролю народжуваності половина молодих українців — 53% тих, хто зазначив, що в них був статевий акт, ще 31% - іноді, 9% - ніколи. Немає значущої різниці у користуванні методами контролю народжуваності між чоловіками і жінками. 5% молоді віком від 14 до 17 років нічого не знають про презервативи або інші методи контрацепції.

Кожен 10-ий молодий українець вважає утримання від сексу до шлюбу цінністю для обох партнерів, ще 17% вважають це цінністю/чеснотою для дівчат. В обох випадках, така думка переважає серед жінок, ніж серед чоловіків.

Майже половина опитаних не вважають утримання від сексу до одруження цінністю: 29%

вважають, що це застаріла концепція, 15% – що це зайвий психологічний тягар. З віком так починає думати все більше людей. Якщо в 14-17 років 29% респондентів не вважають це цінністю, то у віці 25-29 років їхня кількість зростає до 52%. Водночас 28% не змогли відповісти на це запитання або утрималися від відповіді (у віковій групі 14-17 років таких 42%).

Висновок

Молоді українці покоління Z схожі на своїх одноліток в інших країнах Європи та США – він/ вона практично весь час має доступ до інтернету та постійно користується соціальними мережами. Водночас молоде покоління досить мало читає (п'ята частина молодих українців ніколи не читає). Варто також зазначити, що любов до читання зменшується з віком, як і, в принципі, заняття будь-яким видом дозвілля. Так, попри те, що з усіх видів дозвілля молодь надає перевагу проведенню часу з родиною та друзями, з віком молоді люди зустрічаються з друзями дедалі рідше.

Молодь вважає здоровий спосіб життя важливим та навіть трендовим (як, в принципі, й в усьому світі), а абсолютна більшість (76%) позитивно оцінює стан свого здоров'я. Однак менше третини молодих українців регулярно займається спортом, майже п'ята частина (17%) курить і тільки половина (53%) завжди використовує методи контролю народжуваності попри те, що Україна вже є найбільш ураженою ВІЛ/СНІД-ом країною у Європі⁹⁷.

⁹⁷ Розділ програми «ВІЛ/СНІД». Сайт Unisef Україна. https://www.unicef.org/ukraine/ukr/activities_6187.html

Ціннісні орієнтири молоді

Вступ

Цінності та переконання людей відіграють ключову роль в економічному розвитку, встановленні та зміцненні демократичних інститутів, підвищенні рівня гендерної рівності та ефективності урядування⁹⁸. Таким є висновок «Світового дослідження цінностей» (WSV), що проводиться з 1981 року і вже охопило майже 100 країн. Для оцінки конкретного суспільства дослідники використовують два основних протиставлення: традиційні/секулярно-раціональні цінності та цінності виживання/самовираження.

Мешканці постіндустріальних країн з високим рівнем економічного добробуту орієнтовані на секулярно-раціональні цінності та самовираження, хоча, як підтвердили нещодавні вибори у низці західних країн, це зовсім не означає занепад традиційних цінностей. Оцінки та погляди суспільства значною мірою залежать від філософських, релігійних та політичних ідей, які домінують у країні. А тому значна частина відповідальності за те, яке місце займає країна на «ціннісній мапі світу», лежить на її політичній та інтелектуальній еліті⁹⁹.

Україна, яка увійшла до переліку країн-учасниць опитування у 1996 році, опинилася у групі секулярно-раціональних країн, в яких переважають цінності виживання. Це означає, що для абсолютної більшості населення пріоритетом

⁹⁸ World Values Survey. Findings and Insights. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

⁹⁹ Детальніше про історичний контекст цінностей сучасної України читайте у Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. - Київ: Грані-Т, 2008

є економічна та фізична безпека¹⁰⁰. На межі тисячоліть Україна демонструвала позитивну динаміку, тобто рухалася у напрямку цінностей самовираження, однак у 2011 році був зафіксований регрес. Після подій Євромайдану СОЦІС провів опитування за методикою WVS і з'ясував, що позитивна динаміка відновилася, проте зміни відбуваються повільніше, ніж в інших країнах¹⁰¹. Доки населення змушене дбати про своє щоденне виживання та безпеку, демократичні цінності та принципи залишатимуться на другому місці. Дослідження «Що українці думають і знають про права людини» 2017 року виявило, що цінність «толерантність» у порівнянні з іншими опинилася на останньому (!) місці (її важливість відзначили тільки 25% респондентів загальнонаціонального опитування), тоді як на перших сходинках опинилися свобода (80,3%), безпека (71,9%) і справедливість (70,1%)¹⁰².

Молодь разом із середнім класом та мешканцями великих міст найбільше тяжіє до цінностей самовираження, а отже є потенційним агентом змін. Попередні опитування показують, що нові покоління українців успадковують «батьківські» (традиційні) цінності й водночас виробляють сучасні (постмодерністські)¹⁰³. Упродовж усіх років незалежності у трійку лідерів їхніх життєвих пріоритетів входять сім'я, друзі, робота, вільний час, відстають релігія та політика. Так, згідно з

опитуванням 2016 року, переважна більшість (71,7%) молоді, відповідаючи на питання «Чого найбільше ви хотіли б досягти в житті?», обрали сімейне щастя, 48,1% - необхідність зробити кар'єру, 38% - бути вільним і незалежним у своїх рішеннях, 32% - мати можливість реалізувати свій талант і здібності¹⁰⁴. Лише для кожного четвертого пріоритетом було багатство. Таким чином українське молоде покоління близьке до своїх однолітків у європейських країнах, орієнтуючись на такі постмодерністські цінності, як самостійність та самореалізація.

Наше опитування не претендує на всеохопне визначення цінностей української молоді. Радше воно зосереджується на певних ціннісних «кластерах» — ставленні до «іншого» (толерантності), правах людини, релігійності, громадянській відповідальності та чесності. Отримані результати частково підтверджують висновки попередніх досліджень, уточнюють та поглиблюють розуміння відомих трендів, а частково — виявляють нові.

Ключові висновки:

- » У трійці головних життєвих пріоритетів молоді – незалежність, стосунки, сім'я.
- » Молодь України не відчуває дискримінації стосовно себе у суспільстві: близько 90% респондентів ніколи не зазнавали дискримінації ні за політичними переконаннями, ні за мовою спілкування, ні за сексуальною

¹⁰⁰ Балакірева О.М., Ціннісні орієнтації українського суспільства: 1996 – 1999 – 2006 рр. // Науковий журнал „Український соціум». – 2008. – № 2 (25). Режим доступу: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/3_evs_wvs_US_2_2008.pdf

¹⁰¹ Цінності українців: про et контрареформ в Україні, Результати дослідження Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС», Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html

¹⁰² [I. Bekeshkina, T. Pechonchyk, V. Yavorskiy et al.; edited by T. Pechonchyk. – What Ukrainians Know and Think of Human Rights: Nation-wide Research – Kyiv, 2017. – P. 28.

¹⁰³ Ціннісні орієнтації сучасної молоді України (за результатами досліджень). – Київ, 2011. Режим доступу: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/5_evs_molod_broshura_2011.pdf

¹⁰⁴ «Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді», 2016, С. 6-15. - http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjennya_2016.pdf.

орієнтацією, ні за віровизнанням, ні за соціальною активністю та етнічне походження.

- » Категорія населення, до якої рівень толерантності серед молоді критично низький – сексуальні меншини. Також низький рівень толерантності українська молодь виявляє до наркозалежних, колишніх ув'язнених та ромів. Окрім того, молоді люди швидше готові виправдати корупцію та аборт, ніж гомосексуалізм.
- » Тільки третина українців вважає, що корупцію та хабарництво неможливо виправдати за будь-яких умов. Найбільше молодих людей з такими переконаннями мешкає на Півночі України, найменше – у Києві та на Сході.
- » Понад 50% молодих українців вважають, що бідні люди та люди з інвалідністю в Україні не мають достатньо прав.

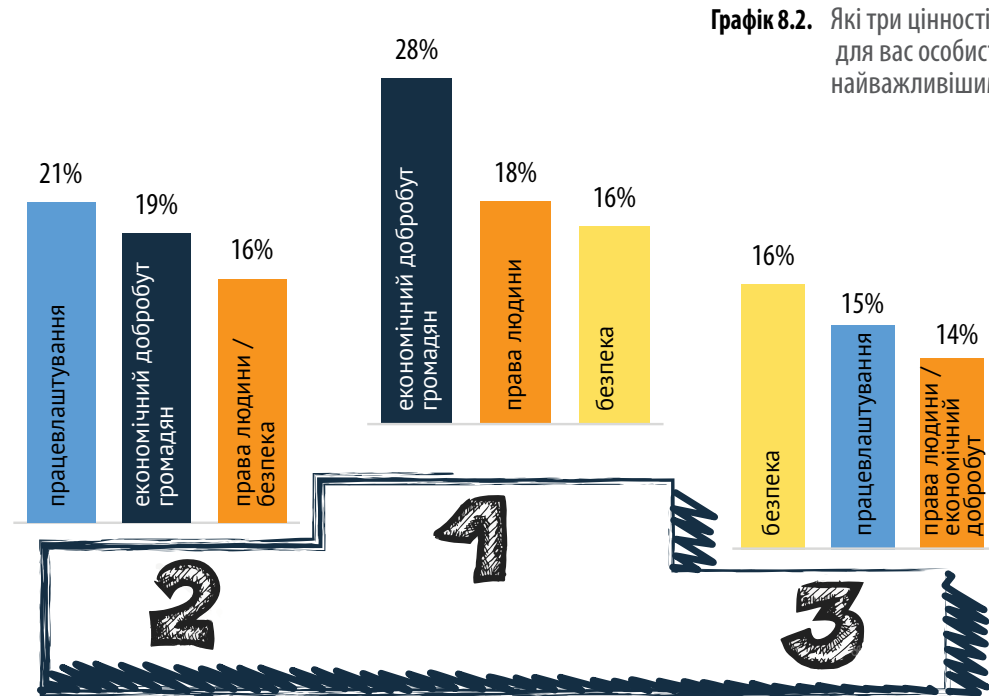
- » Кожна четверта молода жінка вважає, що жінкам в Україні бракує прав.
- » 84% опитаних зазначили, що належать до тієї чи іншої конфесії. При цьому 43% молоді відвідують церкву тільки на великі свята, а щотижня – лише 8%, тобто навіть не кожен десятий.

ЗАГАЛЬНІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ

Найбільше значення сучасна українська молодь надає таким нематеріальним цінностям, як бути вірним партнеру/партнерці та друзям, а також зберігати незалежність. Для майже 90% опитаних ці речі є важливими та дуже важливими. Високе місце у ціннісних орієнтирах молоді займає сім'я. Для 74% чоловіків, і 83% жінок шлюб є важливим і дуже важливим, однак ще важливішою є наявність дітей:

Графік 8.1. Наскільки наступні речі важливі для вас (частка відповідей «важливо» та «дуже важливо»)?

для 81% чоловіків і 88% жінок. Зазначимо, що в осіб вікової групи 21-24 роки і 25-29 років прагнення бути багатим та мати успішну кар'єру поступається бажанню мати дітей.

Понад половина респондентів (69%) заявила про важливість для них вищої освіти. Із цим погоджується 69% респондентів. Поряд із цим успішна кар'єра і економічне благополуччя входять до числа основних пріоритетів української молоді. Успішну професійну самореалізацію вважають важливою 83% української молоді, тоді як 78% опитаних вважають важливим і дуже важливим стати або бути багатими. Ці дані підтверджують висновок про те, що освіта, на думку української молоді, не є єдиною запорукою успішної кар'єри та заможності (більше про це у розділі «Освіта та працевлаштування»).

Щодо «громадянських» цінностей, то тут українська молодь віддає перевагу комбінації

і цінностей виживання, і секулярно-раціональні – до топ-3 цінностей молодих людей увійшли економічний добробут (28%), права людини (18%) і безпека (16%)¹⁰⁵. Цікаво, що демократія не увійшла у трійку «топ-цінностей» молодого покоління в Україні, ба більше – опинилися на останній сходинці (її серед основних називали до 7% респондентів, тоді як економічний добробут – майже кожен третій (28%).

Обираючи серед різних пріоритетів, найменше респондентів відзначило важливість бути політично активним/ою та брати участь у громадських ініціативах – це важливо і дуже важливо для 22% і 24% респондентів відповідно.

¹⁰⁵ Питання стояло так: «Які три цінності (вказані вище) для вас особисто є найважливішими: демократія, верховенство права, права людини, економічний добробут громадян, працевлаштування, рівність, безпека, свобода особистості?»

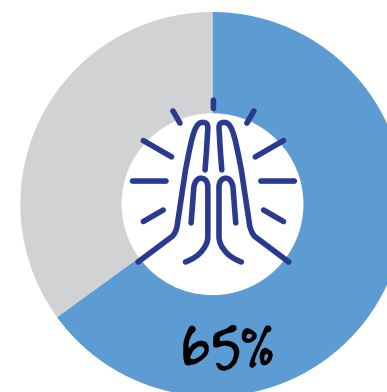
РЕЛІГІЙНІСТЬ

84% опитаних зазначили, що належать до тієї чи іншої конфесії (76% визначили себе як православних). Однак відсоток тих, хто назвав Бога серед важливих речей у своєму житті, становить лише 65%. 13% респондентів вважають себе атеїстами. Особливо сильні атеїстичні настрої в Києві (25%), на Півдні (18%) і на Сході (20%). Таким чином, за рівнем релігійності українська молодь перебуває в середині рейтингу країн Європи. Для прикладу віруючі серед молоді у Греції складають 95%, у Швеції – 60%, у Росії – 57%, у Німеччині – 53%¹⁰⁶.

67% опитаних також відзначили, що походять з більш чи менш релігійних родин, де батьки були помірно релігійні або досить релігійні. Утім, цілком очікувано, що віра в Бога та відвідування церкви не є для молоді тотожними:

Графік 8.3. Ставлення до Бога

Бог є важливим для 65% молоді

¹⁰⁶ Ціннісні орієнтації сучасної молоді України (за результатами досліджень). — Київ, 2011.- С.15. Режим доступу: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/5_evs_molod_broshura_2011.pdf

43% молоді відвідують церкву тільки на великі свята, а щотижня – лише 8%, тобто навіть не кожен десятий.

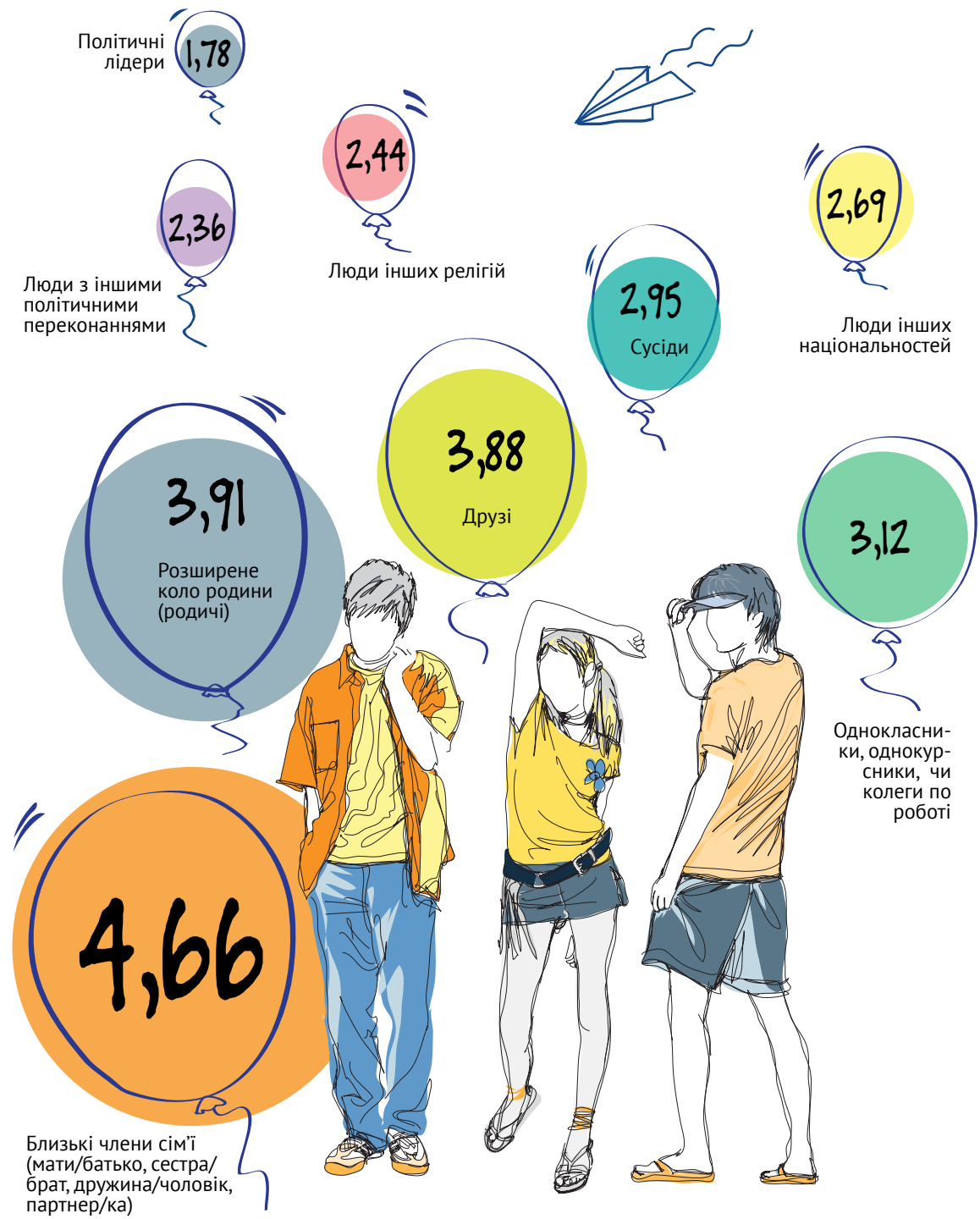
ПРАВА ЛЮДИНИ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ДИСКРИМІНАЦІЯ

Найвищий рівень довіри серед молоді спостерігається до членів родини та зменшується з віддаленням від сімейного кола та кола близьких людей. Так, на питання, якою мірою молодь довіряє близьким членам родини, 93% опитаних обрали варіант «цілковито довіряю» (72%) або «скоріш довіряю» (21%). Ці ж самі варіанти у випадку довіри до розширеного кола родини та друзів обрали 69% та 71% респондентів відповідно. Для сусідів та «постійного оточення» (однокурсників, однокурсників та колег по роботі) рівень довіри нижчий. Найпопулярніша відповідь тут – «як довіряю, так і не довіряю» – обрали 37% і 39% респондентів відповідно.

Особи з ідентичністю, відмінною від ідентичності опитаних (іншої національності, віровизнання, політичними переконаннями) не користуються довірою української молоді. Так, з майже однаковою недовірою молоді люди в Україні ставляться до людей інших релігій та інших політичних поглядів: їм не довіряють та скоріше не довіряють 43% та 46% молоді відповідно, довіряють та скоріше довіряють – 12% і 11% респондентів. Трохи вищим рівнем довіри користуються люди іншої національності: їм не довіряє третина української молоді (34%), довіряють та скоріше довіряють 17%.

Що стосується толерантності до різних категорій населення, дослідження показує, що найменший рівень толерантності українська молодь виявляє до наркозалежних та колишніх ув'язнених. На питання, як би ви

Графік 8.4. Довіра молоді до різних суспільних груп (де 1 – зовсім не довіряю, а 5 – цілковито довіряю)

поставилися до проживання в одному районі з різними категоріями осіб, ці дві групи набрали найбільшу кількість відповідей «дуже погано» – 71% та 59% відповідно. На третьому місці за негативним ставленням – сексуальні меншини: 40% української молоді зовсім не хотіли б бачити гомосексуалів своїми сусідами.

Єдина включена до опитування національна група, що не користується довірою молоді, – роми: зовсім погано або погано до мешкання по сусідству з ними ставляться 56% української молоді. Натомість ставлення до проживання по сусідству з людьми зі США чи ЄС, євреями, внутрішньопереміщеними особами та людьми з Росії здебільшого позитивне: добре або дуже добре до такої перспективи ставляться 57%, 49%, 43% та 41% молоді відповідно, і ще близько третини – нейтрально.

Модератор. *От роми. Ви їм довіряєте чи ні?*

Софія, 21 рік, Львів. *Ні.*

Ганна, Львів. *Ні.*

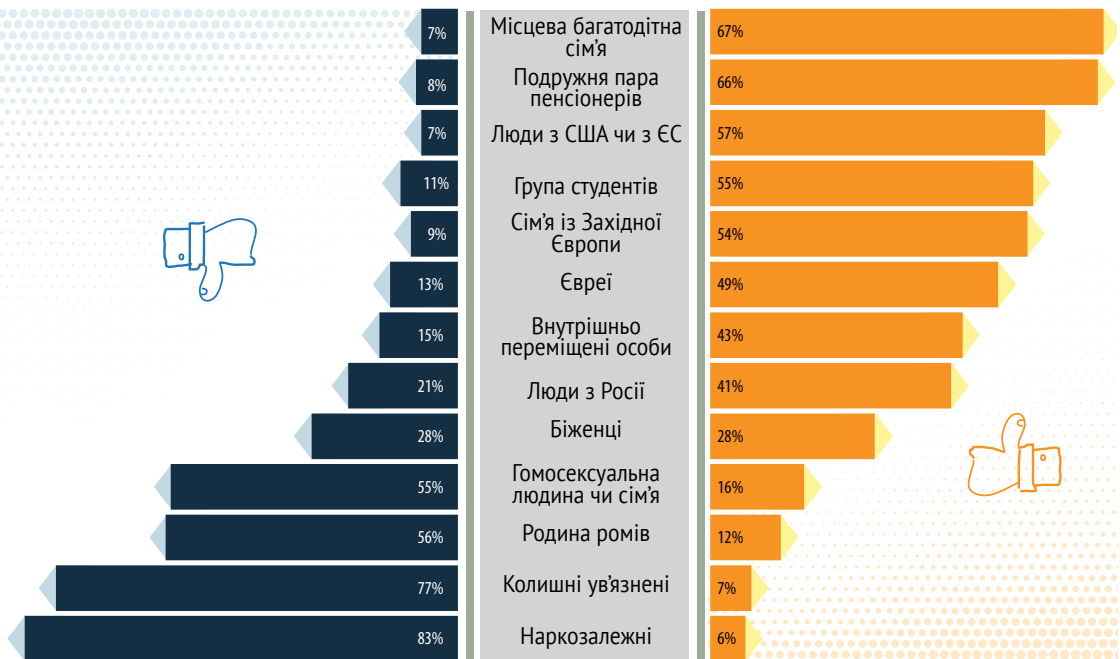
Святослав, 26 років, Львів. *Ні.*

Модератор. *Чому?*

Святослав, 26 років, Львів. *«Вони між собою дуже чесні, а з іншими хитрі, тобто бачать якусь вигоду».*

Переважна більшість молодих українців не погоджуються з тим, щоб Україна приймала більше біженців та іммігрантів: 43 % категорично не погоджуються, а 45% скоріше не погоджується. Схвально до такої перспективи

Графік 8.5. Якби одна з наступних родин переїхала до вашого району, як би ви до цього поставилися?

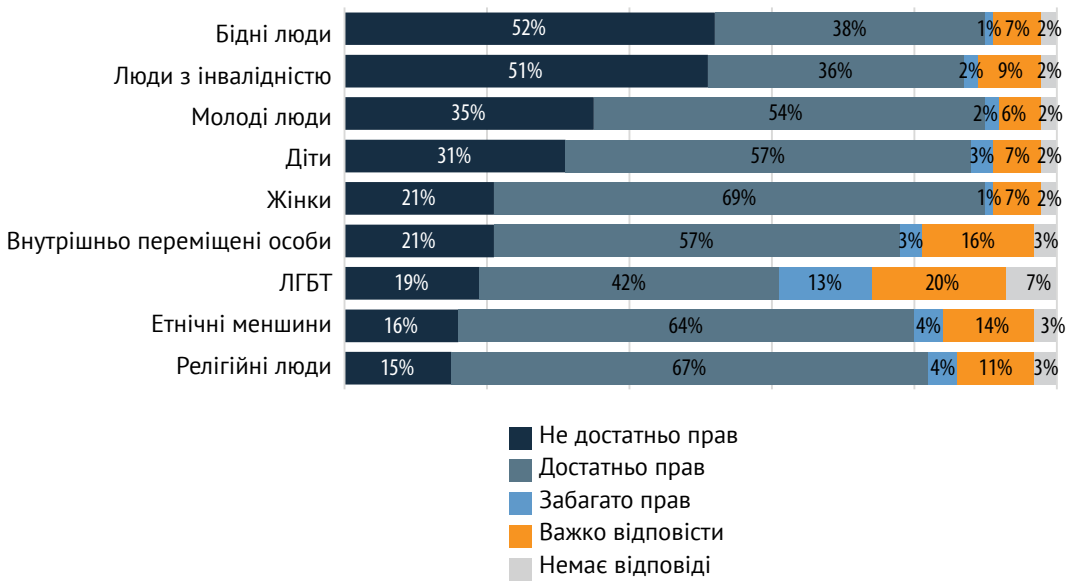
ставляться тільки 15% і 13% респондентів відповідно.

Водночас **на запитання, чи самі молоді люди коли-небудь зазнавали дискримінації, понад 90% відповіли «ні»**, стверджуючи, що не були дискриміновані ні за політичними переконаннями, ні за мовою спілкування, сексуальною орієнтацією, ні за віровизнанням, соціальною активністю чи етнічним походженням (див. графік 6.9 у розділі «Добробут та міграція»). Окремо слід відзначити, що 92% опитаних на Півдні і 90% на Сході ніколи не відчували дискримінації за етнічним походженням. Так само 89% опитаних представників молоді на Сході і 92% на Півдні не відчували на собі дискримінації за мовою, якою вони розмовляють. Винятком є лише економічне становище та вік: за цими ознаками дискримінації інколи зазнавали 16% та 13% респондентів відповідно, при цьому понад 80% такого негативного досвіду

ніколи не мали. Важливо, що варіант відповіді «часто» в питанні про досвід дискримінації щодо всіх включених в опитування ознак, обирало не більше 1% респондентів. Це свідчить, що молодь України дорослішає та стає більш зрілою, не стикаючись з дискримінацією щодо власної особи.

Ставлення молодого покоління українців до дотримання прав вразливих груп населення теж є доволі цікавим. Перш за все, на думку переважної більшості молодих українців, більшість із вразливих груп в Україні мають достатньо прав. До таких груп належать жінки (69% респондентів вважають, що жінки мають достатньо прав), релігійні люди (67%), етнічні меншини (64%), внутрішньо переміщені особи (57%), діти (57%) та самі молоді люди (54%). Водночас більшість опитаних вважає, що у дітей та молодих людей, тобто у них самих, прав достатньо; частка тих, хто не поділяє цю думку, становить

Графік 8.6. На ваш погляд, зазначені групи мають достатньо, недостатньо або занадто багато прав у вашій країні?

лише близько третини опитаних. Так, 35% та 31% вважають, що молоді люди та діти (відповідно) не мають достатньо прав. Також кожна четверта жінка вважає, що жінки в Україні не мають достатньо прав.

До тих, хто найбільш обділений правами в Україні, молодь віднесла людей з інвалідністю та бідних людей – більше половини, тобто 51% і 52% відповідно, вважають, що вони мають недостатньо прав, проти 36 і 38% тих, хто вважає, що ці категорії населення мають достатньо прав.

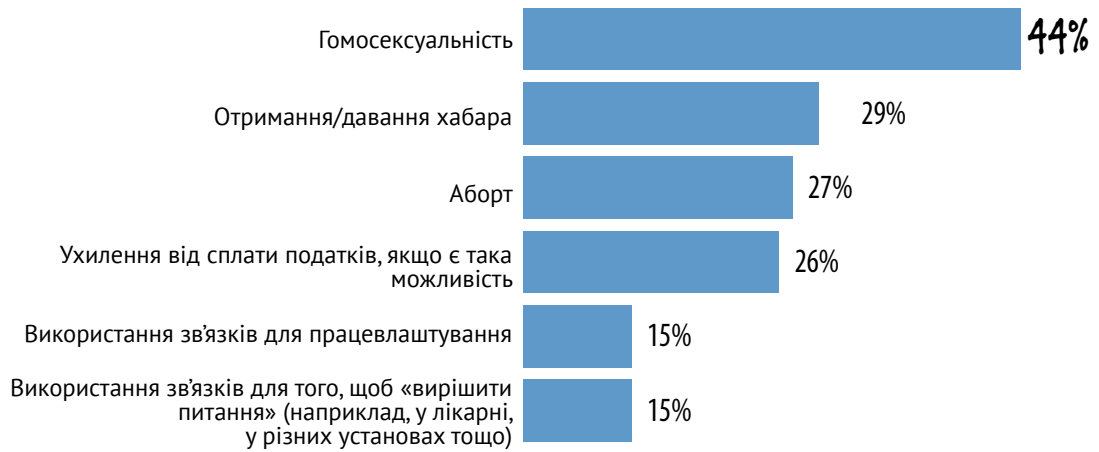
Насамкінець, права ЛГБТ, тобто населення з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, отримали найбільш неоднозначні оцінки серед молоді. У цій категорії значна кількість респондентів (порівняно з аналогічними показниками щодо інших категорій населення), 13%, зазначила, що ця категорія має забагато прав. 42% молодих українців вважають, що ЛГБТ мають достатньо прав, 19% – що недостатньо, 27% не змогли відповісти на це питання.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО ІНШОГО VS ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО КОРУПЦІЇ

Питання толерантності до нетрадиційної сексуальної орієнтації неочікувано стало у нашому опитуванні «лакмусовим папірцем» для вимірювання толерантності до феноменів різного типу. Виявилось, що молодь України оцінює одностатеві сексуальні стосунки гірше, ніж аборт, ухилення від сплати податків та хабарництво.

“**Намалія, 28 років, Львів:**
«У мене перша думка склалася, що в нас гомосексуальність настільки ж поширена, як корупція. Корупція настільки поширена, що люди настільки звикли, що краще нехай буде корупціонером, ніж гомосексуалом».

Графік 8.7. Чи погоджуєтеся ви з тим, що вказані явища ніколи не можуть бути виправдані?

Модератор:

«Тобто до корупції звикли?»

Наталія, 28 років, Львів.

«Так, звикли. Хай це буде. Всувати якомусь лікарю в кишеню 100 гривень це не те саме, що хлопець з хлопцем переспав. В кишеню лікарю — це нормально».

Модератор:

«Як ви вважаєте, чому молоді українці так негативно налаштовані щодо гомосексуальності і при цьому настільки толерантні до корупції?»

Александр, 29 років, Харків:

«Тому що в корупції усі беруть участь з самого дитинства. Нас втягнули. Я б теж, якби мені запропонували, не відмовився б. А голубенькі — нехай займаються своїми справами чорними».

Вероніка, 26 років, Харків:

«Такий момент є, що гомосексуальність насправді — це нормально у певному відсотку у популяції. Питання в іншому. Це звідусіль транслюється. Це просто потрібно контролювати».

Ставлення до корупції серед молоді демонструє певні неоднозначні тенденції. На питання, наскільки виправданими може бути отримання чи пропозиція хабаря, тільки 29% респондентів дали відповідь «ніколи», решта опитаних виправдовують хабарництво за тих чи інших обставин. Прикметно, що представники Північної України демонструють більше несприйняття корупції, ніж інші регіони – 54% респондентів там вважають, що хабарництво ніколи не може бути виправдане, тоді як у Західній Україні таких 33%, у Південній – 33%, у Центральній – 20%, у Києві – 19%, у Східній – 14%. Так само більшість опитаних схильні

виправдати ухилення від сплати податків, коли є така можливість – тільки 26% респондентів вважають, що такі дії ніколи не можуть бути виправдані. Щодо цього питання також спостерігаються разючі регіональні відмінності: у Північній частині країни 53% опитаних рішуче засуджують ухилення від сплати податків, тимчасом у Західній таких 26%, у Південній 24%, у Центральній 21%, у Києві 16%, а у Східній – 14%.

Молоді українці не відкидають можливості використання зв'язків для працевлаштування. Так, лише 15% опитаних вважають використання зв'язків неприйнятним. Ба більше – 79% вважають зв'язки не тільки виправданою, але й необхідною умовою для працевлаштування.

Показники, які можна віднести до соціальної відповідальності теж доволі неоднозначні. Із позитивних тенденцій слід відзначити повагу до приватної власності. 88% молодих людей ніколи навмисно не шкодили або нищили майно, яке їм не належить. Так само 91% респондентів не крали щось в магазині. З іншого боку, дрібні обмани, на кшталт списування в школі та університеті і прогулювання занять, є досить поширеними серед молоді: тільки 12% ніколи не списували і ніколи не прогулювали заняття.

Висновок

Опитування щодо ціннісних орієнтирів української молоді засвідчило, що молоді люди в Україні досі є носіями водночас і традиційних, і пострадянських цінностей. Дотримання традиційних цінностей виявляється у ставленні до сім'ї та стосунків, а пострадянських – до корупції та громадянської відповідальності. Результати цього дослідження загалом підтверджують висновки, отримані під час нещодавнього опитування Інституту Горшеніна¹⁰⁷, яке виявило, що, хоча українці в більшості розділяють основні ціннісні орієнтири європейської спільноти, разом з тим, уявлення українців про європейські цінності є фрагментарним та суперечливим.

Наше дослідження показало збереження як позитивних, так і негативних тенденцій серед українців віком 14-29 років. Так, нове молоде покоління українців продовжує надавати особливого значення сім'ї і подіям, які пов'язані із цим (одруження, народження дітей), а також роботі та кар'єрі. В цьому плані, якщо орієнтуватися на результати соціологічних досліджень кінця 1990-х і початку 2000-х років, ситуація не змінилася¹⁰⁸. Опитування фіксували те, що в трійці головних пріоритетів також були сім'я, друзі і робота.

Важливо, що молодь України не відчуває дискримінації стосовно себе у суспільстві: близько 90% респондентів ніколи не зазнавали дискримінації щодо себе ані за політичні переконання, ані за мову спілкування, ані за сексуальну орієнтацію, ані за віросповідання, ані за соціальну активність чи етнічне походження. Це контра-

стує з відносно низьким рівнем толерантності серед самої молоді: помітне небажання бачити в Україні мігрантів і біженців, а також низький рівень довіри до них. Окремо слід згадати про представників ЛГБТ-спільноти і їх сприйняття. Серед усіх меншин рівень толерантності до них найнижчий – менш толерантним є ставлення тільки до наркоманів і колишніх ув'язнених. Також з боку української молоді бракує довіри до суспільних груп з «іншими» ідентичностями – людей іншої національності, віросповідання, політичних переконань тощо.

Окрім того, доволі неоднозначним моментом є толерантність до корупції, уникнення податків та інших форм «нечесної гри». Так, тільки третина опитаних вважає невинуватим уникнення від сплати податків чи хабарництво. Ще менша опозиція та несприйняття спостерігається до більш латентних форм «нечесної гри», таких як використання зв'язків для працевлаштування, списування на іспитах, тощо.

Суперечність між отриманими результатами та вибухом політичної активності, деклараціями підтримки «європейських цінностей» та єдністю громадян незалежно від їхнього етнічного походження, мови спілкування та релігійних переконань, які спостерігалися під час Революції гідності, можна спробувати пояснити законом змін на макро- і мікрорівні Махадама¹⁰⁹. За цим законом, у післяреволюційний період швидкість змін психологічних процесів і суспільних практик на мікрорівні, як правило, суттєво нижча, ніж швидкість змін на макрорівні економічних і політичних систем. Підтвердження чи спростування цієї гіпотези могло б лягти в основу подальших досліджень ціннісних орієнтирів української молоді.

¹⁰⁷ Інститут Горшеніна «Українське суспільство та європейські цінності», 2017, С. 13 - <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/090/42/5964d944f2d4e.pdf>

¹⁰⁸ Савчук О.В. «Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді», 2009 - http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/eloaden/actprob16_60-67.pdf

¹⁰⁹ The Psychology of Dictatorship by Fathali M. Moghaddam. Washington, DC: American Psychological Association, 2013.

Регіональне представництво
Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні
01004 Україна, Київ
вул. Пушкінська, 34
+38 (044) 234 0038
www.fes.kiev.ua
[mail\(at\)fes.kiev.ua](mailto:mail(at)fes.kiev.ua)

Центр «Нова Європа»
<http://neweurope.org.ua/>

info@neweurope.org.ua

<https://www.facebook.com/NECUkraine/>

https://twitter.com/NEC_Ukraine

